

VERHALEN VORMEN

Hoe creativiteit het eigen narratief in alle
verscheidenheid te voorschijn kan luisteren

Helmine Poleij

01106484

Promotor: Prof. dr. Geert van Hove

Masterproef ingediend tot het behalen van de graad van Master of Science in de pedagogische wetenschappen: orthopedagogiek

Academiejaar 2016-2017

Wat wij zien van de dingen zijn de dingen.

Waarom zouden wij het een zien als er iets anders was?

Waarom zouden zien en horen ons vergissen zijn

als zien en horen zien en horen zijn?

Essentieel is kunnen zien

kunnen zien zonder te denken,

kunnen zien wanneer men ziet,

en niet denken wanneer men ziet

noch zien wanneer men denkt.

Maar dat, (wee ons, met onze aangeklede zielen!),

dat vereist diepgaande studie,

eist een leerschool in verlering

En opsluiting in de vrijheid van dat klooster

waarvan dichters zeggen dat de sterren de eeuwige nonnen zijn

en de bloemen de overtuigde boetelingen van een dag.

maar waar uiteindelijk de sterren niets dan sterren zijn.

en de bloemen niets dan bloemen,

reden waarom wij ze sterren en bloemen noemen

Fernando Pessoa

Fernando Pessoa (Alberto Caeiro), *de hoeder van kudden*, vert. A. Willemsen,
Arbeiderspers, Amsterdam, 2003

INHOUD

dankwoord	5
Lijst met afkortingen.....	7
1 Inleiding	8
2 Literatuurstudie.....	12
2.1 Vrouwen met ASS gezien vanuit het medisch model:.....	12
2.2 Vrouwen met ASS gezien vanuit neurodiversiteit.....	16
2.3 De ontwikkeling van het 'zelf':.....	17
2.4 Een verbinding tussen creativiteit en het 'zelf':.....	19
2.5 Een verbinding tussen de therapeutische relatie en het 'zelf':	20
3 Methodologie	23
3.1 algemene probleemstelling:	23
3.2 onderzoeksvragen:	24
3.2.1 Is het mogelijk om verbindingen te voorschijn te luisteren tussen het eigen narratief en het grote narratief?	24
3.2.2. Is het mogelijk voor de onderzochten, om middels de gemaakte kunstwerken het eigen narratief woorden te geven?.....	24
3.3 onderzoeksstrategie	25
3.3.1 Dataverzameling	25
3.3.2 het onderzoeken van de verschillende onderzoeksvragen	26
3.4 gegevens analyse:	27
3.4.1 thematische analyse.....	27
3.4.2 coderingsfasen	27
3.5 de onderzochte vrouwen.....	28
3.6 kwaliteitscriteria:	28
4 Resultaten	31
4.1 is het mogelijk om verbindingen te voorschijn te luisteren tussen het eigen narratief en het grote narratief?	31
4.1.1 Welke thema's worden te voorschijn geluisterd binnen het eigen narratief?	31
4.1.1.1. een gevoel van 'verlatenheid':.....	31
4.1.1.2. een behoefte aan 'overzicht':	33
4.1.1.3. een verlangen naar 'beloning':	35
4.1.1.4. het ontwikkelen van 'een innerlijk kompas':	36
4.1.1.5. zoeken naar 'perspectief':	39
4.1.1.6. Het voelen van 'groeikracht':.....	40
4.1.2 Welke thema's vanuit het grote narratief worden tevoorschijn geluisterd binnen het eigen narratief?	42

4.1.2.1. iedereen moet 'presteren':.....	42
4.1.2.2. de mens is 'een sociaal dier':	43
4.1.2.3. iedereen moet zich 'volwassen gedragen':	45
4.1.2.4. 'gedraag je normaal':.....	46
4.2 Is het mogelijk om middels de gemaakte kunstwerken het eigen narratief woorden te geven?	48
4.2.1. werkstuk 'het meisje':	48
4.2.2. werkstuk 'mijn bankje':	49
4.2.3. werkstuk 'ballenbak':	50
4.2.4. werkstuk 'koele kikker':.....	51
4.2.5. werkstuk 'spoken':	52
4.2.6. werkstuk 'figuur onder stroom':	53
4.2.7. kunnen de kunstwerken ook negatieve invloed uitoefenen op de narratieven?	54
5 discussie en besluit	56
bibliografie	61
Bijlage 1	64
Gesprek rond werkstuk "meisje" met S. 1:.....	64
Gesprek rond werkstuk "mijn bankje" met S,2.	70
Gesprek rond werkstuk "ballenbak" met S,3.....	80
Gesprek rond werkstuk 'koele Kikker' met S,4.:	90
Gesprek rond werkstuk "spoken" met R,1.:	103
Gesprek rond werkstuk "figuur onder stroom" met R,2.:.....	109
Bijlage 2:	123

DANKWOORD

Binnen deze masterproef ga ik in gesprek met twee vrouwen met de diagnose autisme spectrum stoornissen over de creatieve werkstukken die zij hebben gemaakt, naar aanleiding van mijn vraag wat hen heeft geraakt in situaties binnen hun dagelijks leven. Het doel van deze gesprekken is zicht krijgen op de betekenis die zij geven aan hun ervaringen en hoe zij hierdoor komen tot het vormen van hun eigen verhaal, hun eigen narratief.

Deze studie heeft mij, als orthopedagoog in opleiding, op velerlei wijze gevormd in mijn gesprekken met cliënten. Waar ik bij de opzet van deze studie de beschrijvende diagnose van de onderzochten een even grote waarde toedichtte als het narratief van de vrouwen, merkte ik halverwege de studie dat de objectiverende beschrijving in de vorm van een diagnose, voor mij minder belangrijk leek te worden. Hierbij ondervond ik dat deze objectiverende beschrijving voor mij alleen nog helpend was bij de gespreksvoorwaarden. Ik hield daarbij rekening met de rust in de ruimte, maakte gebruik van visuele ondersteuning als de vrouwen in verwarring leken te raken en bracht rust aan om het verwerkingsproces van beide dames ruimte te geven. Daarnaast hield ik rekening met de behoefte aan zoveel mogelijk concrete communicatie, die de gesprekken mogelijk makkelijker zouden laten verlopen. Op een later tijdstip in deze studie heb ik mij echter afgevraagd of deze voorwaarden niet meer gericht zijn op het creëren van een veilige situatie waarin ruimte wordt ervaren. Hierbij lijkt de objectiverende beschrijving opnieuw minder van belang, omdat veiligheid binnen ieder gesprek helpend is. Het eigen narratief en de verbindingen die de vrouwen maakten met de wereld om hen heen en het zoeken naar nieuwe verbindingen kwam in de loop van het onderzoeksproces meer op de voorgrond te staan. De kracht die ik in het proces ervoer, die was ingegeven vanuit de overtuiging dat wat gezien wordt als stoornis binnen het medisch model eerder een natuurlijke variatie is die hoort bij het leven zelf, heeft mij kritisch doen stil staan bij de vraag hoe ik mij als orthopedagoog verhoud ten opzichte van dat medisch model.

Dit heeft er toe bijgedragen dat ik door het schrijven van deze studie grip heb gekregen op de positie die ik wil innemen als orthopedagoog binnen de GGZ waarin ik werk. Ik ben hiervoor geïnspireerd geraakt door de boeiende colleges en gesprekken met mijn promotor, professor Geert van Hove. Zijn colleges en de individuele gesprekken die ik met hem mocht voeren, waren gericht op het ontdekken van diversiteit in onze wereld. Daarnaast voelde ik bij hem steeds de intentie om mij werkelijk te horen en mij de weg te wijzen naar anderen, vanuit een open blik waardoor nieuwe verbindingen mogelijk worden. Hierbij werden niet alleen verbindingen gelegd binnen mijn eigen verhaal, maar ook met het grotere geheel waarin ik werk en leef. Mede door Geert van Hove ben ik gaan inzien welk effect onbewuste vanzelfsprekendheden kunnen hebben op hen die de kans lopen ont-‘eigend’ te worden doordat we hen niet meer zien als mens maar als iemand met een diagnose. Ik ben professor Van Hove dan ook veel dank verschuldigd.

Ik heb in de loop van deze studie intensief contact gehad met de beide vrouwen die aan deze studie hebben meegewerkt. In de gesprekken die ik met hen heb gevoerd hebben zij zich kwetsbaar durven

opstellen. Zij hebben hun verlatenheid, hun verwarring, hun broosheid, hun passie, hun flinters van hoop en hun onmetelijke kracht laten zien. Ik ben mij er van bewust dat het niet altijd eenvoudig is geweest om zich aan mij toe te vertrouwen. Hier is moed voor nodig. Het durven vertellen wat je in het diepst van je hart bezig houdt en het samen zoeken naar wat dat voor jou betekent, vergt vertrouwen in de ander en in jezelf. Dit vertrouwen hebben beide dames mij gegeven. Door deze gesprekken stelden zij mij in staat om te groeien aan hun ervaringen. Mijn dank hiervoor is groot.

Deze studie beoogt een kwalitatief onderzoek te zijn. Betrouwbaarheid is een belangrijk criterium als het gaat om wetenschappelijk onderzoek. Binnen een casestudie als deze, is betrouwbaarheid moeilijk te bereiken, omdat herhaling van het onderzoek alleen mogelijk wordt als er voldoende rekening gehouden kan worden met de ontwikkeling die beide dames hebben doorgemaakt en de verandering van tijd in de context. Om enige objectiviteit binnen de resultaten te verkrijgen heb ik vier onafhankelijke personen gevraagd de verkregen resultaten te bestuderen en te toetsen. In de loop van de studie heb ik hen verschillende malen stukken toegestuurd, die zij aandachtig hebben gelezen en van commentaar voorzien. Na de analyse van de resultaten zijn wij bijeengekomen om de resultaten te bespreken en zijn hun aanwijzingen verwerkt in de studie. Ik ben hen dankbaar dat zij aan deze studie hebben mee willen werken.

Daarnaast wil ik mijn werkgever Emergis, en in het bijzonder het team waarin ik werk bedanken voor de tijd en de ruimte die zij mij hebben gegeven om deze studie uit te voeren.

Ik wil mijn gezin bedanken voor alle stimulans, hun vertrouwen en alle tijd die zij mij gegeven hebben gedurende mijn hele studie. Ik wil mijn pleegzoonje Horizio bedanken voor de tekening die hij heeft gemaakt op de titelpagina van deze studie. Horizio, binnen deze tekening laat jij op je eigen wijze zien dat verhalen vormen; dat iets kan groeien ook al is het misschien nog niet voor iedereen zichtbaar. Er kan iets groeien in jou, maar er kan ook iets groeien aan jou. Ieder heeft hierin een eigen verhaal in al haar verscheidenheid. Dank voor deze mooie tekening. Als laatste, maar zeker niet de minste, wil ik mijn partner, Jacqueline de Koe bedanken voor haar steun, haar luisterend oor op momenten dat deze studie even niet zo makkelijk ging en voor al haar opbouwende kritiek die mij steeds weer verder hebben geholpen. Zonder haar had ik deze studie niet kunnen voltooien.

LIJST MET AFKORTINGEN

ASS:	Autisme Spectrum Stoornissen
Bib:	Bibliotheek
DSM 5:	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders
GGZ:	Geestelijke Gezondheidszorg
HBO:	Hoger Beroeps Onderwijs

1 INLEIDING

Deze studie draagt de titel: ‘Verhalen vormen’. Hierbij leg ik het accent op de verbinding die er is tussen het verhaal en ‘het zelf’ van de mens. Het verhaal is de laatste jaren sterk in aandacht gegroeid binnen de cultuur en menswetenschappen. In het verhaal worden intenties, bedoelingen en belevingen onder woorden gebracht. Het verhaal brengt samenhang in ons leven. Het verhaal vormt een geheel van verschillende elementen die samenkomen in een plot. Het wordt als het ware een eenheid. Het verhaal zet ons in de tijd. Gebeurtenissen volgen elkaar op en zorgen dat wij hier op reageren. Het verhaal maakt dat we er op kunnen reflecteren. We kunnen het analyseren en er een andere wending aan geven. Het verhaal is dynamisch. Met behulp van verhalen geven we aan de ene kant vorm aan de impliciete samenhang in ons leven. Aan de andere kant proberen we met behulp van het verhaal de verstoringen van deze samenhang te beperken of te reguleren (J. De Mull, 2000).

Deze studie zet bewust het verhaal van de vrouwen die aan de masterproef meewerkten centraal en niet hun autisme spectrum stoornis. Dit wordt ingegeven door de wens om deze studie te schrijven vanuit de visie die wordt verwoord in de neurodiversiteitsbeweging. Autism Spectrum stoornis (ASS) wordt vanuit deze visie gezien als een natuurlijk variatie van het menselijk brein. “In its broadest sense the concept of neurodiversity defines all atypical neurological development as a normal human difference that should be tolerated and respected in the same way as other human differences” (P. Jaarsma & S. Welin, 2011). Door deze keuze te maken, stel ik dat de autisme spectrum stoornis van deze vrouwen niet gezien wordt als een probleem, maar eerder als een variatie die het leven van de betrokken vrouwen kleurt. Dit houdt echter niet in dat ik de betekenis die de diagnose kan hebben in het leven van de vrouwen met autisme negeer. De betekenis van de diagnose kan de vrouwen en hun omgeving een gezamenlijke taal verschaffen, waardoor het spreken over dat wat hun leven kleurt makkelijker wordt (Isarin, 2002). Het houdt wel in dat ik deze kleuring zie als een verscheidenheid die aanwezig is in mensen.

Ik werk als HBO-orthopedagoog binnen de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) in Nederland regelmatig met vrouwen met ASS. De behandeling van deze vrouwen wordt hoofdzakelijk vorm gegeven vanuit de principes van het medisch model. Het ‘wat’ (Isarin, 2002), de diagnose, staat centraal binnen de behandeling en het ‘wie’, de uniciteit van iemand, kan hierdoor versluierd raken. Door helderheid te verkrijgen over het ‘wat’ kan het ‘wat’ zichtbaar worden en benaderbaar voor de cliënt zelf en voor haar omgeving (Isarin, 2002. P.26). Daarom kies ik er in deze studie voor om toch eerst iets te vertellen over het ‘wat’ om van hieruit de verbinding te kunnen maken naar het ‘wie’ Als orthopedagoog in opleiding zie ik het, in navolging van Isarin, als een uitdaging om de positieve kanten van objectiverende beschrijving van het ‘wat’ in contact te brengen met het subjectiverende van het ‘wie’, de eigenheid, ‘het zelf’ van de cliënten waarmee ik in gesprek ben.

De begeleiding van vrouwen met een ASS is lange tijd onderbelicht gebleven in de literatuur. Mogelijk heeft het niet herkennen van ASS bij vrouwen hierbij een rol gespeeld. Zo weten we uit onderzoek dat ASS bij mannen vier maal eerder wordt herkend dan bij vrouwen (Fombonne, 2009).

De laatste tijd is er een toenemende belangstelling voor het goed diagnosticeren van vrouwen met ASS. Signalen die minder naar voren komen bij vrouwen dan bij mannen worden extra belicht. Zo stellen Mol & In 't Velt-Simon Thomas (2013) dat er bij vrouwen ogenschijnlijk minder tekortkomingen worden gevonden dan bij mannen op het gebied van sociale interactie, communicatie, stereotiepe patronen en verbeeldingsvermogen. Vrouwen met ASS geven aan dat zij zich vaak niet begrepen en gehoord voelen en dat zij veelal onvoldoende steun ervaren van de hulpverlening.

Het lijkt belangrijk dat in de behandeling van vrouwen met ASS rekening wordt gehouden met de andere tekortkomingen en mogelijkheden die deze vrouwen laten zien ten opzichte van de mannen met ASS. Uit de klinische praktijk valt op dat veel vrouwen met ASS binnen de psycho-educatie behoefte hebben aan: 'meer dan uitleg alleen: ze willen 'de diepte in', begrijpen wát er misgaat en weten hoe andere vrouwen de problemen waar zij tegen aanlopen aanpakken' (Mol & In 't Velt-Simon Thomas, 2013, p. 315).

Uit een Amerikaans onderzoek naar het stimuleren van sociaal gedrag bij kinderen, bleek dat ouders in het contact met zonen meer instructies geven, terwijl zij in het contact met dochters meer gericht zijn op het voeren van gesprekjes (Page e.a., 2010). Hieruit zou je kunnen opmaken dat meisjes al vroeg in hun kindertijd gestimuleerd worden om communicatiever en socialer te zijn. Bij jongens ligt minder nadruk op sociaal gedrag. Het lijkt dan logisch om te stellen dat meisjes met ASS al vroeg, vanuit de context wordt geleerd sociale aspecten bij anderen te observeren en te imiteren. Op deze manier leren meisjes van jongens af aan zich, waar mogelijk, aan te passen aan hun sociale omgeving en hun beperkingen te compenseren. De vraag is wat dit voor effect heeft op het ontwikkelen van de identiteit van deze vrouwen.

De mens ontwikkelt zijn identiteit in relatie tot zijn of haar context. Zelfbeleving kan zich afspelen in verschillende dimensies van het leven. Hierbij kan gedacht worden aan een fysieke, een sociale, een psychische en een spirituele dimensie. Binnen al deze dimensies leren wij omgaan met wat ons gegeven wordt voor wat betreft onze relatie met ons eigen lichaam, onze relatie ten opzichte van elkaar, onze relatie ten opzichte van onszelf en onze relatie ten opzichte van de betekenisverlening die wij geven aan de dingen om ons heen (Leijssen, 2007). Voor het ontwikkelen van zelfbeleving is mogelijk naast observeren en imiteren ook spelen nodig, om vandaar uit betekenis te kunnen geven aan wat voor een persoon van belang is. Voor spelen met ervaringen is verbeeldingskracht nodig.

Mol & In 't Velt-Simon Thomas (2013) stellen dat binnen de verbeeldingskracht minder tekortkomingen bij vrouwen met ASS werden gevonden. Howlin en haar collega's (2009), ontdekten in hun onderzoek naar de talenten van mensen met ASS van 11 jaar of ouder, dat bij mannen vaker bijzondere talenten voorkwamen (32%) dan bij vrouwen (19%). Het is echter voorstelbaar dat talenten van de vrouwen met ASS op gebieden lagen die niet in het onderzoek

betrokken waren (Spek, 2013). Getuigenissen van vrouwen met ASS doen vermoeden dat verbeeldingskracht en het hebben van fantasie bij hen aanwezig is.

Er wordt vaak gezegd dat mensen met het syndroom van Asperger niet zoveel verbeeldingskracht hebben en als kind niet aan fantasiespelletjes doen. Ik denk dat dit een misvatting is. Het kan verhinderen dat kinderen met Asperger ontdekt worden die wel een levendige fantasie hebben. Dat we het leuk vinden om onze krijtjes op kleur te rangschikken of ons speelgoed te alfabetiseren, betekent nog niet dat we er niet mee willen spelen. Maar de verhalen die ik in mijn hoofd verzong, waren veel interessanter dan degene die ik met mijn poppen kon naspelen. Dat waren starre, niet erg geloofwaardige stukken plastic. Bij de gediagnosticeerde Aspergirls die ik heb geïnterviewd, heb ik een sterk uiteenlopende mate van creativiteit en verbeeldingskracht bemerkt, van 'niets' tot 'extreem levendig'. (Simone, 2010, p. 20)

Door het schrijven van deze masterproef wil ik aan de hand van twee casussen ontdekken hoe het eigen narratief dat de vrouwen hebben ontwikkeld, wordt geraakt door contacten vanuit de ruimere omgeving. Op welke wijze worden de vrouwen beïnvloed door cultuur, stigma, het grote 'men-denken' wat ik binnen deze studie het grote narratief zal noemen. Op welke wijze vormen de beide vrouwen hun levensverhaal? Ik wil de uitdaging aangaan om het thema verbeeldingskracht, vrouwen met ASS en hun levensverhaal met elkaar in verband te brengen. De beide vrouwen die ik in deze masterproef volg zijn zeer creatief. Deze creativiteit wil ik gebruiken om hen te stimuleren belangrijke ervaringen in hun leven te 'verhalen'.

De bedoeling van deze masterproef is om een antwoord te formuleren op een aantal vragen rond het ontwikkelen van 'het zelf' bij twee vrouwen met ASS. Dit gebeurt aan de hand van door hen gemaakte creatieve werkstukken, naar aanleiding van behandelgesprekken. De eerste vraag is gericht op de wijze waarop het eigen verhaal van de vrouwen wordt gekleurd door het grote narratief. De tweede vraag is gericht op de mogelijkheid om de creativiteit van beide vrouwen in te zetten, om woorden te geven aan de verrijking van hun 'zelf' en welke thema's hierin zichtbaar worden. Kunnen beide vrouwen hun creativiteit zo in te zetten, dat zij binnen hun eigen verhalen betekenissen ontdekken rond hun 'zelf'.

Het eerste deel van deze masterproef bevat de literatuurstudie. Hierin wordt ingegaan op de specifieke literatuur rond vrouwen met ASS, de ontwikkeling van 'het zelf', de invloed van creativiteit op 'het zelf', de invloed van de therapeutische relatie op 'het zelf'. In dit deel zal aandacht geschonken worden aan hiaten in de huidige literatuur rond bovenstaande thema's. In dit deel zal ik ook mijn keuze om deze studie vanuit neurodiversiteit te bezien verder toelichten.

Een tweede deel gaat over de methodologie van de studie. Binnen dit deel worden de probleemstelling en de onderzoeksvragen besproken. Hierop volgend wordt de onderzoeksstrategie behandeld. Daarna zal besproken worden hoe de verkregen gegevens geanalyseerd worden en richt ik mij op de beide participanten die bij het onderzoek betrokken zijn. Als laatste worden kwaliteitscriteria waaraan dit onderzoek wil voldoen, benoemd. In de bijlage zullen de uitgewerkte gesprekken en foto's van de werkstukken te zien zijn.

Het derde deel van de deze masterproef zal de resultaten van het onderzoek bespreken. De gevonden thema's zullen belicht worden en waar mogelijk met elkaar in verband gebracht. In de bijlage vindt u de schema's van de analyse die zijn uitgevoerd.

Binnen discussie en besluit zullen deze resultaten en de keuzes die ik gemaakt heb met elkaar in gesprek worden gebracht en verbonden met gevonden literatuur. In dit deel hoop ik de mogelijke implicaties van de resultaten van mijn onderzoek voor behandeling of verder onderzoek onder de aandacht te brengen. Tevens zal ik hier aandacht geven aan het omvormingsproces wat bij mij zelf als orthopedagoog in opleiding heeft plaats gehad.

2 LITERATUURSTUDIE

In dit onderdeel staan vrouwen met een Autismespectrumstoornis (ASS) centraal. Langzamerhand komt er meer en meer literatuur over de specifieke uitingsvormen van autisme bij vrouwen. In de gezondheidszorg wordt ASS vooral gezien als een beperking in het functioneren van vrouwen. De aandacht in de hulpverlening gaat uit naar het zoeken naar krachtbronnen, zowel in de omgeving als bij de persoon zelf, om deze beperking hanteerbaar te maken. Het functioneren van vrouwen met ASS zou echter ook vanuit neurodiversiteit kunnen worden belicht. De term neurodiversiteit is gericht op de verschillen die aanwezig zijn in hersenen van mensen en die een diversiteit aan uitingsvormen met zich meebrengen. Er is echter nog weinig geschreven over hoe deze uitingsvormen interfereren met de identiteitsontwikkeling bij vrouwen met ASS. Mol & In 't Velt-Simon Thomas (2013) stellen dat verbeeldingskracht bij vrouwen met ASS beter ontwikkeld lijkt te zijn dan bij mannen met ASS. In het kader van deze masterproef wil ik identiteit en verbeeldingskracht bij vrouwen met ASS extra belichten.

2.1 VROUWEN MET ASS BEZIEN VANUIT HET MEDISCH MODEL:

ASS uit zich bij mensen volgens de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* vijfde editie (DSM 5), een classificatiehandboek van de *American Psychological Association* (APA) in een sociaal communicatieve beperkingen en de aanwezigheid van stereotiepe patronen in gedrag. Mensen met ASS hebben moeite om hun communicatie af te stemmen op de ander en de omgeving. Wederkerigheid ten opzichte van de ander, het moeite hebben met het ontwikkelen, handhaven en begrijpen van sociale situaties en de non-verbale communicatie, wordt hierbij benadrukt. Mensen met ASS hebben beperkte interesses en repetitieve gedragingen. Hierbij wordt gedacht aan stereotiepe bewegingen of repetitief gebruik van voorwerpen of spraak. Het vasthouden aan gedragsroutines die voor de persoon voorspelbaar zijn, is vaak prettig voor mensen met ASS. Fixaties kunnen qua aard en intensiteit ongewoon zijn. Tevens wordt als één van de kenmerken zintuiglijke over- of ondergevoeligheid voor prikkels van buitenaf genoemd (DSM 5). Er blijkt aan ASS een complex geheel van genetische factoren ten grondslag te liggen. Daarnaast zouden mogelijk omgevingsaspecten een grotere rol kunnen spelen in het ontstaan van ASS dan in eerste instantie werd aangenomen. Zij kunnen fungeren als een trigger bij een genetische kwetsbaarheid (Spek, 2014).

ASS uit zich bij vrouwen op een andere wijze dan bij mannen. Dit vinden we niet terug in de DSM 5, waar meer algemeen karakteristieken worden vermeld. Lai e.a. (2015) hebben een aanzet gegeven voor verder onderzoek naar de gender-verschillen bij mensen met ASS. Zij hebben aan de hand van 329 artikels de volgende beschrijvingen gegeven die vaker door vrouwen met ASS gerapporteerd worden in vergelijking met mannen met ASS. Vrouwen geven aan zich meer bewust te zijn dat sociale interactie noodzakelijk is. Hierdoor lijkt het verlangen naar interactie groter te zijn. Zij komen eerder verlegen over, waarbij mogelijk sprake is van passiviteit. Binnen sociale interacties lijken zij vaker te imiteren, waardoor zij langere tijd hun moeite met interacties kunnen

camoufleren. Vaak is er wel sprake van één of enkele goede vrienden en er lijkt sprake te zijn dat zij in een groep leeftijdsgenoten eerder bemoederd worden. Vrouwen met ASS ontwikkelen betere linguïstische mogelijkheden. Men vermeldt tevens dat zij zich de dingen beter kunnen verbeelden. Dit kan gebruikt worden om te ontsnappen uit moeilijke situaties of om wederkerigheid te vermijden. Ook hier zou er dus sprake kunnen zijn van camouflage van het ASS. Bij vrouwen met ASS lijkt er sprake te zijn van interesses die qua thema wel passen binnen de normale ontwikkeling, maar die te intens worden uitgevoerd. Daarnaast lijkt er een grotere tendens te zijn naar perfectionisme, controlebehoefte, een sterkere neiging tot vermijding van problemen en stress. Tevens lijken de vrouwen meer vatbaar voor eetproblemen. Kirkovski (2013) heeft samen met collega's in het totaal 33 onderzoeken naast elkaar gelegd die de kwalitatieve kenmerken van ASS bij mannen en vrouwen met elkaar vergelijken. 78,8 % van deze onderzoeken erkennen een andere verschijningsvorm van ASS bij vrouwen ten opzichte van dat van mannen. Vijf van de studies zien een grotere beperking ten opzichte van vriendschappen (15 %). Vier studies rapporteren meer adequaat spel bij vrouwen (12 %). Wat betreft de communicatiemogelijkheden lijken de gegevens nog minder uitgesproken en spreken sommige onderzoeken elkaar ook tegen. Ook bij het vasthouden aan routines zien we verschillende uitkomsten. Acht van de onderzoeken rapporteren hierin gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen, terwijl vijf dit tegenspreken. Als men kijkt naar comorbide stemmingsstoornissen en gedragstoornissen rapporteert 80% van de onderzoeken geen verschil, terwijl de andere 20 % dit juist wel ziet bij vrouwen met ASS. Eetproblemen wordt door 8% van de onderzoeken eerder gezien bij vrouwen met ASS.

Tabel 1: genderverschillen bij vrouwen met ASS gesignaleerd in de onderzoeken van Lai e.a. (2015) en Kirkovsky (2013)

domein	Lai e.a.	Kirkovsky
Sociale interactie	Groter verlangen naar interactie met de ander	
	Komen verlegen/ passief over	
	Imiteren sociale interacties	
	Camoufleren hun beperkingen meer	
	Wel vaak 1 of enkele goede vrienden	Grotere beperking in ontwikkeling van vriendschappen
	Betere linguïstische mogelijkheden	Communicatiemogelijkheden: verschillende onderzoeken spreken elkaar tegen
	Betere verbeelding	Meer adequaat spel
Repetitieve gedragingen en rituelen	Interesses die te intens worden uitgevoerd	Beperkte stereotiepe interesses
		vasthouden aan routines: verschillende onderzoeken spreken elkaar tegen
Andere bijzonderheden	perfectionisme	
	controlebehoefte	
	Neiging tot vermijden van problemen en stress	
	eetproblemen	eetproblemen

Uit bovenstaande metaonderzoeken komt het sociale element als opvallend verschil naar voren in het profiel tussen mannen en vrouwen en met ASS. Baron Cohen e.a. (2005), beschreven in de review van Kirkovsky, gaan er vanuit dat er een verschil zou bestaan tussen mannelijke en vrouwelijke cognitieve en affectieve stijlen. Mannen lijken zich eerder te richten op kennis en het systematiseren van zaken (systemizing) en vrouwen oriënteren zich eerder op begrijpen en voorspellen van menselijke gedragingen (empathizing). Uit het onderzoek van Bölte e.a. (2011), ook beschreven in de review van Kirkovsky, leren we dat mannen ten opzichte van vrouwen met ASS vaker gericht zijn op details. Dit lijkt van belang voor het systematiseren en ordenen van zaken. Hierdoor lijken mannen met ASS eerder geneigd rigide gedragspatronen in hun dagelijks leven in te bouwen. In ditzelfde onderzoek wordt vermeld dat vrouwen ten opzichte van mannen met ASS beter lijken te zijn in executieve functies, waaronder schakelvaardigheden. Zowel het minder gericht zijn op details als het beter kunnen schakelen, zou de flexibiliteit van vrouwen met ASS kunnen verhogen. Het onderzoek van Rhodes en collega's (2013), dat niet genoemd wordt in de review van Kirkovski, stelt dat vrouwen minder moeite hebben in het herkennen van gezichten dan mannen en dat zij bij kleine veranderingen minder in verwarring zijn. Hieruit kan geconcludeerd worden dat gezichten van mensen minder verwarrend zijn voor vrouwen met ASS dan voor mannen. Het imiteren van gezichtsuitdrukkingen kan mogelijk hierdoor positief beïnvloed worden. Uit de klinische praktijk weten we dat vrouwen met ASS soms ver gaan in het imiteren, om zo minder op te vallen, en bij de groep te horen.

Een andere hypothese is dat er een verschil is in de manier waarop door ouders het socialisatieproces wordt ingezet bij meisjes en jongens. We weten inmiddels dat verbale communicatie tussen moeder en kind een positief effect heeft op de cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. In een onderzoek dat is uitgevoerd door Page en collega's (Page, Wilhelm, Gamble & Card, 2010) wordt gesteld dat moeders hun dochters meer verbaal stimuleren dan hun zonen. Daarnaast blijkt uit een onderzoek van Clearfield en Nelson (2006) dat moeders vaker met hun dochters actief meespelen, terwijl zij eerder toekijken als hun zonen aan het spelen zijn. Het verschil in socialisatieproces tussen jongens en meisjes zou van invloed kunnen zijn op het andere gedrag dat vrouwen met ASS laten zien ten opzichte van mannen. De verwachtingen die er zijn rond het sociaal functioneren van vrouwen lijkt hoger te zijn dan de verwachtingen die er zijn ten opzichte van mannen. Holtmann e.a. hebben in 2007 een onderzoek gedaan naar de verschillen in autistisch gedrag tussen jongens en meisjes in de leeftijd van 4,4-12 jaar. Zij hebben hierbij 23 jongens en 23 meisjes onderzocht met een normaal begaafde intelligentie. In het onderzoek zien we dat meisjes met ASS ten opzichte van jongens met ASS meer sociale problemen, meer aandachtsproblemen en meer problemen rond het denken ondervinden. Hierbij worden de sociale problemen als het meest in het oog springend gerapporteerd. De sociale problemen lijken sterker te worden naarmate de meisjes ouder zijn. In hoeverre het verwachtingspatroon van de omgeving hiermee te maken heeft is onduidelijk. Juist omdat de gegevens verkregen zijn via interviews met ouders. Dit onderzoek is meegenomen in de review van Kirkovski.

In een onderzoek van Jamison en Schuttler (2015) worden 23 vrouwen met ASS in de adolescentieperiode en 29 vrouwen zonder ASS uit dezelfde leeftijdscategorie met elkaar vergeleken. In dit onderzoek werd het verschil in sociale competentie, zelfperceptie, kwaliteit van

leven en de aanwezigheid van internaliserende en externaliserende problematiek centraal gesteld. In beide groepen blijkt er een significante relatie te zijn tussen de kwaliteit van leven, de sociale competentie en de zelfwaardering van deze vrouwen. Hieruit kun je opmaken dat de mate waarin een vrouw zich sociaal competent voelt en de waarde die een vrouw geeft aan zichzelf, invloed lijkt te hebben op de hoogte van de kwaliteit van leven dat die vrouw ervaart. Binnen de adolescentieperiode lijkt de sociale competentie in de westerse samenleving zeer belangrijk te zijn. Je moet als adolescent flexibel om kunnen gaan met verschillende sociale situaties, waarbij je minder kunt terugvallen op volwassenen en meer en meer moet gaan bouwen op leeftijdsgenoten. Empathie en het inspelen op emoties binnen de interactie lijkt bij vrouwen een grotere rol te spelen dan bij mannen. De vrouwen met ASS uit dit onderzoek rapporteerden veel vaker internaliserende en externaliserende problematiek, dan de vrouwen zonder ASS. Jamison en Schuttler stellen dat vrouwen met ASS mogelijk extra worden belemmerd in hun sociale functioneren vanuit hun handicap. Hierbij rekening houdend met het verhoogd risico op internaliserende en externaliserende problemen voor vrouwen met ASS en de complexe sociale situaties, waarin empathie en emotie voor vrouwen een belangrijke rol spelen, samen met de sociale beperking die als kernsymptoom wordt beschreven door de DSM 5.

Vanuit de westerse context kan gesteld worden dat een sociale en communicatieve beperking bij meisjes minder wordt geaccepteerd dan bij jongens. Hierdoor is het voorstelbaar dat meisjes al vanaf de vroege jeugd worden gestimuleerd hun moeite met contact en communicatie te verbloemen en te compenseren. (Cheslack-Postava & Jordan-Young, 2012). Attwood (2007) geeft aan dat vrouwen met ASS ten opzichte van mannen met ASS, veelal beter zijn in het camoufleren van hun beperking. De intelligentie, het redeneervermogen en analytisch denken compenseert als het ware de sociale intuïtie. Ook dit onderzoek vinden we terug in de review van Kirkovski. Vrouwen met ASS en een cognitieve beperking worden volgens Dworzynski e.a. (2012) eerder gediagnosticeerd dan vrouwen met ASS en een hoger intelligentie quotiënt. De intelligentie van vrouwen met ASS lijkt dus invloed uit te oefenen in de herkenbaarheid van de ASS. Het is voorstelbaar dat dit te maken heeft met de mate waarin camouflage mogelijk wordt.

Als vrouwen met ASS beter kunnen camoufleren dan mannen met ASS, lijkt het belangrijk om aandacht te besteden aan het profiel van vrouwen met ASS om misdiagnose of onderdiagnose te voorkomen en om behandeling beter vorm te geven. Onderzoek naar het verschil in kwalitatieve kenmerken in gedrag tussen mannen en vrouwen staat echter nog in de kinderschoenen. Onderzoek dat voor handen is heeft veelal een kleine onderzoeksgroep waardoor de power van het onderzoek onvoldoende is. Daarnaast heb ik geen onderzoek kunnen vinden die 'within group' verschillen heeft vast kunnen stellen. Hierdoor weten we niet welke invloed bv. het sociaal economisch milieu heeft op de ontwikkeling van sociale dimensie bij vrouwen met ASS. Tevens spreken de resultaten van de verschillende onderzoeken elkaar tegen, waardoor er tot op heden geen solide basis is voor het vormen van een profiel en verder onderzoek is aan te bevelen.

2.2 VROUWEN MET ASS BEZIEN VANUIT NEURODIVERSITEIT

De term neurodiversiteit vraagt ruimte voor de vele verschillen die er bestaan tussen mensen. Er zijn mensen die vaak op de voorgrond staan, mensen die meer de kat de uit de boom kijken, mensen die zich prettig voelen als zij zich kunnen bewegen in de schaduw van een ander. Al deze verschillen mogen er zijn en geven diversiteit aan het leven. De term neurodiversiteit is bedoeld om aan te geven dat wat als een stoornis wordt gezien binnen het medisch model, hoort bij deze variatie. Dit daagt ons uit om niet te snel mensen als vreemd of raar te zien, maar om ons te richten op de diversiteit die hoort bij het leven zelf.

Op de website van psychischegezondheid.nl wordt één van de belangrijke woordvoerders van de neurodiversiteitsbeweging aan het woord gelaten. Amanda Baggs is een vrouw met de diagnose ASS die geboren is in 1980 in Amerika. Zij zegt het volgende:

Het gaat erom wie we zijn, niet om wat wij missen. Het is een feit dat wij gezien worden als mensen bij wie dingen zijn weggenomen, als dorre, kale vlaktes. Toch klopt het niet dat we zijn afgesloten van de rijkdom die het leven te bieden heeft. De volheid die we ervaren is geen romantisch idee of een slap aftreksel van wat anderen ervaren. De volheid van het leven is er voor iedereen. En of we die rijkheid ervaren hangt er niet van af of we al dan niet autistisch zijn. (geraadpleegd via [http://www.psychischegezondheid.nl /action/azitem/198/neurodiversiteit.html](http://www.psychischegezondheid.nl/action/azitem/198/neurodiversiteit.html))

Volgens Griffin en Pollak (2009) zou leren over neurodiversiteit een keerpunt kunnen betekenen naar een meer holistische benadering. Jaarsma en Welin schrijven in 2012 dat de neurodiversiteitsbeweging op zoek is naar een cultuur waarin mensen met ASS zich trots kunnen voelen binnen een minderheidsgroep, waarbij ze door onderling support komen tot zelfbepaling als een eigen gemeenschap. Dit zou er op wijzen dat mensen met ASS zouden streven naar de vorming van een eigen cultuur, waarbij ze door een gevoel van saamhorigheid elkaar kunnen steunen en opkomen voor eigen rechten. Als men spreekt over neurodiversiteit lijkt het dus te gaan over twee verschillende zaken. Ten eerste, dat de kenmerken die binnen het medisch model worden geschaard onder de stoornis ASS, binnen de neurodiversiteitsbeweging gezien worden als een natuurlijk variatie in uitingsvormen die tussen mensen aanwezig is. Ten tweede, dat als deze variatie aanwezig is, men moet gaan kijken hoe het zit met de rechten en de waarde die deze mensen krijgen binnen onze samenleving. Welke positie hebben mensen met ASS en hoe komt het dat zij deze positie binnen onze westerse maatschappij hebben gekregen. Het gaat hierbij dus om acceptatie en erkenning, om het mogelijk maken van een gemeenschap waaraan mensen met ASS kunnen groeien en komen tot zelfbepaling en waarbij zij dezelfde rechten hebben als mensen zonder ASS. In deze studie zal ik mij richten op de ontwikkeling van ‘het zelf’ van het individu. Het handelen van de onderzochte vrouwen zie ik vanuit het idee dat ieder mens in verscheidenheid reageert en zich vanuit deze verscheidenheid ontwikkelt.

In de afgelopen periode is er veel discussie geweest over de ethische kwestie of je over autisten / autistische personen kunt spreken, of dat je het moet hebben over een persoon met autisme. Jaarsma en Welin (2012) geven in hun artikel aan dat vanuit de neurodiversiteitsbeweging eerder de voorkeur wordt gegeven aan een autistische persoon. De onderbouwing hiervoor is dat je het

autisme niet los kan zien van de persoon zelf. Het maakt onderdeel uit van de mens die de autist is. Het autisme is niet iets dat genezen kan worden, maar is eerder een menselijk verschil dat ook andere socialisatie, communicatie en gevoel met zich meebrengt. Het vormt je als mens. Als kritische kanttekening wil ik hierbij vermelden dat je het autisme op deze manier dus ziet als een absolute interne toestand. Het vormt op die manier een dominant kenmerk in de zelfbeschrijving van de mens met autisme. Als autisme zo'n centrale plaats krijgt midden in de persoon zelf, wordt het, naar mijn mening, moeilijker te zien als één van de vele verhaallijnen in het leven van de persoon met ASS. Hierdoor loopt men de kans, in tegenstelling tot wat de beweging van neurodiversiteit voor staat, het ASS als probleem te gaan ervaren en niet als diversiteit die bij het leven zelf hoort. Dit maakt dat ik er voor kies in deze masterproef te spreken over vrouwen met ASS.

2.3 DE ONTWIKKELING VAN HET 'ZELF':

Het concept identiteit geeft ons de mogelijkheid om het beeld dat wij hebben over ons 'zelf', te koppelen aan ons 'zelf', datgene dat ons handelen en zijn, beïnvloedt (Frijhoff, 1993). Identiteit is mijn opinie een construct. Binnen deze paragraaf wil ik mij de vraag stellen hoe dit construct wordt gevormd. Kan identiteit zich vormen als afzonderlijk entiteit, of vorm je je identiteit altijd door de verbindingen die je als mens aangaat met de ander en de omgeving. En wat is dan de invloed hiervan op het 'zelf'?

Paul Verhaeghe geeft in zijn boek *Identiteit* (2013) aan dat wie wij worden, ons 'zelf', grotendeels afhangt van de wereld waarin wij leven. Confrontaties met andere waarden en normen zorgen voor verwarring. Deze verwarring brengt de mens uit evenwicht, maar doet haar ook om zich heen kijken en zich afstemmen op de hernieuwde situatie. Volgens Verhaeghe : " [is] onze identiteit geen diep verborgen, onveranderlijke kern; integendeel. Ze is veeleer een verzameling van ideeën die de buitenwereld op ons lijf geschreven heeft. Identiteit is een constructie" (2013, p. 15).

Mia Leijssen (2007) spreekt ook over een confrontatie, maar zij beziet het vanuit 4 verschillende dimensies. Zij spreekt over de fysieke, de sociale, de psychische en de religieuze dimensie. De fysieke dimensie zegt iets over hoe mensen zichzelf op uiterlijkheden beschrijven. Belangrijk hierbij zijn veiligheid, comfort en gezondheid, terwijl armoede, ziekte en dood bedreigingen zijn. Bij de sociale dimensie ligt het accent op de plaats in de samenleving en de relatie tot de ander. Hierbij is status van belang, prestaties, maar ook vriendschap en zorgtaken. Bedreigingen zijn afwijzing, verwerping, eenzaamheid, schaamte, schuld. Bij de psychische dimensie ligt het accent op karaktereigenschappen, intelligentie en opvattingen over zichzelf. Zelfkennis, zelfactualisatie, autonomie en vrijheid zijn hierbij kernwoorden. Terwijl twijfel, imperfectie en onvoldoende vrijheid negatief worden gelabeld. Als laatste noemt zij de religieuze dimensie. Hierbij doelt ze op zelfoverstijgende idealen. Ze spreekt van een ruimer systeem van zingeving, geloof, ideeën over de mens in deze wereld en het vinden van ultieme betekenissen. Bedreigingen zijn zinloosheid, futiliteiten en het kwade. Leijssen heeft het over de paradox van het leven. Het leven heeft twee kanten in zich. Aan de mooie kant van het leven is altijd ook een schaduwzijde te vinden. Leven is immers leren omgaan met de andere kant van leven, de dood. Zonder het ene, is het andere niet

denkbaar. Het gaat erom een evenwicht te vinden in en tussen de verschillende dimensies. Hiervoor moet men durven experimenteren tussen goede en negatieve polen van iedere dimensie. "Het streven naar het 'perfecte leven' is net zo contraproductief als de vrees dat het allemaal 'niets voorstelt'. Wie opziet tegen het ongemak en geen tegenslagen wil incasseren, blijft aan de kant staan. Het leven kan dan niet ten volle geleefd worden" (Leijssen, 2007, p. 51). Toch zou je kunnen stellen dat binnen al deze dimensies collectieve betekenisgeving van groot belang is. De accenten en bedreigingen die binnen de verschillende dimensies van belang zijn, zijn als het ware constructen waaraan wij een positieve, dan wel een negatieve waarde toe kennen. En deze waarden komen niet zomaar uit de lucht vallen, maar worden ingegeven door de collectieve macht van de samenleving waarin wij leven.

De vorming van 'het zelf' heeft op die manier meer met worden te maken, dan met zijn. Verhalen over onze geschiedenis, onze plek in de samenleving, vormen als het ware een groot narratief geheel. Door het delen van dit narratief vormen we onze gezamenlijke identiteit. Religie, kunst en wetenschap hebben hierin ieder hun eigen plek. Vragen, antwoorden, verhalen kunnen veranderen naar gelang het grote verhaal verandert. Dit betekent dat het grote narratief voor een deel de manier bepaalt waarop je naar jezelf kijkt. Verhaeghe ondersteunt bovenstaande en spreekt hierbij van twee processen die belangrijk zijn voor de uitwisseling van gegevens over en weer.

Identiteit wordt grotendeels door de omgeving bepaald, de mens is wezenlijk een sociaal dier wiens evolutionaire erfenis zowel een gerichtheid op solidariteit als op egoïsme bevat. Omgevingsfactoren bepalen wat de overhand krijgt. Elke maatschappij is georganiseerd rond uitwisseling, waarbij voedsel en seks de eerste ruilobjecten zijn. De sociale regulering van die uitwisseling gaan terug op een regulering in het lichaam zelf, die voor een evenwicht zorgt tussen spanningsopbouw en spanningsontlading. Volgens Freud is dit hetzelfde evenwicht als dat tussen versmelting met en afstandname van de ander, de mechanismen die aan de basis liggen van onze identiteit. (Verhaeghe, 2013, p. 104)

Dit betekent dat wij aan de ene kant kunnen verlangen naar autonomie, waarbij egoïsme en afstandname een rol spelen, maar dat wij tegelijkertijd kunnen verlangen naar groepsvorming, waarbij de versmelting een grotere rol speelt. Ook hier worden dus de tegenpolen beschreven waarin we een balans moeten zoeken. Broekaert beschrijft het in het boek orthopedagogiek en maatschappij als volgt: " De mens is een wezen van transactie, verbinding, relatie en dialoog: het individu voorbij " (1997, p. 26). Men kan dus vanuit de verbondenheid vrijheid ervaren." In zijn verbondenheid en samen handelen zoekt de mens het referentiekader en de beperking van zijn keuze. In verantwoordelijkheid en vrijheid groeien bedoelingen " (Broekaert e.a., 1997, p. 26). Intenties zijn belangrijk voor mensen. Door intentionele inzichten kan men meer grip krijgen op de identiteit die ontstaat vanuit relaties met anderen. Internaliserende opvattingen, opvattingen die mensen vastleggen op een oordeel door henzelf of door anderen geveld, hebben vaak de boventoon in onze westerse maatschappij. Intentionele inzichten bevordert echter het maken van verbindingen in het leven en de waarden die er aangehecht worden. Zo wordt men zich bewust van het eigen narratief en hoe deze gekoppeld is aan het grotere geheel. Zo vormt zich de identiteit die iets laat oplichten van 'het zelf'.

2.4 EEN VERBINDING TUSSEN CREATIVITEIT EN HET 'ZELF':

Onze identiteit is een construct dat meebeweegt in het grote narratief. Het is niet statisch, maar blijft in interactie met de omgeving. Creativiteit kan hierbij iets laten oplichten van wat ons bezighoudt. Verbindingen die door de persoon worden gelegd tussen innerlijke en uiterlijke realiteit kunnen door middel van creativiteit op de voorgrond komen. Creativiteit werkt veelal met symboliek. Het Griekse woord *syballein* betekent samenbrengen. Verschillende belevingslagen kunnen samenvloeien in een creatief werkstuk. Baljon en Ganzevoort (2011) hebben een onderzoek gedaan naar de bijdrage van spiritualiteit en beeldende werkvormen aan posttraumatische groei bij in hun jeugd misbruikte mannen. Zij geven aan dat in de verwerking verhalen en beeldend werken een belangrijke rol kunnen spelen in de betekenisverlening. Deze betekenisverlening verandert het eigen narratief en daarmee verandert de identiteitsvorming wat 'het zelf' op zijn beurt kan veranderen. Zij stellen dat het maken van verhalen en creatieve werkstukken, beiden een metaforisch karakter hebben. Door het verwoorden of scheppen van beelden worden gevoelens uitgedrukt. De symbolen die verweven zitten in het werkstuk kanaliseren de gevoelens, omdat men er een zekere afstand van kan nemen. Tegelijkertijd werkt men door middel van het beeld dat geschapen wordt, aan zichzelf en probeert men niet de realiteit te veranderen. Dit zou kunnen betekenen dat men door middel van creativiteit interne worstelingen eerder kan externaliseren. Problemen vallen hierdoor minder samen met de persoon zelf. De mens wordt op die manier niet meer geobjectiveerd, maar de worsteling waarvoor deze mens staat. Anne¹ is een van de kunstenaar uit het Open Atelier van i-psy, die aan het woord komt in het boek: *Soms ben je uitgepraat*. Zij verwoordt het op de volgende manier:

Tekenen betekent voor mij het verkennen van mijn eigen binnenwereld. Of wat ik maak nou lelijk, eng of mooi is, ik vind het prettig om het naar buiten te brengen en het zelf te kunnen zien. Het maakt me minder bang voor mijn eigen agressie. Het is een manier om van mijn monsters maatjes te maken. (2013, p.49-51)

Creativiteit kan ingezet worden om inzicht te verkrijgen en veranderingen die zich afspelen binnen 'het zelf' zichtbaar en tastbaar te maken. Men zou kunnen zeggen dat men door middel van creativiteit een brug slaat tussen de binnenwereld en de buitenwereld en zo kan bouwen aan de identiteit. Suzanne Delshadian zegt in het hierboven genoemde boek, dat creativiteit en daarmee kunst, een stap kan zijn in de richting van zelfkennis en autonomie. Door middel van creativiteit krijgt de mens mogelijkheden om de eigen identiteit te herdefiniëren (2013, p. 13). Dit is ook één van de redenen waarom creativiteit regelmatig wordt ingezet binnen therapievormen. Schweizer (2014) heeft in haar onderzoek een eerste inventarisatie gedaan naar wat volgens beeldende therapeuten, werkzame elementen waren binnen de beeldende therapie bij kinderen met ASS van 8-

---

¹Anne is kunstenaar uit het Open Atelier van i-psy (GGZ-instelling). Zij beschrijft in het boek wat het open atelier voor haar betekent en hoe dit initiatief haar heeft geholpen bij wat zij noemt de worsteling met de vorming van haar identiteit. Het open atelier is een initiatief waar niet de behandelaar, maar de deelnemers bepalen wat ze gaan doen. Het staat open voor mensen die in behandeling zijn bij i-psy, naast hun reguliere behandeling.

12 jr. Het gaat hier om een kwalitatief praktijkgericht onderzoek. Binnen het onderzoek komt onder andere naar voren dat de kinderen leren van materiaalervaringen. De zichtbaarheid en de tastbaarheid van het product maakt de beweging tussen het innerlijke en het uiterlijke mogelijk. Daarnaast wordt aangegeven dat de kinderen vaak een terugkerend thema hebben in het beeldend werk dat ze maken. Het beeldend werk zou hierbij helpend zijn om eigen ervaringen onder woorden te brengen en te verwerken. Dit wordt onderschreven door Hayen (2007) die aangeeft dat het scheppende karakter van het maken van een werkstuk ik-versterkend kan werken. Naast de afstand die de cliënt inbouwt door het werkstuk, krijgt de cliënt ook reacties van anderen. Het werkstuk roept dus ook een directe beleving op en nodigt tevens uit tot motorische en emotionele reacties. Daarbij kan een werkstuk onverwacht en ongewild ontstaan, waardoor het uitnodigt tot reflectie, maar het kan ook verhullend werken, waardoor het een relatief veilige situatie schept. De persoon kan immers het werkstuk los van zichzelf zien en het plaatsen in fantasie.

In het kader van deze masterproef vraag ik mij af, op welke wijze de werkstukken van de 2 vrouwen met ASS die ik volg, hun narratief kleuren. Ik wil onderzoeken of de gemaakte kunstwerken raken aan het 'zelf' van de vrouwen. Is het mogelijk om via de kunstwerken het narratief van deze vrouwen woorden te geven, waardoor het proces van deze vrouwen meer tastbaar wordt voor henzelf en de omgeving.

2.5 EEN VERBINDING TUSSEN DE THERAPEUTISCHE RELATIE EN HET 'ZELF':

Voor deze studie ga ik, in mijn functie als HBO-orthopedagoog, in gesprek met twee vrouwen met ASS, op zoek naar hun eigen narratief. Ik ga met hen een therapeutische relatie aan. Deze therapeutische relatie zal iets teweeg brengen binnen de vrouwen, nieuwe verbindingen leggen of bestaande verbindingen veranderen en zo de identiteitsvorming een nieuwe impuls geven.

In de afgelopen decennia is er veel empirisch onderzoek gedaan naar de effecten van de verschillende therapieën. Het taartdiagram van Norcross (2011) vertelt iets over de verschillende factoren die invloed hebben op therapie en de mate waarop ze invloed hebben.

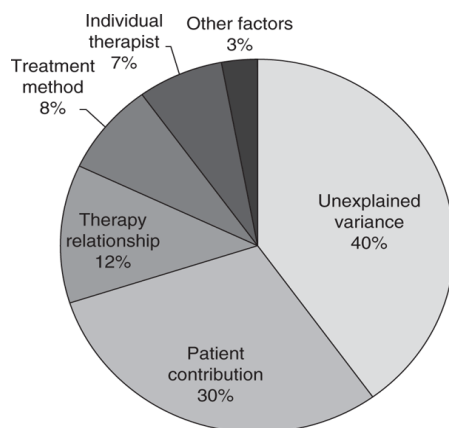

diagram overgenomen uit: Norcross, J.C. (2011). *Psychotherapie relationships that works: evidence-based responsiveness* (p. 13)

We zien in dit diagram terug dat 40 % van de effecten zich niet laten vertalen in aanwijsbare factoren die van invloed zijn op de behandelingen. Zij worden gezien als onverklaarbare factoren. 30 % van de effecten is toe te schrijven aan persoonlijke factoren van de persoon die onder behandeling staat. Hierbij kun je denken aan doorzettingsvermogen, zelfvertrouwen, eigen talenten etc.. De therapeutische relatie neemt 12 % van de verklaarde factoren voor haar rekening. Daarnaast worden 7 % van de effecten verklaard door de persoonlijke kenmerken van de therapeut. Maar 8 % van de effecten is toe te schrijven aan de behandelmethode an sich. Als laatste is 3 % toe te schrijven aan de interactie tussen alle genoemde factoren. Als men bedenkt dat binnen de therapeutische relatie zowel de persoonlijke kenmerken van de behandelde als de persoonlijke kenmerken van de therapeut een wezenlijke rol spelen, zouden we kunnen stellen dat het hele proces rond de therapeutische relatie bijna de helft van de effecten voor zijn rekening neemt. We kunnen hieruit afleiden dat het proces rond de therapeutische relatie ook een grote invloed uitoefent, bewust of onbewust, op de identiteit van de cliënt.

Voor de vorming van de identiteit is het van belang dat men ervaart dat men onderdeel is van het grote narratief. Mia Leijssen schrijft in haar boek *Tijd voor de ziel*:

Om jezelf te ervaren als een deel van het geheel is 'heel-ing' noodzakelijk. ... Vaak begint de ervaring van heling in het contact met anderen, waardoor men zich helemaal gezien, erkend en geaccepteerd voelt in alle wezenlijke aspecten van zichzelf. In de therapeutische relatie is de ervaring van (opnieuw) verbonden zijn met een zorgdragende persoon een centraal gebeuren. De helende aanwezigheid verpersoonlijkt zich aanvankelijk in de therapeut, maar reikt uiteindelijk verder dan deze concrete persoon. De ervaring van verbondenheid met een groter geheel maakt dat de therapie vervangen kan worden door 'het leven'. (2007, p. 19)

Verhaeghe haalt in zijn boek *Identiteit* (2013) Hegel aan als zijnde de basis van ons zelfbewustzijn, die terug te vinden is in de blik van de ander. Door de blik van de ander dringt het tot ons door dat wij bestaan, wij ervaren ons als gezien en ervaren hierdoor de verbondenheid met het grote narratief. Hieraan kunnen wij groeien. Het gaat hierbij om respect (re-spicere): telkens opnieuw zien en gezien worden. Binnen de schematherapie van Young vinden we dit terug in de techniek van 'limited re-parenting'. Het uitgangspunt hierbij is dat de therapeut als het ware de ouder is, die niet perfect is, maar goed genoeg en waaraan de cliënt kan groeien. Door de therapeut kan de cliënt leren dat er respectvol met hem wordt omgegaan (Arntz & Kuipers, 1998). Hierbij is wel van belang dat de therapeutische relatie geen vervanging wordt voor contacten in de buitenwereld. Zij kan wel tijdelijk een plek zijn waar veiligheid wordt ervaren, wonden kunnen helen en groei kan hervatten. Het blijft echter een professionele relatie, wat voor ieder helder moet zijn.

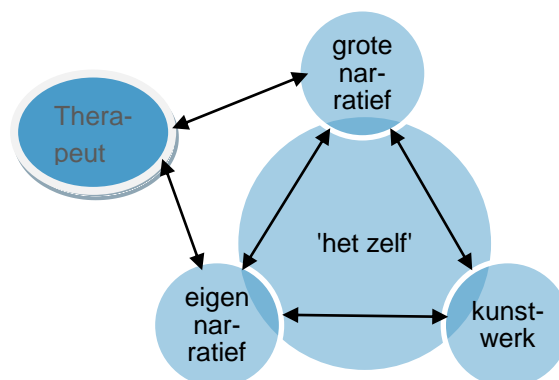
Als men het heeft over respectvol met elkaar omgaan, heeft men het over een dialoog aangaan in bescheidenheid. Paolo Freire schrijft al in de jaren 70: "Dialogue cannot exist without humility. ... How can I always project ignorance into the others and never perceive my own?" (1970, p.78) Het therapeutisch proces is als een gezamenlijke zoektocht, waarin we trachten de ander te lezen en te begrijpen, door serieus te nemen wat de ander vertelt. Broekaert schrijft hierover in het boek *Theoretische orthopedagogiek*: "wanneer men een holist vraagt: "Is het de roos of de naam van de roos?" dan antwoordt hij:"beide"! De echte roos kunnen wij nooit kennen, maar zij verbijzondert

zich in haar naam en uitdrukking. Wij kunnen wel zoeken om de “roos” te leren kennen. Intussen gebruiken wij haar naam” (1997, p. 25). Het lijkt dus belangrijk te beseffen dat niet de therapeut de auteur is van het therapeutisch gesprek, maar de cliënt. Het kader dat de therapeut kan bieden leidt naar ervaringsnabije gebeurtenissen van de cliënt zelf. Hierbij kan door middel van re-autoriserende gesprekstechnieken, iets wat tot nu toe door de cliënt onbelicht is gebleven meer op de voorgrond komen te staan, waardoor alternatieve verhaallijnen ontstaan. Dit kan de cliënt helpen in haar eigen zoektocht naar identiteit (White, 2009).

3 METHODOLOGIE

3.1 ALGEMENE PROBLEEMSTELLING:

Vrouwen met ASS lijken een ander gedragsprofiel te laten zien dan mannen met ASS. Hierbij valt op dat het sociale aspect voor vrouwen mogelijk andere, complexe ontwikkelingstaken met zich meedraagt dan voor mannen met ASS (zie literatuurstudie 2.1). Binnen de sociale context worden verhalen gevormd. In het proces van betekenisverlening spelen verhalen en beelden een belangrijke rol. Zij hebben een metaforisch karakter. Verhalen en beelden kunnen het mogelijk maken om het onzegbare tot uitdrukking te brengen. J. de Mul geeft in een artikel over ‘het verhalende zelf’ (2000) uitleg over, wat hij noemt: de narratieve identiteitstheorie. Hij zegt hierover: “Volgens de narratieve identiteitstheorie is het verhaal niet alleen een vruchtbare metafoor om de persoonlijke identiteit te beschrijven, maar construeren mensen hun identiteit daadwerkelijk met behulp van (levens)verhalen.” De verhalen die ontstaan vanuit het samen handelen en samen leven, vormen een eigen narratief. Het eigen narratief staat vervolgens weer in verbinding met het grote narratief waaruit we deze verhalen putten. Als we er vanuit gaan dat ‘het zelf’ ontstaat door het eigen narratief in relatie tot anderen en de wereld buiten ons, en dat vrouwen met ASS in hun leven worden geconfronteerd met verhalen vanuit het grote narratief, die hen vast zetten in dat wat zij niet kunnen, dan kunnen we stellen dat het voor deze vrouwen waarschijnlijk moeilijk is om dit construct voor henzelf zo te vormen dat hierin ook alternatieve verhaallijnen een plaats kunnen krijgen.

Deze studie wil een antwoord bieden op de vraag wat de invloed van de maatschappij is op het persoonlijke leven van deze twee vrouwen. Hoe heeft dit hun ‘zelf’ geraakt? Is het mogelijk door middel van eigen kunstwerken meer zicht of grip te krijgen op het interne proces dat hen vormt? Het doel van deze masterproef is om het verhaal van de twee vrouwen waarmee ik in gesprek ga, te voorschijn te luisteren. Door hen beter te begrijpen, op het vlak van emoties, reacties, zorgen en toekomst, kan hulpverlening ontstaan die zelfbepaling en eigen regie hoog in het vaandel draagt en

bijdraagt aan een verheldering van ‘het zelf’ van de ander. Hierbij kan het niet anders dan dat de hulpverlener ook zelf onderdeel wordt van de studie. Het werkelijk beluisteren en horen van het verhaal van de ander, vereist immers, ook van mij als gesprekspartner een bepaalde inzet. Het voert te ver om dit te onderzoeken in het kader van deze masterproef, maar het zou zeker het onderzoeken waard zijn.

3.2 ONDERZOEKSVRAGEN:

3.2.1 IS HET MOGELIJK OM VERBINDINGEN TE VOORSCHIJN TE LUISTEREN TUSSEN HET EIGEN NARRATIEF EN HET GROTE NARRATIEF?

Het ‘zelf’ ontstaat in relatie tot het grote narratief. Het grote narratief heeft in deze vooronderstelling invloed op het eigen narratief van de onderzochte vrouwen. Het grote narratief wordt gekleurd door het eigen narratief van de individuen die door dit grote narratief op hun beurt beïnvloed worden. Het grote narratief is niet iets statisch of iets feitelijks, maar beweegt mee op de tijd, de plaats en de individuen die het beluisteren.

Bij deze onderzoeksvraag is het de bedoeling om te verkennen of de verbindingen die ontstaan tussen het eigen narratief van de vrouwen en het grote narratief, te voorschijn geluisterd kunnen worden. Hierbij ga ik er, in navolging van Rinaldi (2006), vanuit dat de beide vrouwen geen passieve objecten zijn die het onderzoek ondergaan, maar eerder sociale actoren die mee vorm en richting geven aan het onderzoek. Het is essentieel om hen te laten spreken en je als onderzoeker te oefenen hun boodschap te horen. Allison Clark (2011) heeft hiertoe een mozaïekbenadering beschreven die aansluit bij de pedagogiek van het luisteren van Rinaldi. Binnen deze benadering wordt een accent gelegd op het herkennen van de vele manieren waarin de onderzochten hun verhaal kunnen vertellen. Een ander accent is het benaderen van de onderzochten op zo’n manier dat zij worden gezien als regisseur van hun eigen leven. Betekennissen die zij verlenen worden in gesprek gebracht. Binnen deze benadering wordt er gezocht naar ervaringsnabije gebeurtenissen, die van belang kunnen zijn voor het leven van hen die meewerken aan het onderzoek. Zowel Rinaldi als Clark werkten met jonge kinderen (preschool), waardoor het goed luisteren en horen van het verhaal van het kind en het kind zien als subject in plaats van object, een alternatieve verhaallijn belicht binnen het grote narratief.

Door deze benadering in praktijk te brengen, verwacht ik te raken aan het geheim van hoe het proces van ontwikkeling van ‘het zelf’ bij beide vrouwen met ASS verloopt.

3.2.2. IS HET MOGELIJK VOOR DE ONDERZOCHTEN, OM MIDDELS DE GEMAAKTE KUNSTWERKEN HET EIGEN NARRATIEF WOORDEN TE GEVEN?

De hypothese die aan deze onderzoeksvraag ten grondslag ligt, is dat de kunstwerken een positieve invloed zullen hebben op het verhalen van het eigen narratief. J.H. Plokker (1907-1976), een

Nederlandse hoogleraar psychiatrie, kwam na onderzoek van de vrije expressie bij psychiatrische patiënten tot de volgende uitspraak: “Het bieden van structuur en opdracht gericht werken is noodzakelijk omdat het zich laten gaan op de stroom der affecten, zonder beheersing daarvan door een vormgevende instantie, desintegratie bevordert” (Plokker, 1962). Dit veronderstelt dat creatieve werkstukken invloed hebben op het integreren van de verschillende belevingen met daaraan gekoppeld emoties van een persoon. J. de Mul (2000) stelt dat “waar we hier in het alledaagse leven de neiging hebben ons te identificeren met onze gerealiseerde mogelijkheden, daar stelt het laboratorium van de verbeelding ons in staat het gehele veld te verkennen dat wordt ontsloten door de dialectieken tussen hetzelfde en het zelf en het zelf en de ander.” De verbeelding helpt ons om in gesprek te gaan met de unieke relatie die de mens heeft tot zichzelf en tot de ander, tot de samenhang in belevingen en ervaringen die iemand heeft en hoe dit gestalte krijgt binnen ons als persoon.

Deze studie probeert zicht te krijgen op het effect dat de gemaakte kunstwerken heeft op het proces van verhalen. Welke processen zich hebben afgespeeld bij het maken en presenteren van de gemaakte kunstwerken en welke invloed dit heeft op het verhalen van het narratief.

3.3 ONDERZOEKSSTRATEGIE

3.3.1 DATAVERZAMELING

Door kwalitatief onderzoek wil ik antwoord geven op bovenstaande vragen. Ik heb voor kwalitatief onderzoek gekozen, omdat deze methodiek gebruikt kan worden om iets wat nog niet eerder onderzocht is voor het voetlicht te plaatsen. Ik wil deze studie doen in de vorm van een casestudie. Ik kies voor een casestudie omdat het er bij de beantwoording van de onderzoeksvraag vooral om gaat, of de kunstwerken die beide vrouwen hebben gemaakt iets van het proces van de vorming van het eigen narratief naar boven kunnen halen. Deze studie maakt gebruik van een descriptief onderzoek, waarin het onderzochte fenomeen zo goed mogelijk beschreven zal worden. Ik wil hierbij fenomenologisch en hermeneutisch te werk gaan. Zoals Yin (2003) benoemde in zijn artikel: ‘Casestudy research: design and methods’ wordt binnen een casestudie de focus gelegd op het begrijpen van het proces en niet zo zeer op het manipuleren van gedrag. Daarnaast neemt bij casestudies de context een belangrijke plaats in en wordt onderdeel van het onderzoek (Baxter & Jack, 2008). In de literatuuronderzoek voor deze studie geef ik aan dat ‘het zelf’ wordt gevormd in relatie tot het grote narratief (zie 2.3). Deze vooronderstelling is essentieel binnen de vraagstelling die ik hierboven heb geformuleerd. Dit impliceert dat de context een belangrijke bron is die meegenomen wordt binnen mijn onderzoeksopzet.

De gesprekken voer ik vanuit mijn functie als HBO-orthopedagoog binnen de GGZ. Binnen de behandelgesprekken pas ik narratieve therapie toe om de twee vrouwen te stimuleren eigen verhalen te vertellen en deze te verrijken en uit te breiden. Om hierin bedreven te worden, heb ik naast het bestuderen van literatuur over narratieve therapie een tweedaagse opleiding gevolgd in gesprekstechnieken uit de narratieve therapie, gegeven door Johan van de Putte. Door het opnieuw

verhalen van de gebeurtenissen en deze op verschillende manieren te belichten, stimuleer ik de beide vrouwen waarmee ik in gesprek ga, betekenis te verlenen aan de dingen die ze meemaken. Ik spoor hen aan elementen van het 'zelf' die on(der)belicht zijn gebleven, meer naar de oppervlakte te brengen. De gesprekken worden opgenomen en letterlijk uitgeschreven, waardoor ik voldoende vertrouwd word met de data (Attride-Stirling, 2001).

De gesprekken vonden plaats in een tijdsbestek van maart 2015 tot augustus 2016. De lengte van de gesprekken wisselde van ongeveer 1 uur tot 1,5 uur, afhankelijk van de onderwerpen die de onderzochte vrouwen ter sprake brachten. Beide vrouwen waren in de periode voor het onderzoek bij mij in behandeling. Hierdoor was het niet nodig om tijdens het onderzoek aandacht te besteden aan relatieopbouw. De vorm waarin de gesprekken plaatsvonden en de ruimte waarin deze plaats hadden, waren door allen gekend. Beide onderzochte vrouwen hebben de uitgeschreven gesprekken kunnen nalezen en gingen akkoord met het opnemen van de gesprekken voor deze studie.

In het totaal heb ik 4 gesprekken gevoerd met S. in een tijdsbestek van anderhalf jaar en 2 gesprekken met R. in een tijdsbestek van 8 maanden. De gesprekken met R. vonden plaats in het laatste periode van haar behandeling. Het laatste gesprek was tevens het afsluitende gesprek van haar behandeling bij mij. Dit gegeven kleurt het gesprek, maar lijkt geen belemmering voor het onderzoek. De gesprekken met S. geven meer een langdurig verloop van een behandeling weer.

3.3.2 HET ONDERZOEKEN VAN DE VERSCHILLENDE ONDERZOEKSVRAGEN

Ik heb de hierboven genoemde onderzoeksvragen op verschillende wijze onderzocht. Voor de eerste onderzoeksvraag heb ik een thematische analyse uitgevoerd (zie 3.4).

Door de tweede onderzoeksvraag wil ik onderzoeken of het mogelijk is voor de participanten middels het kunstwerk het eigen narratief woorden te geven. Ik ga hierbij uit van de hypothese dat de kunstwerken een positieve invloed hebben op het verhalen van het eigen narratief (zie 3.2.1.). Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag heb ik binnen de gesprekken de passages die concreet gaan over de werkstukken gecodeerd. Binnen deze kritische incidenten heb ik gezocht hoe het eigen narratief gekoppeld werd aan de werkstukken. Tevens heb ik gezocht naar passages die bovenstaande hypothese ontkrachten of tegenspreken. Ik heb gebruik gemaakt van eigen observaties om zo de intonatie van iets dat gezegd werd, gebaren en mimiek die zichtbaar waren op momenten dat het werkstuk werd aangeboden, te betrekken bij de teksten die geanalyseerd werden. Na afloop van de gesprekken heb ik steeds een korte reactie geschreven, die ik bij de analyse wil betrekken. Dit doe ik omdat eerste waarnemingen ook van belang zijn. Daarnaast ben ik op zoek gegaan of binnen de teksten iets van het proces van het ontstaan van het werkstuk zichtbaar werd. De vraag die ik mij gesteld heb is, of dit proces van ontstaan te verbinden is aan het eigen narratief van de onderzochte vrouwen.

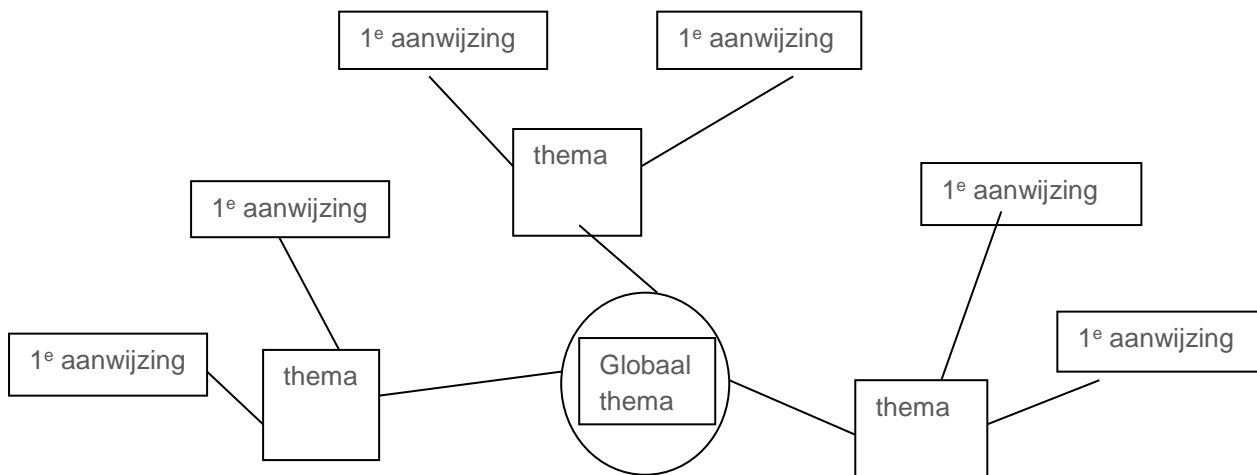
3.4 GEGEVENS ANALYSE:

3.4.1 THEMATISCHE ANALYSE

Door thematische analyse wil ik de verschillende thema's die aan de orde komen binnen de gesprekken naar voren halen. Ik heb voor thematische analyse gekozen in navolging van Attride-Stirling (2001). Zij ziet thematische analyse als het ontrafelen van een tekst in overzichtelijke thematische netwerken, waarbij de uiteindelijke web-achtige beelden gezien kunnen worden als een samenvatting van de belangrijkste thema's in de teksten. Hierdoor ontstaat een georganiseerd geheel van gerepresenteerde thema's waardoor interpretatie mogelijk wordt. Ik werd aangetrokken door deze manier van thematische analyse, omdat ik in mijn behandeling met cliënten vaak gebruik maak van de techniek mind-mapping. Mind-mapping gaat net als de hierboven beschreven methode uit van het in beeld brengen van verhalen of een probleem, door middel van schematische webachtige tekeningen. Hierdoor worden de structuren van een verhaal of een probleem zichtbaar voor degene die op het verhaal / probleem betrokken zijn (Kokotovich, 2008). Doordat ik mij deze techniek al eigen heb gemaakt, hoop ik de methode die Attride-Stirling voorstelt te kunnen toepassen.

3.4.2 CODERINGSFASES

Om goed zicht te krijgen op de teksten heb ik in eerste instantie de tekstfragmenten die iets zeggen over het eigen narratief van de vrouwen gescheiden van de tekstfragmenten die iets zeggen over het grote narratief. Het grote narratief is gekoppeld aan verhalen over onze plek in de samenleving. Het bevat veelal impliciete dan wel expliciete identiteitsconclusies die als een construct aan het individu worden gepresenteerd. Binnen het eigen narratief bestaat de mogelijkheid hierop te reageren door deze identiteitsconclusies te accepteren, of juist een ondergeschikt alternatief verhaal ruimte te geven, waardoor andere identiteitsconclusies zichtbaar kunnen worden (zie literatuurstudie 2.3).

In de eerste fase van het coderen heb ik, in navolging van Attride-Stirling (2001), getracht om zonder a priori verschillende theoretische kaders centraal te stellen, de ruwe data van beide narratieven te coderen in eerste aanwijzingen voor mogelijke thema's die te voorschijn geluisterd konden worden. Zij kunnen gezien worden als flinters, die verwijzen naar een mogelijk onderliggend thema.

In de volgende fase heb ik de gecodeerde karakters vergeleken met elkaar en zijn deze geclusterd tot verschillende georganiseerde thema's. Door middel van het clusteren kom ik tot een betere samenvatting van wat er speelt binnen de gevoerde gesprekken. Dit is een aanzet tot het zoeken naar samenhang tussen de verschillende clusters.

In de volgende fase ben ik me meer gaan richten op de samenhang tussen de clusters en zijn een aantal van de clusters samengevoegd tot een globaal thema. In deze fase tracht ik te zoeken naar de samenhang tussen de tot nu toe gescheiden narratieven, om op die manier antwoord te geven op mijn onderzoeksvraag.

3.5 DE ONDERZOCHE VROUWEN

Binnen deze studie ga ik in gesprek met twee vrouwen met ASS en een normaal begaafd intelligentie quotiënt, in de leeftijdscategorie tussen de 20 en 30 jaar. Beide vrouwen zijn in behandeling binnen een GGZ-instelling in Nederland. S. is op het moment van het onderzoek klinisch in behandeling. R. is gedurende het onderzoek ambulant in behandeling. Beide dames werden voorafgaand aan het onderzoek door mij als HBO-orthopedagoog begeleid. Beiden zijn zeer creatief en zijn in hun vrije tijd vaak op een creatieve manier aan het werk met kunstwerken. Dit onderzoek heeft als doel creativiteit te koppelen aan het onder woorden brengen van de ontwikkeling van het 'zelf'. Beide vrouwen zijn bekend met creativiteit en gewend om in behandelgesprekken te zoeken naar eigen verhalen die iets laten oplichten van hun "zelf". Ik heb voor hen gekozen, omdat zij voor mijn onderzoeksvraag het beste in aanmerking kwamen. Ik maak gebruik van purposive sampling (Devers e.a, 2000).

3.6 KWALITEITSCRITERIA:

Validiteit en betrouwbaarheid zijn belangrijke criteria als het gaat om wetenschappelijk onderzoek. Als een onderzoek betrouwbaar is, zien we dat de gegevens die verkregen worden uit het onderzoek, ook verkregen worden als dit onderzoek wordt herhaald of als op een andere wijze dezelfde vraag wordt onderzocht. Als er gesproken wordt van een valide onderzoek, dan geeft dit aan dat het onderzoek meet, wat het beoogt te meten. Zoals bekend worden validiteit en betrouwbaarheid binnen kwalitatief onderzoek op een andere manier belicht dan binnen kwantitatief onderzoek (Van Burg, 2011). Binnen dit onderdeel van de studie wil ik aandacht besteden aan verschillende begrippen die de specifieke invulling van de termen betrouwbaarheid en validiteit voor kwalitatief onderzoek vertalen.

Het uitvoeren van een casestudie heeft gevolgen voor de betrouwbaarheid van het onderzoek. Alleen de onderzoeker zelf is verantwoordelijk voor het verzamelen van de data. Dit houdt in dat ik zelf onderdeel ben van het onderzoek en de data onbewust beïnvloed kan hebben. Daarnaast is het onmogelijk om dit onderzoek exact te repliceren, omdat ook de context en ontwikkeling van de participanten verandert in de tijd. De impact van deze verandering zal invloed hebben op de gegevens. Dit is juist de onderbouwing geweest om voor een casestudie te kiezen. Om toch de betrouwbaarheid van dit onderzoek te vergroten heb ik getracht de procedures die zijn toegepast binnen dit onderzoek in detail te beschrijven. De gesprekken zijn woordelijk uitgeschreven, waarbij ook de stiltes en haperingen in de gesprekken zijn vast gelegd. Daarnaast zijn de eerste indrukken en de observaties meegenomen in de analyse. Dit alles om de transparantie binnen het onderzoek te bevorderen. Hierdoor zal navolgbaarheid van vergelijkend onderzoek eerder mogelijk zijn (Yin, 2003).

Binnen dit onderzoek is gebruikt gemaakt van triangulatie. Naast de uitgeschreven gesprekken krijgen ook de werkstukken een plek binnen de analyse. Daarnaast worden de eerste indrukken van de onderzoeker zelf en de observaties meegenomen. Doordat ik zelf behandelaar ben van de participanten heb ik achtergrond gegevens vanuit de bestaande hulpverleningsdossiers, waar nodig, mee kunnen nemen in het onderzoek.

Tevens heb ik binnen mijn studie gebruik gemaakt van ‘membercheck’ (Swanborn, 1996). Dit heb ik gedaan door de onderzochte vrouwen steeds te betrekken bij de uitwerking van de gegevens en hen de vraag gesteld of zij zich herkenden in de uitspraken en verkregen gegevens.

Ik heb binnen mijn studie rekening gehouden met de ‘credibility’, wat staat voor geloofwaardigheid van het onderzoek. Door citaten uit de gesprekken te koppelen aan de thema’s die verkregen zijn door de analyse, heb ik de thema’s kunnen onderbouwen. Op deze wijze zijn de resultaten van mijn onderzoek te staven aan de kritische incidenten die binnen de gesprekken naar voren zijn gekomen.

Als men kijkt naar de consistentie van de vragen onderling dan lijkt dit binnen deze studie minder op voorgrond te staan, omdat de methode die wordt ingezet om de gegevens te verkrijgen erop gericht is het regisseurschap aan de onderzochte te geven. Dit houdt in dat de vragen worden afgestemd op wat de onderzochte inbrengt en hoofdzakelijk dienen om het verhaal van de onderzochte te verrijken of te verduidelijken. De vragen die gesteld zijn, zijn wel door narratieve methodiek geïnspireerd, waardoor toch een consistent patroon zichtbaar wordt.

Binnen mijn onderzoeksopzet heb ik getracht de constructvaliditeit te waarborgen door middels het gekozen model van thematische analyse van Attride-Stirling (2001) een schematische voorstelling te maken van mijn gedachtegang, waardoor de opeenvolgende stappen als het ware een soort bewijsketen vormen en op elkaar aansluiten.

Een belangrijk element binnen dit onderzoek is de positionering van de onderzoeker. Ik ben mij ervan bewust dat ik zelf ook invloed uitoefen op bovenstaande onderzoeksvragen. De gesprekken vinden plaats aan de hand van een werkstuk van de vrouwen en worden door mijzelf gevoerd en opgenomen. In deze gesprekken neem ik mijn eigen narratief en mijn kijk op het grote narratief mee. Om hierbij toch aandacht te hebben voor een zekere mate van subjectiviteit worden de teksten

ook gelezen door een vier tal neutrale personen. Aan hen wordt gevraagd of de verkregen resultaten herkenbaar uit de tekst te halen zijn en of er thema's onbelicht zijn gebleven. Zo tracht ik door middel van een groepje onafhankelijke personen mijn eigen oordeel te neutraliseren en een meer onafhankelijk onderzoek neer te zetten. De vier mensen die meedoen met de analyse zijn op de hoogte van het doel van het onderzoek en zijn zich bewust van het feit dat zij privacygevoelige informatie onder ogen krijgen.

Beide onderzochte vrouwen zijn voorafgaand aan het onderzoek volledig ingelicht over het onderzoek. Zij hebben alle geschreven teksten gelezen, voordat de versie verstuurd wordt naar de universiteit. Zij zijn vooraf op de hoogtegesteld van de vier mensen die meedoen met de analyse van de gesprekken die gevoerd zijn. Er gaat een terugkoppeling plaatsvinden van de resultaten van het onderzoek met de onderzochte vrouwen. Bovenstaande is opgenomen in een informed consent

4 RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden de verschillende onderzoeksvragen door de gegevens vanuit de analyse beantwoord. De resultaten zullen gestaafd worden met verschillende citaten uit de gesprekken. Verduidelijking bij de citaten zal tussen haakjes worden weergegeven, waarbij de vierkante haakjes verwijzen naar uitingen van mijzelf tijdens het gesprek en de ronde haakjes observaties betreffen. Bij elk citaat wordt een code toegevoegd die refereert naar het betreffende citaat binnen het gevoerde gesprek. De codes beginnen met een letter verwijzend naar de desbetreffende cliënt, het eerste cijfer verwijst naar genummerde gesprek dat met die cliënt is gevoerd en het volgende cijfer verwijst naar de plaats van het citaat binnen dat gesprek. In de bijlage zijn de vier gesprekken met S. en de twee gesprekken met R. in zijn geheel terug te lezen. Daarnaast worden in de bijlage de ‘web’tekeningen van de gevonden globale thema’s toegevoegd.

4.1 IS HET MOGELIJK OM VERBINDINGEN TE VOORSCHIJN TE LUISTEREN TUSSEN HET EIGEN NARRATIEF EN HET GROTE NARRATIEF?

4.1.1 WELKE THEMA’S WORDEN TE VOORSCHIJN GELUISTERD BINNEN HET EIGEN NARRATIEF?

Binnen de gesprekken van beide onderzochte vrouwen komen uit de analyse de volgende globale thema’s naar voren: ‘een gevoel van verlatenheid’, ‘behoefte aan overzicht’, ‘verlangen naar belonging’, ‘het ontwikkelen van een innerlijk kompas’, ‘zoeken naar perspectief’ en het ‘het voelen van groeikracht’. Deze globale thema’s zal ik verder toelichten in de komende subparagrafen (bijlage 2).

4.1.1.1. EEN GEVOEL VAN ‘VERLATENHEID’:

Uit de analyse komt als één van de globale thema’s ‘een gevoel van verlatenheid’ naar voren. Dit globale thema is opgebouwd uit een aantal onderliggende thema’s: ‘afwijzing’, ‘onrecht’ en het ‘ervaren van wanhoop en angst’.

Vanuit de gesprekken zie ik in het totaal 12 uitingen die terug verwijzen naar het ervaren van afwijzing. Afwijzing is gericht op dingen die je jezelf niet toestaat, omdat je vindt dat je dit niet waard bent, er bang voor bent, het niet kwijt wil raken, of vanuit angst voor de reactie van anderen. Bij S. komt dit 7 maal terug en R. komt dit 5 maal terug in de gesprekken.

S2,41: *[Soms als je jezelf verplaatst in het keitje mag je leunen, he? Dan zeg je meteen ja. Als ik hem even naar jou toe haal, dan twijfel je.] “ omdat ik bang ben voor afwijzing. Voor afstoting, zoiets. Van, nu wordt het anders. Nu stopt ze ermee.”*

R1,2: *“Ja dat begint eigenlijk een beetje te kenteren, maar... Omdat ik er eerst bang voor was. Ik dacht als ik het heb (liefde, warmte), dan kan je iets kwijt raken.*

Afwijzing kan ook te maken hebben met dat je het ‘zelf’ zo negatief invult dat je jezelf kan afwijzen als persoon.

S3,40 (halverwege): *“Op momenten dat het minder gaat ben ik zo gemeen tegen mezelf. Want dan is iets mislukt, en dan ben ik niet goed, en dan heb ik het niet goed gedaan. Zie je wel, je kan het niet.”*

Afwijzing heeft ook te maken met het wel of niet opbouwen van vertrouwen in de ander. De eigen identiteit kan zo negatief beïnvloed zijn door het grote narratief, dat zij de ander afwijzen.

S2,43(halverwege) : *“dus elke keer dacht ik van: nou, nu komt ze niet meer. Wie wil er nou bij mij. Dat hele riedeltje afgaand...toen ging het niet goed en toen heb ik dingen gezegd en toen dacht ik van nu zal ze wel weggaan. En toen ging je ook niet weg.”*

R2,1: *“Nou eigenlijk dat bij aanraking er bij mij een alarm afgaat. Dus dat ik letterlijk, of figuurlijk gezien, ik soort van onder stroom sta. Ik heb het gevoel als iemand mij aanraakt of als iemand te dicht in mijn buurt komt, ja, dat mijn haren al eigenlijk overeind gaan staan.”*

Je ziet hierbij wel een verschil: de afwijzing is bij S. gericht op mijzelf in de functie van behandelaar, waar het bij R. een afwijzing is naar anderen op momenten dat zij te dicht bij komen. Dit zou beïnvloed kunnen zijn door het tijdstip binnen het behandelproces op het moment dat de interpunctie plaatsvindt. S. staat hier aan het begin van het behandelproces, waarbij R. staat aan het einde van het behandelproces. Bij S. zou je kunnen veronderstellen dat het vertrouwen in anderen nog zo broos is, dat zij zich nog niet kan toevertrouwen aan een aantal mensen. Daarnaast zijn R. en S. unieke individuen met ieder hun eigen voorkeuren en belemmeringen.

Vanuit de gesprekken wordt 4 maal verwezen naar het thema onrecht. Dit gebeurt 1 maal in de gesprekken met S. en 3 maal in de gesprekken met R.. Bij S. zie je dat dit thema minder sterk op de voorgrond staat. Soms voel je achter haar uitingen wel dat zij dat wat haar overkomt ervaart als onrecht, maar zij spreekt het niet uit. Vanuit de observatiegegevens beschrijf ik dat haar mimiek de communicatie rond het gevoel van onrecht, ondersteunt. Bij de volgende uitspraak laat ze in heel haar mimiek en haar intonatie zien dat ze het niet eerlijk vindt.

S3,36(halverwege): *“dat, mijn levensmotto was altijd: mijn leven is een straf en ik heb het maar uit te zitten. En dat denk ik al vanaf dat ik kon praten ongeveer.”*

Bij R. blijkt onrecht en haar aanvankelijk heftige reactie erop een thema te zijn dat meer op de voorgrond staat.

R2,113: *“Ja, die boosheid, ik weet nog op die andere afdeling heb ik echt heel vaak woede-explosies gehad. Dat ik iemand, ik heb iemand een keer bij zijn pols gegrepen. Enne kijk, met deuren slaan, mijn hoofd tegen de muren aan. Dat ik nu denk van, Jezus, wat heb je je gedragen zeg. Doe effen normaal. Je bent niet alleen. Toen zag ik gewoon overal onrecht. En alles wat onrecht was, daar ontvlamde ik op. Het was echt gewoon explosie.”*

Toch zie je dat R. maar 3 maal een uiting doet dat verwijst naar onrecht als thema. Dit heeft er mogelijk mee te maken dat haar reactie op onrecht momenteel adequater is.

R2,114: "Nee, maar ik reageer er veel minder explosief op. Ik was thuis ook altijd... o, R. is boos. Dan moest iedereen het ontgelden. Maar ik kan niet meer zo goed bij dat gevoel. Laatst ben ik nog wel boos geweest. Dat ik echt, dat ik het gevoel had dat ik wilde slaan en T. keek zo (kijkt verbaasd) ... en die moest gewoon lachen (gaat zelf ook lachen). Echt zo van ga jij maar even afkoelen. Dat was ook iets met onrecht. Toen dacht ik: O, dat is voor het eerst eigenlijk weer dat ik echt boos boos was."

Als laatste heb ik 'een gevoel van angst en wanhoop' terug gezien als thema binnen het globale thema 'verlatenheid'. Dit staat in de gesprekken met S. meer op de voorgrond (5 maal) dan in de gesprekken met R.. Ook hierbij lijkt het tijdstip binnen het behandelproces een mogelijke verklaring te kunnen zijn.

S1,29(halverwege): "omdat je bang bent. Bang dat als je iemand rechtstreeks aankijkt in de ogen, dat je, dat diegene zo in je ziel kan kijken. Bang voor de oordelen van de ander. Bang voor de nachten. Bang voor overdag, voor dat ik niet goed genoeg ben, of als ik het niet goed doe. Of dat iemand me niet aardig zou vinden."

In eerste instantie had ik gedacht dat ook een gevoel van eenzaamheid een thema zou zijn die tevoorschijn geluisterd zou worden. Eenzaamheid komt echter maar 2 maal terug in de gesprekken. Eenmaal bij S. en eenmaal bij R.. Mogelijk is deze vooronderstelling teweeggebracht omdat dit sterk raakt aan het thema 'belonging' (zie 4.2.1.3).

4.1.1.2. EEN BEHOEFTE AAN 'OVERZICHT':

Een 'behoefte aan overzicht' is een ander globaal thema dat ik heb gevonden uit de analyse. Dit is opgebouwd uit 2 onderliggende thema's: 'het gebruik van regels' en 'het hebben van controle'. Voorafgaand aan het onderzoek had ik het vermoeden dat 'het ervaren van veiligheid' ook een thema zou zijn dat gekoppeld zou kunnen worden aan de 'behoefte aan overzicht'. Dit wordt echter maar eenmaal door een van de vrouwen benoemd.

S4,41 (halverwege): "Maar ja, ik weet het, ik weet het, het is gewoon waken en onveiligheid. Het ligt aan hun. Ja en dan zeggen jullie elke keer maar dat ik het mag laten en dat ik veilig ben. Maar dat weet je helemaal niet, want als ik slaap. Ja, misschien staat mijn buurman dan wel ineens aan mijn bed. Maar dat weet ik niet, want dan slaap ik. En dat wil ik niet. Zeggen ze: "Ja maar niemand kan naar binnen." Ik zeg: "Hoezo, niemand kan naar binnen. Iedereen heeft toch een sleutel?" Dus toen bleek dat ik dacht, al 3 jaar, dat mijn sleutel paste op de deur van de buurman en de buurvrouw. Dus ja, logisch dat je dan niet in bed stapt met zo, nou ga ik slapen en ik mag alles laten. En sindsdien heb ik meer nachtrust."

Een mogelijke verklaring voor het niet voorkomen van veiligheid ligt in de constructvaliditeit van dit begrip. In hoeverre kan het 'hebben van controle' en 'het gevoel van veiligheid' goed van elkaar onderscheiden worden. Mogelijk lopen deze begrippen zo in elkaar over, dat zij niet goed van elkaar te onderscheiden zijn.

De worsteling met regels, waarbij aan de ene kant een houvast wordt ervaren, maar aan de andere kant deze regels ook als een belemmering worden gezien, komt maar bij 1 van de vrouwen terug in de gesprekken. Bij R. wordt hier 9 maal naar verwezen.

R1,28 (halverwege): "En dan valt het je ook op hoe vast je daarin zat (regels). Of hoe spastisch je met sommige dingen omgaat. Met tijden of met dat soort dingen. Wat gebeurt er als je 10 minuten later bent en niet op een afspraak, maar gewoon, weet ik het, 10 minuten later thuis bent. Of wat gebeurt er dan? Ja eigenlijk niks. Maar eerst was het gewoon paniek. Ja dat klopt niet, heel mijn avond in de soep. En nu gebeurt het en er gebeurt niks. En daar kom ik nu langzaamaan steeds meer achter."

R2,21: "Het was helder. Dus als ik bedenk van: ik ga elke week hetzelfde eten, maar dan wel iedere dag iets anders, maar dat moet wel zo. Want anders moet ik nog eens gaan nadenken over eten, uhm... dan vond ik gewoon dat ik moest willen dat ik geen, niet ergens zin in zou moeten hebben. Want als ik dat zou doen dan zou er alleen maar chaos zijn. Dan kan je nooit meer naar de winkel, want dan weet je niet meer wat je daar moet doen, wat je moet halen, wat je moet... Nu... ja... Misschien is het ...ja....bijvoorbeeld"

In bovenstaande citaten ervaar je de houvast die vaste gegevens hebben voor deze vrouw. R herkent dit bij zichzelf, maar ziet tijdens de gesprekken ook de beperking hiervan. Haar flexibiliteit, het omgaan met veranderingen die binnen haar alledaagse leven spelen, wordt door het vastzetten van regels bemoeilijkt.

R2,16: "Als je altijd grip wilt houden, dan moet dus alles gaan zoals jij wilt. Maar dat betekent ook dat je eigenlijk weinig mensen om je heen kan verdragen. Want die zullen altijd wel iets doen wat jij niet bedacht had. Dus grip maakt je ook wel alleen."

Bij beide vrouwen komt het thema 'het hebben van controle' terug in de gesprekken. Bij S komt dit 9 maal terug. Bij R. komt dit 5 maal terug. Bij R. zie je in gesprekken een inzicht dat regels een eerste aanzet zijn geweest tot het ervaren van controle over haar omgeving

R2,40: "Ik denk dat die regels meer gewoon nodig waren om mijn eigen leven eerst op poten te zetten. Dus als je eerst met regels leeft, dan kan je in ieder geval een soort van frame maken. En als dat bestaat..."

Bij S. lijkt de worsteling tussen regels en controle minder op te spelen. Zij lijkt eerder te zoeken naar verklaringen van zaken waarmee zij wordt geconfronteerd, waardoor zij controle krijgt over de situatie.

S4,44: "ja, want dan heb je meer, zeg maar dat je beter in kaart kan brengen van waar het hem nou in zit. In plaats van alleen maar alles is moeilijk alles is zwaar. Je kan zeggen nou daar... het probleem zit hem daar."

4.1.1.3. EEN VERLANGEN NAAR 'BELONGING':

In de gesprekken met de onderzochte vrouwen vond ik als globale thema ook een verlangen naar 'belonging' terug. 'Belonging' staat voor het verlangen bij een groep te horen en is opgebouwd uit de volgende thema's: 'de ervaring van het hebben van een eigen plekje', 'het accepteren van diversiteit', en het 'gezien worden' door de ander. Hierbij is het thema 'vertrouwen hebben in de ander en in jezelf', ook een thema dat noodzakelijk is om je gebonden en betrokken te voelen op elkaar.

Het 'gezien worden door de ander' is voor S. een thema dat op de voorgrond staat in onze gesprekken. Ik zie het bij haar 17 maal terug in de gesprekken, terwijl het bij R. maar 1 maal voor komt.

S1,8(halverwege): "Dat het nuttig is dat je er bent. Dat het een meerwaarde heeft voor iemand of iets dat je er bent."

S1,27: "Omdat je de eerste bent die zag wie ik ben. Die mij zag. En die luisterde, hoorde en zag....Die met je lacht als je lacht en als je vrolijk bent. En die met je meehuult als je verdrietig bent. Iemand die er voor je is. En die het snapt. En begrijpt."

Een mogelijke verklaring voor het verschil in voorkomen van het thema, zou kunnen liggen in het feit dat R. tijdens de gesprekken een relatie heeft en net samenwoont met haar vriend. Hierdoor lijkt zij veel sterker de ervaring te hebben, gezien te worden. Zij beleeft dagelijks dat zij speciaal is voor iemand en door hem wordt opgemerkt. S. lijkt dit nog maar net bewust te ervaren door wat zij terug krijgt binnen de behandelsetting en in relatie met haar naasten.

Wat daarnaast opvalt als je gericht kijkt naar het thema 'gezien worden' in de gesprekken met S., is dat dit thema 2 maal een link heeft met andere thema's. Zo is er in de volgende uitspraak een link te leggen met het thema 'verlangen' wat bij het globale thema 'perspectief' (Paragraaf 4.2.1.5) wordt besproken. Op het moment dat S. uitspreekt dat ze iets graag wilt, koppelt ze immers haar huidige situatie waarin ze het 'gezien worden' ervaart, aan haar verlangen.

S2,15 / 2,16 : [er moet zelfs een glimlach op]. "Ja, omdat ik blij ben. Ik heb iemand naast me zitten. Op het bankje zit iemand naast me. Dat wil ik graag."

In het eerste gesprek zien we dat S. een link legt tussen het thema 'gezien worden' en het globale thema 'innerlijk kompas', wat in de volgende subparagraaf aan de orde komt.

S1,34: "Een speciaal gevoel, alsof je in de kleuterklas zit en jouw knutselwerkje het leukst, het best gelukt is van allemaal. En dat de juf het wil showen...dat iemand trots is op je knutselwerkje. Of tenminste knutselwerkje, op je werk... Dus in het begin was het moeilijk om te geven omdat ik dacht van, ja dat is natuurlijk weer niks. Later was ik blij, omdat het is toch wel iets."

Het 'gezien worden' door een ander (de juf) in de vorm van iets dat je gemaakt hebt en dat gewaardeerd wordt, wordt gelinkt aan de bewustwording dat dit iets van jou zelf te voorschijn

roept, wat waarde heeft en waar je blij mee bent. Dit kan een gevoel van vrijheid teweeg brengen, waardoor je beter leert aanvoelen wat je wilt en hoe je dit wilt bereiken.

Het volgende thema dat ik heb gevonden en die aan de basis van het globale thema 'belonging' staat is de ruimte die je in mag nemen: 'de ervaring van het hebben van een eigen plekje'. Bij S. komt dit thema 7 maal voor in de gesprekken. Bij R. komt dit niet terug in de gesprekken.

S4,31: "Ja dat ik er ook mag zijn. Dat, ik neem niet de hele wereld over of zo. Maar dat er op de wereld ook een plekje is waar ik mag zijn. Zoals ik ben."

Het gaat hier in eerste instantie om de ruimte die je als persoon kan en mag innemen. Daarnaast wordt hier een koppeling gemaakt dat je die ruimte op je eigen wijze mag invullen. Dit gaat meer over diversiteit. Het thema diversiteit komt 6 maal voor bij S. en 1 maal bij R. Wat hierbij opvalt in het gesprek met S. is dat zij de ervaring van bevestiging van anderen nodig lijkt te hebben om zichzelf te kunnen bevestigen.

S2,52 (halverwege): "Dus ja, als ik dan goed genoeg ben voor al die mensen, zoals ik ben. Met al mijn tekortkomingen en gebreken en moeilijkheden, dan moet ik het ook voor mijzelf zijn."

S2,64 (halverwege): "En het is fijn als je bij mensen bent die je op zijn minst tolereren. Het hoeft nog niet eens vriendschap te zijn, maar dat mensen gewoon zo... dat je erbij hoort. Natuurlijk wil je ergens bij horen. Toch veel leuker..."

Je ziet in bovenstaande opmerking helder verwoord dat de mogelijkheid om je als persoon te mogen differentiëren van anderen, impact heeft op het gevoel van 'belonging'.

Het laatste thema dat gekoppeld is aan 'belonging' is 'vertrouwen in de ander en in je zelf'. Vertrouwen is gekoppeld aan het thema 'belonging' en versterkt ook het gevoel van 'beloning'. In eerste instantie verwachtte ik dat het vertrouwen bij R. meer naar voren zou gaan komen dan bij S. Ik ging er van uit dat de mate van vertrouwen invloed zou kunnen hebben gehad op het grote verschil dat zichtbaar is in de keren dat 'belonging' aan de orde komt bij beide vrouwen. Het blijkt echter dat beide vrouwen 3 maal het thema vertrouwen aanstippen in hun gesprekken. Kanttekening hierbij is dat er met R. de helft minder gesprekken zijn gevoerd dan met S..

S3,17: "Dat ik me realiseerde ineens dat mijn vader zo belangrijk is en dat ie er voor mij is en alles voor me doet. En... je hebt toch zo'n uitspraak dat je als ouder voor je kind zou willen sterven. Maar hij wil ook voor me leven. Dat is mooi."

R2,30: "Ja, maar ook omdat ik het niet meer alleen hoef te doen, denk ik. Het voelt een beetje als een opluchting, zo van: o als ik vast loop, ik heb een soort van back up. Zo voelt het."

4.1.1.4. HET ONTWIKKELEN VAN 'EEN INNERLIJK KOMPAS':

Het ontwikkelen van een innerlijk kompas wordt opgebouwd uit de volgende thema's: 'keuzes kunnen maken' vanuit je eigen verlangen, 'autonomie voelen' waarbij zelfbeschikking een

belangrijke rol speelt, 'vrijheid voelen' om je eigen weg te gaan en de 'twijfel accepteren' die dit kan oproepen.

Keuzes kunnen maken vanuit je eigen verlangen lijkt voor beide dames energie te kosten. Bij S komt dit 8 maal voor en bij R. komt dit 3 maal terug in de gesprekken.

Na S2,3: (S. hoort praten in de gang tijdens ons gesprek en geeft aan hierdoor afgeleid te zijn. Ik vraag haar of ik zal vragen of ze ergens anders kunnen gaan praten. Ze is even stil. Ik vermoed dat ze dit intern zorgvuldig afweegt. Dan knikt ze. Ze maakt dus een keuze.)

S. lijkt zich in het eerste gesprek vragen te stellen bij wat haar eigen verlangen is, waarbij je in de loop van de gesprekken ziet dat ze meer overtuigd keuzes kan maken.

S1,12 : "Ik weet eigenlijk niet welke kleur ik mooi vind."

S3,35: "Omdat ik weet dat...het was de juiste keuze."

Bij R zie je het bewust kiezen en hierbij rekening kunnen houden met wat zij zelf nodig heeft, helder verwoord in een van de gesprekken. Door dit onder woorden te brengen zou mogelijk ook het gevoel van vrijheid versterkt kunnen worden.

R2,24 (laatste stukje): "En als ik dat niet trek, dus als ik te moe ben voor dat soort dingen, dan moet ik dat gewoon niet gaan doen. En dat weet ik ook van mezelf. Want dan levert het inderdaad stress op, als ik niet weet wat ik ga doen."

Een volgende thema dat aan de basis ligt van het 'innerlijk kompas' is het voelen van autonomie; voelen dat je zelf regie hebt over de situatie en deze ook kan sturen. Dit komt 18 maal terug in de gesprekken met S. en 7 maal in de gesprekken met R.. Wat hierbij opgemerkt moet worden, is dat er een opvallende vermeerdering is van dit thema in het laatste gesprek met S.. Het thema 'autonomie' komt maar 1 maal voor in gesprek één, 3 maal in gesprek twee, 1 maal in gesprek 3. In gesprek vier komt dit thema 13 maal terug. Het zelf regie hebben over je eigen leven heeft ook te maken met het zien van mogelijkheden om in actie te komen.

S4,74: "ehm... dat ik vaak beter kan aangeven wat ik nodig heb, of wat ik wel of niet wil, of dat iets genoeg is. En dat mensen dan beter weten wat ze daar mee moeten dan iemand die natuurlijk niets zegt. Dat klinkt logisch."

R2,20: "Het lijkt wel of ik een beetje tegendraads ben geworden. Als of ik altijd regels heb opgelegd gekregen van iemand anders. Dat ik het nu maar eens even zelf ga bepalen. Want ik vraag mij af of het nu mijn regels waren. Of het ook was wat ik echt wilde. Het was ook meer wat ik vond dat ik moest willen."

Je ziet in de opmerking van R. dat de mogelijkheid om zelf in actie te komen ook een proces van evaluatie oproept. Zij doet dit vaker in de gesprekken. Ook bij S. zie ik dit terug. Daarnaast valt op dat de bewustwording van meer autonomie ook gekoppeld wordt aan het effect dat dit heeft in het ervaren van meer vrijheid.

R2,73(aan het einde): "Dan is het allemaal niet raar dat ik zoveel vrienden niet heb en dat ik daar ook niet zo behoefte aan heb. En ik heb heus wel die behoefte. Want eerst dacht ik, ik heb

het gewoon niet. Maar ik heb het wel, maar met mate. Dat hoeft niet ...En als ik geen zin heb om iemand te zien, dan zeg ik dat nu ook gewoon. En vroeger zou ik zeggen: ja, OK, terwijl je denkt van o shit....ik wil niet.”

S4,100: “ja, omdat ik, om wat ik zei (legt het veranderde werkstuk van ‘mijn bankje’ uit): ik heb voetjes gekregen om mee te lopen en handjes gekregen en ik weet dan niet waar ik die dan moet laten en een paar ogen. En het voelt, ik weet niet, toen ik het veranderde toen voelde het meer als van dat het keitje er mag zijn. Wel....wel langzaam de middelen krijgt om zelf op pad te gaan.”

Een gevoel van vrijheid is een thema dat het innerlijk kompas onderbouwd. Dit staat op de voorgrond in de gesprekken met R. Bij haar komt het in de twee gesprekken die ik heb gevoerd 13 maal voor. Bij S. komt dit thema 5 maal terug in de gesprekken. Bij S. zie je in eerste instantie een verlangen naar vrijheid terug.

S1,19 (halverwege): “verlangen naar vrijheid: dat wat ik mooi vind is wat ik mooi vind en een ander hoeft dat niet mooi te vinden.”

In het laatste gesprek met haar verandert de toon en lijkt ze het gevoel van vrijheid ook te ervaren. Dit leid ik af uit het feit dat ze er ook een oordeel aan koppelt.

S4,33: “Ja dat je jezelf kan accepteren. Zoals je bent. Wat je kan en wat je niet kan. En daar dan genoegen mee nemen. Dat is heerlijk.”

Bij R. zie je in haar uitingen terug hoe zij vrijheid ervaart in het kunnen loslaten van de haar opgelegde regels. Het maakt hierbij niet uit of deze nu werden opgelegd door een ander of door haarzelf. Uiteindelijk heeft ze ervaren dat de regels die zij eerst als hulpmiddel heeft ingezet, haar na verloop van tijd belemmerden.

R1,27: “Dat ik ook best eens naar mijn gevoel kan luisteren. Want dat is het enige dat ik nu moet doen. Op het gebied van relaties moet ik naar mijn gevoel luisteren, terwijl normaal gesproken, was alles gebaseerd op feiten. Al mijn keuzes in ieder geval. Nu vraagt T. van: over eten, waar heb je trek in? Dat ik eerst dacht van: ja serieus, ga je dat nou aan mij vragen? Hoe kan ik dat dan weten? Ik doe toch al gewoon zoals het altijd is. En nou zie ik pas dat het eigenlijk zo normaal niet is. Dat je alles op feiten doet. Ik bedoel, als jij zin hebt in chocola. Eerst stelde ik me die vraag niet, maar nou denk ik: o waar heb je zin? O, eigenlijk in chocola. O, ik weet het dus wel! Dat is een voorbeeldje dan hoor. Dit gaat dan over eten, maar het kan ook over een ander onderwerp zijn. Het is meer, ik denk dat ik daar flexibeler in ben.”

Door dit gevoel van vrijheid komt er ook perspectief en vertrouwen in de toekomst. En ontstaat de mogelijkheid om dingen te relativiseren.

R1,39 “Ja, vind ik wel. Ik raad het iedereen aan. Neem Autisme! Maar ik vind het echt zo naar niet. Er valt prima mee te leven. Je moet wel weten waar je grenzen liggen en zo. En dat ben ik een beetje aan het uitzoeken denk ik. Ik denk dat het wel goed komt.”

Als laatste thema horend bij het globale thema ‘innerlijk kompas’, heb ik ook twijfel gevonden. Ik zie dit alleen terug in de gesprekken met R.. R. komt er in de gesprekken met mij achter dat haar leven, door te vertrouwen op haar innerlijk kompas, sterk is veranderd. Mogelijk zorgt dit proces ervoor dat bij R. twijfel zichtbaar wordt. Het komt in de gesprekken met R. 7 maal voor.

R2,15: “Het is heel erg veranderd, maar grip, ik denk dat je dat altijd een beetje blijft houden omdat dat wel in je zit. Maar ik beseef ook dat me dat wel heel veel.... Grip houden geeft ook heel veel stress. Dus eigenlijk dat je stress voorkomt, maar je veroorzaakt er ook stress mee....”

Twijfel zorgt voor evaluatie van de waarde van het innerlijk kompas. Dit is iets wat R. regelmatig laat zien in haar gesprek met mij. Daarnaast brengt twijfel ook het dynamische karakter van het innerlijk kompas in het gesprek.

R1,25: “Misschien sta ik iets meer open voor andere mensen. Ja ik denk het wel. Ik zag het eerst misschien eerder als een aanval, misschien. Zo van: ik zeg hier een feit en je maakt er een vraagteken van. Dat is natuurlijk zo onruststokend als het maar zijn kan. En nu zie ik het meer als, nu geeft het eerder rust dat vraagteken. Dan kan je denken: o, dus is het is geen feit eigenlijk. Toen zag ik het meer van: O nee, dus mijn feit wordt nou onderuit gehaald.”

4.1.1.5. ZOEKEN NAAR ‘PERSPECTIEF’:

Het globale thema ‘zoeken naar perspectief’ is opgebouwd uit de thema’s: ‘verlangen’, ‘hoop’ en ‘zingeving’. Het thema ‘verlangen’ komt 8 maal terug in de gesprekken met S.. Bij R. komt het thema ‘verlangen’ niet voor. Verlangen is positief. Iets dat in de toekomst verborgen ligt en dat nog nauwelijks vorm heeft. Verlangen is voor S. iets dat zij nog niet heel concreet vorm kan geven.

S3,28 (halverwege): “en een vraagteken. En die is ook groen.”

S3,29: “die was er toen ook al. Alleen nog heel ver weg en daar kon ik niets mee. Maar dat was wel, zeg maar , een groene vraagteken en geen rode vraagteken. Alleen... ja... ligt ie daar te liggen. Ik kon er niets mee.”

Een ander thema dat het globale thema perspectief onderbouwt is ‘hoop’. Het thema ‘hoop’ komt 11 maal voor in de gesprekken met S.. ‘Hoop’ komt niet voor in de gesprekken met R..

S2,50 / 2,51 / 2,52: “dat ik misschien toch goed genoeg ben. [misschien] omdat ik nog niet helemaal overtuigd ben. Er staat nu een vraagteken achter. Daar schoot ik van in paniek, maar er staat een vraagteken achter en die stond er nooit achter. Het was geen misschien, het was er gewoon niet. Dus ja, als ik dan goed genoeg ben voor al die mensen, zoals ik ben... Met al mijn tekortkomingen en gebreken en moeilijkheden, dan moet ik het ook voor mijzelf zijn. Zover ben ik nog niet, dus er staat een vraagteken achter.”

In bovenstaand citaat is het verloop terug te vinden van geen hoop hebben, hooguit een verlangen naar beter, naar de ontwikkeling van hoop in de vorm van een groen vraagteken. Hierbij valt op dat

dit vraagteken meer als bij het ‘verlangen’ onder woorden kan worden gebracht. Daarnaast wordt het belang van ‘beloning’ in bovenstaand citaat onderstreept. Door het geaccepteerd voelen door de ander komt er iets op gang in de erkenning van het ‘zelf’.

S. geeft in een ander citaat terug dat hoop, net als verlangen, nog niet geheel concreet is. Het is een nieuwe ervaring, waarbij niet teruggevallen kan worden op bekende reactiepatronen. Dit geeft een bepaalde spanning.

S4,20: “Nou ja, omdat het nieuw is. Het is niet iets van waar ik naar terug ga en wat ik vroeger had en wat ik toentertijd ben kwijt geraakt of zo. Dat was niet zo. Je weet ook niet zo goed waar je nou.... je bent ergens naar toe aan het werken, maar je weet eigenlijk ook niet precies waarheen en dat is nou spannend.”

‘Zingeving’ is een ander thema dat ik terug heb gevonden in de gesprekken met S en R en dat het globale thema ‘perspectief zoeken’ onderbouwt. Bij S. komt dit thema 12 maal voor in de gesprekken met mij en bij R. 4 maal. Binnen het thema ‘zingeving’ worden verlangen en hoop concreet verwoord. Er worden toekomstige acties aangekoppeld waarbij de verwachting van de vrouwen is, dat het mogelijk is deze op termijn uit te voeren.

R2,55: “Ja, ik kijk gewoon eerst hoe het gaat met de schoenmaker (haar werk). En dan ga kijken hoe verder.”

R2,61: “Dus ik ga over twee maanden of over een maand, ga ik weer kijken naar vrijwilligerswerk. En dan voel ik me weer uh.... Dan betekenen ik ook iets voor de samenleving. Heb ik iets terug te geven.”

In het laatste citaat vinden we een verbinding terug met het grote narratief (zie 4.2.2). R. geeft hier iets weer van wat voor haar van waarde is. Iets betekenen voor de samenleving hoort voor haar bij zingeving. Bij S. zien we dat ze binnen het thema zingeving een link legt naar de spirituele dimensie (literatuurstudie 2.3).

S4,84: “Ik ben niet gelovig of zo. Maar dat je, dat ik kan proberen een leven te leiden dat vol te houden is en dat acceptabel is, en zo nu en dan misschien leuk, dat is prima. En dat je weet in je hoofd dat er ergens komt er ook een keer rustmoment en vanaf dat moment is alles.... ja... een beetje picture perfect, natuurlijk, alles alleen maar.... je danst op de wolkjes, je hebt allemaal een kroontje op je hoofd en dat je allemaal vriendelijk bent tegen elkaar. Lachen en dat je dan rust hebt.”

4.1.1.6. HET VOELEN VAN ‘GROEIKRACHT’:

Het voelen van ‘Groeikracht’ is het laatste globale thema dat ik terug heb gevonden in de gesprekken met beide vrouwen. Dit globale thema bestaat uit de thema’s: ‘dynamiek’, ‘actie’, ‘inzet zien’ en ‘jezelf complimenteren’.

‘Dynamiek’ komt 35 maal voor in de gesprekken met beide dames, waarbij het 25 maal voor komt in de gesprekken met S. en 8 maal in de gesprekken met R.. ‘Dynamiek’ zou beschouwd kunnen

worden als het observeren van verandering. De dynamiek wordt duidelijk in de gesprekken als ervaringen van vroeger tegenover ervaring in het heden worden gezet.

R2,73: "Nou ja, ik denk dat ik meer te weten ben gekomen over autisme, dus daarmee indirect ook over mezelf. En als je dat meer begrijpt, dan kan je er een hele hoop mee verklaren. Dat is best makkelijk. Dus ik denk dat dat ook rust heeft gegeven. Dat je altijd denkt: Er is iets, maar ik weet niet wat en als dat autisme is, dan is dat fijn, want dan is het wel verklaarbaar. Dan is het allemaal niet raar dat ik zoveel vrienden niet heb en dat ik daar ook niet zo behoefte aan heb. En ik heb heus wel die behoefte. Want eerst dacht ik, ik heb het gewoon niet. Maar ik heb het wel, maar met mate. Dat hoeft niet ... En als ik geen zin heb om iemand te zien, dan zeg ik dat nu ook gewoon."

S4,66: "Ja, omdat ik mezelf kleiner maakte (dit gaat over het werkstuk bankje) en eigenlijk benadrukte wat ik miste of wat ik graag wilde of wat ik niet had. En bij de kikker is eigenlijk voor het eerst dat ik op die manier heb weer gegeven wat ik wel heb."

Het thema 'actie' komt 11 maal voor in de gesprekken met beide dames. Hierbij wordt 7 maal door S. en 4 maal door R. verwezen naar 'actie'. Het gaat om de overgang van de gedachten hoe het leven zich voor kan doen, naar het daadwerkelijk gaan handelen.

S2,76 (halverwege): ik heb nu voor het eerst enorm de behoefte om de buurt te verkennen. Maar dan niet in D.(vroegere woonplaats) Maar hier. Nou dat had. ik in D. zelfs niet eens."

In het handelen kan het oppakken van eigen regie tot uiting komen.

R2,69: "Ja maar ook mede door dat ik zelf (nadruk op het woordje zelf) ben gestapt naar die schoenmaker. Het was mijn eigen idee. Dat wilde ik allang. Dat was ook mijn eigen gevoel eigenlijk. Dat was niet een opgelegd iets. Of dat iemand het voorstelde. Het was gewoon mijn eigen plan geweest."

Het thema inzet zien komt 8 maal terug in de gesprekken met S.. In de gesprekken met R. komt dit niet naar voren. 'Inzet zien' verschilt van het thema 'in actie komen' omdat het accent bij 'inzet zien' ligt op de energie die het kost om in actie te komen. In bovenstaand citaat maakt de nadruk die gelegd wordt op het woordje zelf, dat het citaat draait om zelfbepaling en daaraan gekoppeld de actie die zorgt dat dit bereikt wordt. In het volgende citaat wordt het 'in actie komen' gelinkt aan de bewuste keuze die hiervoor nodig is en de energie die dat kost.

S4,93: "Het levert nu ook wel meer op, zeg maar als een tijdje terug. Dat wel. Maar het is niet zo dat ik als ik 's morgens opsta, dat het dan ineens allemaal vanzelf gaat. Het is echt een bewuste keuze van ok, ik ga mijn bed opmaken, ik ga mijn gordijnen openen, ik ga met ontbijt. Want dat is goed voor je. Weet je dat is geen automatisch knopje zo van eh... nou zo iets simpels als je bed opmaken. Ja daar moet ik wel voor kiezen. Anders dan lukt het niet. Maar als je met alles dat moet doen wordt je heel moe."

Het laatste thema dat gekoppeld wordt aan groeikracht is 'jezelf complimenteren'. Dit wordt 5 maal teruggevonden in de gesprekken met S. en wordt niet teruggevonden in gesprekken met R.. In

onderstaand citaat wordt duidelijk dat het ‘jezelf complimenteren’ niet vanzelfsprekend is en dat dit mogelijk een wezenlijk onderdeel is van het waarnemen van groei in jezelf.

S4,62: “Ja, het is niet zo dat ik mezelf dan gelijk overlaad met complimenten of zo. Dat is nog moeilijk. Maar zo nu en dan wel wat makkelijker kan zeggen van: nou het was goed zo. Dat is fijn. Dat je het ook daarbij kan laten.”

4.1.2 WELKE THEMA’S VANUIT HET GROTE NARRATIEF WORDEN TEVOORSCHIJN GELUISTERD BINNEN HET EIGEN NARRATIEF?

In de gesprekken komen thema’s terug die binnen het grote narratief spelen en die invloed lijken te hebben op de narratieven van de beide vrouwen. Het grote narratief wordt zoals eerder benoemd ingekleurd door de vrouwen. De globale thema’s die gevormd worden vanuit het grote narratief, heb ik verwoord als: ‘iedereen moet presteren’, ‘de mens is een sociaal dier’, ‘iedereen moet zich volwassen gedragen’ en ‘gedraag je normaal’. Deze globale thema’s zal ik verder toelichten in de volgende subparagrafen (zie bijlage 3). Tevens zal ik zoeken naar verbindingen die gelegd kunnen worden tussen deze thema’s en de thema’s die ik terug gevonden heb in het eigen narratief van beide vrouwen.

4.1.2.1. IEDEREEN MOET ‘PRESTEREN’:

Het globale thema ‘iedereen moet presteren’ is opgebouwd uit het thema ‘jij beoordeelt jezelf’ en ‘anderen beoordelen jou’. Dit globale thema komt alleen terug in de gesprekken met S.. In haar gesprekken komt dit thema in het totaal 24 maal terug, waarvan 11 maal uitingen te onderscheiden zijn die verwijzen naar ‘het jezelf beoordelen’ en 13 maal uitingen die verwijzen naar ‘de ander beoordeelt jou’.

In het zichzelf beoordelen zien we uitingen terug die sterk gekoppeld zijn aan het moeten presteren. Dit roept bij deze vrouw angst op.

S1,34(halverwege): “Dus in het begin was het moeilijk om te geven omdat ik dacht van, ja dat is natuurlijk weer niks.”

Wat hierbij opvalt is dat het lijkt dat er aan de verwachtingen van het grote verhaal moet worden voldaan en dat dit stress oproept, maar ook onzekerheid. Wat ‘men vindt’ lijkt de eigen beoordeling zo te beïnvloeden dat het eerder verwarring oproept dan verheldering.

S2,45: “Omdat ik uh...Ik was nooit, nooit goed genoeg, dus waarom zou ik het dan nu wel zijn.”

Daarnaast valt op dat niet alleen de persoon zelf, maar ook het proces dat die persoon doormaakt beoordeeld wordt. Het tempo van het proces dat zich afspeelt bij deze participant staat ook ter beoordeling en lijkt in verband gebracht te kunnen worden met ‘het moeten presteren’. Hierdoor

wordt er een verband gelegd tussen het thema ‘het voelen van groeikracht’ (4.2.1.6) en het thema ‘iedereen moet presteren’.

S4,120: “Nee dat ben ik al wel aan het doen, maar op een slakkentempo.”

S4,53: “Ja dat mag ook wel na 3 jaar.”

Deze vrouw heeft al vroeg in haar leven negatieve ervaringen opgedaan met de beoordeling van anderen over haar prestaties. Het globale thema ‘verlatenheid’(4.2.1.1) is een thema dat sterk bij haar terug komt in de gesprekken.

S1,11: “Gym. Nu moet ik lachen, maar gym was niet leuk. Dat je na veel drama dan toch in iemands team zit. En dan iedereen loopt te vloeken omdat jij in iemands team zit. We hoeven niet meer te spelen want jij zit in het team. En de andere groep gelijk juichen van jee, we hebben al gewonnen, want zij zit niet in ons team. ...En dan hoor je er weer niet bij. En iedereen is boos op je. En dan mag je weer met niemand mee spelen buiten.”

Deze negatieve ervaringen lijken invloed te hebben op het eigen narratief, in die zin dat de verwachting die zij heeft rond een beoordeling van anderen negatief uitpakt voor haar zelf.

S1, 29 (halverwege):”Met mijn ogen dicht. Bang voor oordelen van anderen.”

Haar verlangen naar belonging (4.2.1.3) kan mogelijk in verband gebracht worden met het veelvuldig refereren aan het globale thema ‘iedereen moet presteren’ en in het bijzonder het thema ‘de ander beoordeelt jou’. Als ik met deze vrouw in gesprek ben, ervaar ik op verschillende momenten dat zij veel energie steekt in het verkrijgen van een bevestiging van de ander.

S3,57: “Dat je toch de bevestiging nodig hebt nog van anderen? Of is dat het juiste antwoord niet?”

Hierbij laat zij in de gesprekken zien dat een positieve ervaring op het gebied van beoordeling van de ander, haar ook nieuwe mogelijkheden geeft om naar zichzelf te kijken. Zij geeft aan dat door het aanbrengen van een alternatieve verhaallijn, waarbij ze in plaats van een negatieve ervaring een positieve ervaring opdoet door de beoordeling van de ander, zij een andere kijk krijgt op haar ‘zelf’.

S2,52(halverwege): “Dus ja,als ik dan goed genoeg ben voor al die mensen, zoals ik ben, met al mijn tekortkomingen en gebreken en moeilijkheden, dan moet ik het ook voor mijzelf zijn.”

4.1.2.2. DE MENS IS ‘EEN SOCIAAL DIER’:

Dit globale thema bestaat uit thema’s die de oppositie van elkaar lijken te zijn. Het ene onderliggende thema dat ik terug vond in de gesprekken is : ‘iedereen heeft mensen om zich heen’. Het andere thema dat ik heb terug gevonden raakt het thema: ‘jij hebt niemand nodig’, in de zin van: je kunt maar beter onafhankelijk zijn van anderen. Dit globale thema komt 6 maal in de gesprekken terug, waarbij het thema ‘iedereen heeft mensen om zich heen’ 3 maal voor komt en

uitsluitend in de gesprekken met S.. Het thema ‘jij hebt niemand nodig’ komt 2 maal voor in de gesprekken met S. en 1 maal in de gesprekken met R..

Het thema ‘iedereen heeft mensen om zich heen’ wordt door S. als een norm gepresenteerd.

S2,59: “Ja, the centre of attention, zoals het hoort eigenlijk op je verjaardag, in het middelpunt van de belangstelling.”

Dit wordt tevens gekoppeld aan het globale thema perspectief (4.2.1.5). Er lijkt een verband te zijn tussen ‘iedereen heeft mensen om zich heen’ en verlangen, hoop en zingeving. Dit is duidelijk terug te zien in de volgende uiting.

S2,73: “Ik hoef niet 200 vrienden te hebben. Een paar zou leuk zijn. Dat je iets kan doen, of zo. Een keer bij elkaar kan hangen desnoods. Of een club of... Nou in sporten ben ik niet goed maar een of andere club of iets. Dat je iets gemeenschappelijks deelt en daarna gewoon aardig bent met elkaar.”

In de gesprekken met beide dames zie ik ook een andere kant terug. Hierbij wordt de aandacht gelegd op de effecten die het kan hebben als iemand als ‘sociaal dier’ niet in een sociale omgeving kan functioneren. We zien bij S. dat zij zich hiertoe gedwongen lijkt te voelen. Hier sluimert echter, naast verlatenheid, ook een verlangen door.

S2,65: “Ja omdat, ik dacht altijd dat ik beter af was alleen. Omdat blijkbaar niemand mij wilde, dus dan blijf je alleen.”

Terwijl bij R. eerder de onafhankelijkheid centraal komt te staan, waardoor het kleine netwerk als positief kan worden gezien. Bij R. zagen we dat het thema ‘controle’ (4.2.1.2) binnen het eigen narratief belangrijk was. Onafhankelijkheid gaf haar controle over haar omgeving, wat zij lange tijd als prettig ervoer. Onafhankelijkheid had voor haar een grote waarde en maakte dat zij het gevoel kreeg niemand nodig te hebben. Deze overtuiging lijkt te wankelen op het moment dat het globale thema ‘de mens is een sociaal dier’ meer naar voren komt.

R1,5: “Omdat het onbekend is. Omdat ik, in ieder geval, ik woon nu 4 jaar in M. (woonplaats) en ik heb er voor gezorgd dat ik onafhankelijk ben van vrienden of familie. Vrijwel dan. Dus ik vermaak mezelf. De bib. (bibliotheek) is van dan tot dan open. Ik bepaal wat er in mijn huis gebeurt. Ik weet hoe laat ik ga eten. Ik weet wat ik ga eten. Ik weet hoe laat ik wat ga kijken. Alles was helemaal vastgelegd en duidelijk. Ja het klinkt een beetje groots, maar liefde verstoort het. Maar eerst zag ik dat als eng, want dat betekent dat al mijn theorieën over: alleen zijn is het beste en ik heb niemand nodig, dat die eigenlijk een beetje in de prullenbak belanden. Ik vond zelfs mezelf onbetrouwbaar, omdat ik me dus al die tijd of voor de gek heb gehouden of... ja....”

4.1.2.3. IEDEREEN MOET ZICH 'VOLWASSEN GEDRAGEN':

Het globale thema 'iedereen moet zich volwassen gedragen' is opgebouwd uit de thema's 'kinderachtig gedrag hoort niet', 'je moet je verantwoordelijk gedragen / aan de regels houden' en 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg'.

Het thema 'kinderachtig gedrag hoort niet' komt in de gesprekken met S. 4 maal aan de orde. In de gesprekken met R. komt dit niet ter sprake. In alle uitingen die S. maakt rond dit thema speelt ook presteren en beoordeeld worden een grote rol.

S1,2 (halverwege): "Dat het stom zou zijn. Dat het stom zou worden gevonden door anderen. Dat het kinderachtig was."

Het thema 'je moet je verantwoordelijk gedragen / aan de regels houden' komt 3 maal voor in de gesprekken met S. en 6 maal in de gesprekken met R.. Bij S. is dit thema gekoppeld aan het verlangen naar belonging en vandaar uit het willen aanpassen aan wat men in het algemeen vindt.. In haar gesprekken zien we het grote narratief vooral terug in de verwachting dat iemand zich verantwoordelijk opstelt.

S4,36 / 4,37: "Dat ik probeer me volwassen en verantwoordelijk te gedragen. Ja dat je er mag zijn. En natuurlijk altijd wel proberen aan te passen, een beetje."

Bij R. gaat het bij dit thema eerder om het aan de regels houden. Regels zijn, zoals we gezien hebben in paragraaf 4.2.1.2 voor R. ook een belangrijk thema in haar eigen narratief. De worsteling die we in het eigen narratief bij haar terugvonden zien we ook hier ontstaan.

R2,20: "Het lijkt wel of ik een beetje tegendraads ben geworden. Alsof ik altijd regels heb opgelegd gekregen van iemand anders. Dat ik het nu maar eens even zelf ga bepalen. Want ik vraag mij af of het nu mijn regels waren. Of het ook was wat ik echt wilde. Het was ook meer wat ik vond dat ik moest willen."

Daarnaast zien we bij dit thema dat er een verbinding wordt gelegd met het innerlijk kompas (4.2.1.4). R. lijkt ook keuzes te kunnen maken die voor haar zelf goed aanvoelen en mogelijk tegen de algemene verwachting in druisen.

R2,74: "Ja. Eerst zou ik denken, dat zou ik niet durven te zeggen, maar nu zeg ik gewoon: ik blijf vanavond een avondje thuis. Ook al heb ik al de hele week thuis gezeten. Eerst zou ik denken van: ja maar je hebt al de hele week thuis gezeten. Dan kan je dat niet zeggen. Waarom niet? Als ik die avond thuis wil zijn, het maakt niet uit of dat gisteren of eergisteren ook was."

Het thema 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg' komt 4 maal voor in de gesprekken met S. en komt niet voor in de gesprekken met R.. In de gesprekken met S. wordt dit thema gekoppeld aan het thema 'groei' binnen het eigen narratief. Jezelf complimenteren lijkt voor S. moeilijk omdat dit indruist tegen haar gevoel van 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg'.

S4,116: “Ja dat is er zo ingeramd. Dat ik niet enthousiast moet zijn over dingen. Ik ben de hele weg bezig met hoe moet ik dat nou doen? ja dan maak je jezelf kleiner en de rest groter. denk ik.”

4.1.2.4. ‘GEDRAAG JE NORMAAL’:

Het globale thema ‘gedraag je normaal’ is opgebouwd uit de thema’s: ‘je bent anders / je bent vreemd’, ‘je bent niemand / je bent nutteloos’, ‘je komt uit de GGZ’, ‘je bent autistisch’.

Het thema ‘je bent anders / je bent vreemd’ komt 8 maal terug in de gesprekken met S. en 6 maal in de gesprekken met R.. De citaten uit het gesprek met S. laten zien dat ‘vreemd gevonden worden’, bij haar geïnternaliseerd lijkt. Zij lijkt dit meer als een soort kenmerk van zichzelf te beschouwen.

S3,69: “Ja hoe raar ze ook kijkt. Die arme man heeft wel 20 foto’s genomen.”

Bij R. zien we een meer dynamische kijk hierop.

R2,31(halverwege): “Als het echt heel raar is, dan hoor ik het vanzelf wel. En ik merk dat eigenlijk niemand, dat ie dat nooit zegt van: goh, zou je dat nu wel doen?”

Zij legt hierbij ook veelvuldig een verbinding met het globale thema groeikracht en dan voornamelijk met het thema dynamiek (4.2.1.6). Op momenten dat zij terug kijkt naar haar verleden ervaart ze de verandering in haar persoon en kan ze ook het perspectief van de ander oppakken.

R2,120: “Ja, maar waarschijnlijk ook hoe moeilijk ik het met mezelf had, want anders kon ik zo boos niet worden. Het was ook gewoon woede op mezelf. Want dat... Het begon meestal met woede op anderen en uiteindelijk op mezelf. Omdat ik boos was, ik weet niet, ik kon het zo verdraaien en dan was ik het. En dan maar weer met mijn hoofd tegen de muur of zo iets. Dat doe ik echt al heel lang niet meer.”

Het thema ‘je bent niemand / je bent nutteloos’ komt 3 maal voor in de gesprekken met S. en 9 maal in de gesprekken met R.. Daarbij valt op dat het thema door de ogen van S. eerder valt onder het gevoel dat zij heeft voor de ander niet te bestaan, terwijl bij R. het meer draait rond het gevoel nutteloos te zijn voor de ander of de maatschappij. Ik heb deze verschillende nuances van het thema toch samengevoegd, omdat het gevoel genegeerd te worden bij S. wel gekoppeld wordt aan zinloosheid. Achter de citaten lijkt een verlangen naar perspectief 4.1.1.5) te sluimeren.

S2,9: “Ja, alleen toentertijd zag ik als in een strand vol met keitjes. Eén van de zoveel miljoen. Die er dus niet zoveel toe doen. O, dat rijmt ook nog.”

S2,19: “Jawel hij (het keitje) wordt iemand en niet meer iets. Maar dat is nu, dat is niet toen ik hem maakte.”

Bij R. zien we haar eigen achtergrond en de invloed dit heeft op haar leven terug.

R2,65: “Ja. Waarschijnlijk ook vanuit thuis. Omdat mijn vader ook een zelfstandige ondernemer is. En ..uh .. die zelf ook nooit gebruik gemaakt van de sociale voorzieningen. En eigenlijk

niemand in onze familie. Het zijn eigenlijk allemaal zelfstandige ondernemers. Dus ik denk dat dat wel meespeelt. Een uitkering dat is echt het laagste eigenlijk. Niet dat het zo voor mij gezien wordt. Want mijn vader vindt het gewoon OK dat ik dat heb. Die vindt dat eigenlijk ook wel terecht. Maar zelf heb ik dat gevoel wel heel erg. Dat ik vind dat je het zelf moet verdienen. Je moet je eigen geld verdienen. Je moet... dat geeft de meeste voldoening.”

Bovenstaande kan in verband worden gebracht met het thema ‘actie’ van het globale thema ‘groeikracht’ (4.2.1.6). Mogelijk door het tijdstip waarin de gesprekken met R. worden gevoerd – aan het einde van de behandeling- maakt dat ‘je nutteloos voelen’ ook gezien wordt als iets dat geweest is, waardoor ook het thema ‘dynamiek’ wordt belicht.

R2,111: “Ja ook. En toen gunde ik mezelf ook veel minder. Ik zat altijd bovenop mijn geld. Te zitten en nog eens te zitten. En nu koop ik ook wel dingen. Toen kocht ook bijna geen nieuwe kleding. Dan moest het echt wel goed stuk zijn. Qua schoenen ook. Nu koop ik ook meer, ook dingen die geen nut hebben.”

Het thema ‘je komt uit de GGZ’ komt 5 maal voor bij S en 3 maal bij R. De worsteling met de invloed die het wonen in een instelling met zich meebrengt wordt door S. helder onder woorden gebracht. Hierbij wordt een verband gelegd met beoordelingen van anderen en met het thema ‘groeikracht’ (4.1.1.6). Ze benoemt de dynamiek die ze herkent in haar groeiproces en verwoordt zijdelings haar hoop in de toekomst.

S2,78: “Omdat ik ben niet de instelling. Ik zit in een instelling. Ik heb een probleem, maar, ja dit zeg ik even heel zwart-wit, want ik ben er nog niet helemaal van overtuigd, maar ik ben niet het probleem. Ik heb een probleem. Daar krijg ik hulp bij. Daarom zit ik hier. Maar dan ga je dat vertellen aan iemand die daar, heel bevooroordeeld, iemand die daar niets van snapt. En dan krijg je gelijk een afstand iets. en dat moet ik niet.”

De thema’s ‘je komt uit de GGZ’ en ‘je bent autistisch’ zijn twee aparte thema’s geworden. Beide thema’s lijken te refereren aan de invloed van een stigma op iemands leven. Ik heb deze thema’s niet bij elkaar gevoegd, omdat de invloed van ‘je bent autistisch’ veel positiever wordt gekleurd dan het andere thema. ‘Je bent autistisch’ komt 2 maal voor bij R.. Bij S. zien we dit niet terug. We zien hier ook een helder verband terug met het thema ‘innerlijk kompas’ (4.1.1.4) en het thema ‘perspectief’ (4.1.1.5). R. voelt vanuit zichzelf een vertrouwen om met haar autisme het leven vorm te geven, zoals zij deze ook voor ogen ziet.

R1,39 “Ja, vind ik wel. Ik raad het iedereen aan. Neem Autisme! Maar ik vind het echt zo naar niet. Er valt prima mee te leven. Je moet wel weten waar je grenzen liggen en zo. En dat ben ik een beetje aan het uitzoeken denk ik. Ik denk dat het wel goed komt.”

4.2 IS HET MOGELIJK OM MIDDELS DE GEMAAKTE KUNSTWERKEN HET EIGEN NARRATIEF WOORDEN TE GEVEN?

4.2.1. WERKSTUK 'HET MEISJE':

In mijn eerste reactie op het werkstuk (bijlage gesprek 1) schrijf ik dat het 'voorzichtige' wat het werkstuk bij mij oproept, mij boeit. Dit werkstuk straalt iets van onzekerheid, kwetsbaarheid en angst uit die S. benoemd aan het begin gesprek.

S1,5: "Dat ik met twee benen in twee verschillende bakken sta. En de ene is positief en stabiel dan het andere. En dat ik nog kleurloos ben. En dat ik wiebelbenen heb. En dat ik me het liefst zou willen verstoppen in de kast. En daar niet uit zou komen en zou wachten tot het allemaal over is. En dat ik toch ergens kleur heb omdat ik meisjesachtig ben en omdat ik een diadeem in heb. En een ketting. En dat er zo opeens een vogeltje op mijn schouder neer plofte. Die kreeg ik ook niet van mijn schouder meer af. Die bleef daar zitten. En dan probeer ik me te verstoppen. Net te doen of dat ie er niet zit. Dat was toen."

Bovenstaande citaat laat angst zien, op het moment dat zij zegt dat zij zich zou willen verstoppen en wachten tot het allemaal over is. Het laat 'afwijzing' (4.1.1.1.) zien als zij het vogeltje van haar schouder wil duwen.

Het thema 'afwijzing' maar ook het gevoel 'niemand' te zijn (4.1.2.4) komt terug in de poëzie die S. bij het werkstuk heeft geschreven (S1,35).

S1,36: "Zo doorschijnend als glas gaat meer over, dat je er altijd wel was, maar je was er niet. Je bestond wel maar je bestond niet."

In het gesprek komt ook 'hoop' naar voren in het vogeltje op haar schouder en in de twee verschillende bakken, waarbij de één staat voor stabiliteit en positiever is dan de andere.

In de uitleg die S geeft over dit werkstuk zie je haar worsteling terug, tussen dat wat zij op dit moment ervaart – de moeite die het haar kost (4.1.1.6) om zich staande te houden- en de hoop (4.1.1.5) die zij begint te voelen voor de toekomst. Deze ambivalentie kleurt het eerste gesprek.

S1,10: "Nou dat je probeert recht op te staan, maar dat het heel veel energie kost. En het eigenlijk ook niet zo goed lukt. Je doet je best om te blijven staan, net als al die anderen, alleen je moet continu dat aanspannen. Anders dan zakt het in elkaar."

Tevens geeft het werkstuk het gevoel weer van iemand die op zoek is naar haar 'zelf'. S. verwoordt dit en kijkt op dat moment van mij weg, wat ik interpreteer als onzekerheid.

S1,12: "Ja die jurk is wit, omdat ik niet wist welke kleur ik hem eigenlijk anders zou moeten geven. Welke kleur ik eigenlijk mooi vind. Ik weet eigenlijk niet welke kleur ik mooi vind."

Later in het gesprek betreft ze dit op het maken van keuzes (4.1.1.4) en geeft ze aan:

S1,19: "Dat ik niet zeker genoeg ben over mijn eigen keuzes."

S. geeft in het gesprek weer dat het werkstuk en de reacties die anderen aan haar teruggaven positief door haar beleefd werden. En dat zij hierbij een emotie voelde die voor haar nieuw was.

S1,30: *“Nou toen ik het gaf, toen dacht ik eerst: O, ze zullen het natuurlijk wel kinderachtig vinden. Ik heb er ook heel lang over gedaan. Alleen de reacties waren zo tegenovergesteld van wat ik dacht dat het zou zijn. Dat ik hem zelf ook leuk ben gaan vinden. Goed genoeg. En dat ik mag, een beetje gevleid voel dat ie op je kantoor mocht staan. Dat iedereen hem zag. Terwijl ik eerst dacht, O God, nu gaat iedereen dat zien en dan horen dat ik dat gemaakt heb. En het is niks. En later werd dat anders. Een beetje trotsachtige gevoelens. Die ik ook niet helemaal ken.”*

Wat mij raakt in dit gesprek met S., is dat zij al aan het begin van het gesprek richting geeft. Zij spreekt over de dingen die voor haar zinvol zijn en die het leven mooi maken. Hierbij neemt zij als het ware het auteursrecht van de behandeling op.

In het werkstuk ‘het meisje’ lichten de volgende thema’s op: ‘afwijzing’(4.1.1.1), ‘keuzes maken’(4.1.1.4), ‘inzet zien’ (4.1.1.6) en ‘hoop’ (4.1.1.5). We zien in dit gesprek een worsteling met het thema ‘je bent niemand’(4.1.2.4) vanuit het grote perspectief.

4.2.2. WERKSTUK ‘MIJN BANKJE’:

In mijn eerste reactie (bijlage gesprek 2) op het werkstuk ‘mijn bankje’ stel ik vragen bij de grote plaats die de hulpverlening inneemt in het leven van S.. Het mosje op het bankje is groot vergeleken met het keitje. Ik vraag mij hierbij af of dit terug komt in het eigen narratief van S.. Zij vertelt hier het volgende over:

S2,21: *“Het was zo overweldigend, dat, het voelde ook echt zo groot. En ikzelf zo klein. Nog nooit eerder ervaren. Dus dat was een nieuwe ervaring en dat was zo groot en dus omdat uit te beelden, dan...”*

S2,28: *“ja, want wat zacht nog is, dat balletje, dat stond voor goed, zacht, aardig, vriendelijk. En als ik daar een grote kei voor had neergelegd, dan had het niet hetzelfde gevoeld.”*

Uit bovenstaande citaat maak ik op dat S. de grote plaats die hulpverlening inneemt als prettig heeft ervaren en dat dit een nieuwe ervaring voor haar is. Daarnaast vertelt S. dat ze in het proces van het maken, gelet heeft op de verhoudingen tussen het keitje en het mosje. Het mosje is iets waar ze tegen mag leunen. Ze lijkt daarbij te verlangen naar het ‘gezien worden’ (4.1.1.3). En op moment dat ze dit ook werkelijk heeft kunnen ervaren ontstaat ‘hoop’ (S2,44).

S2,37: *“Deze was klein en redelijk rond. Maar niet helemaal perfect rond. En dat is er eentje die zo in verhouding naast dat bolletje, alsof hij hem probeert op te schuiven en te leunen. Of hand in hand wil zitten.”*

S. heeft het werkstuk 1,5 jaar geleden gemaakt. In het gesprek vraag ik haar hoe ze het werkstuk zou maken op het moment dat we het gesprek voeren. In haar antwoord wordt duidelijk dat zij

ervaart dat er meer mensen om haar heen staan. Zij lijkt nu niet meer alleen op de hulpverlening te bouwen, maar anderen om zich heen te voelen die haar steunen.

S2,55: “Ik zou het bankje groter maken en het keitje hetzelfde laten, maar dan het keitje in het midden en daar dan omheen verschillende kleuren mosjes.”

S2,56: Ja, want ik voel de laatste tijd omringd door, ja ik weet niet hoe ik dat moet zeggen, ja geborgen alsof er een hele groep mensen om je heen staat. Allemaal hand in hand en een cirkeltje om je heen maakt. Waarin je veilig bent met al die mensen om je heen.”

In dit gesprek is het thema ‘groeikracht’ (4.1.1.6) zichtbaar door het in beeld brengen van de dynamiek waarbij het keitje in eerste instantie steun vindt van 1 mosje, maar na verloop van tijd dit mosje wordt ingewisseld door verschillende andere mosjes. De ervaring van ‘groeikracht’ brengt perspectief (4.1.1.5). Zowel in het werkstuk zelf als in het gesprek komt het verlangen naar ‘beloning’ (4.1.1.3) sterk naar voren.

In het laatste gesprek met S. kijken we nogmaals terug op haar werkstuk ‘het bankje’ omdat zij het werkstuk had aangepast aan haar belevingen en ervaringen van dat moment. Zij vertelt dan:

S4,98 “ehm.. dat ik ehm... Ik moet het keitje voorstellen. Dat ik oogjes heb. En dat ik voetjes heb, omdat ik heb leren lopen. Symbolisch natuurlijk. Enne dat ik nog wat handjes heb waar ik niet weet waar ik ze moet laten. En dat ik toch, ja toch een soort exposed zit, want je zit open. En dat er dan toch nog, ja dat er toch iemand veilig naast je zit.”

Naar mijn mening is er een verschil in de manier waarop het beeld nu wordt neergezet. S. komt op mij tijdens het gesprek sterker over. Zij straalt meer vertrouwen uit. Dit merk ik vooral doordat zij mij minder om bevestiging vraagt. Daarnaast heeft zij het beeld handen en voeten gegeven. Zij zet zichzelf in ‘actie’ (4.1.1.6), geeft zich zelf middelen om te handelen, om keuzes te maken (4.1.1.4). Nog steeds geeft zij de ander een grote plaats in haar leven (op het bankje), maar zij geeft aan dat zij zich prettig voelt bij de plek die ze heeft.

S4,105 “Ja maar het voelt als genoeg. Het voelt niet alsof ik geen plek. Meer dat ik het liefst gewoon naast iemand zit. Dat mosje dat zie ik als een ander maatje.”

4.2.3. WERKSTUK ‘BALLENBAK’:

In mijn commentaar op dit gesprek schrijf ik; “Heel mooi vertelt S. hoe haar levensmotto aan het veranderen is. Indrukwekkend vond ik het, om te horen dat zij startte met: het leven is een straf en ik heb het uit te zitten.” Het werkstuk is hierbij sprekend.

S3,10: “En het ene bakje is ook expres groter als de ander, omdat het rode ook veel zwaarder woog als het groene. En dat moest, zeg maar symbool staan voor een ballenbak vol met allemaal rode balletjes die je eigenlijk helemaal niet wil. Er zit er dan eentje bij, die wil je wel. Maar die zit onderop. En je kan er niet uit, dus je kan ook niet naar de groene of zo. Je zit klem. En dan probeer je elke keer een rood balletje eruit te werken. Maar dat is heel veel werk. Het zijn er een hele hoop.”

Bijna tegelijkertijd, vlak na bovenstaande uitspraak zien we ook ‘hoop’ terug komen.

S3,11: “En als je de ene witte hebt, dan komt alles goed of zo iets. Dat was de gedachte erachter.”

S. heeft ‘hoop’ (4.1.1.5) op verschillende momenten in het gesprek genoemd; het groene vraagteken, de gouden balletjes en het witte balletje lijken allemaal iets van die hoop te belichten. Bij mij groeit het besef hoe belangrijk ‘hoop’ en ‘perspectief’ (4.1.1.5) zijn in een mensenleven en hoe dit verbonden lijkt met ‘gezien zijn’ (4.1.13).

Als ik S. vraag, hoe ze op het moment van ons gesprek haar werkstuk zou maken, om zo te onderzoeken of ‘perspectief’ en ‘hoop’ die ik te voorschijn had geluisterd ook werkelijk verandering bij haar te weeg heeft gebracht, vertelt S.:

S3,97: “Ja, ik zou uhm... een zacht plekje maken voor de groene balletjes. En ik zou ze groter maken. De groene balletjes. En die gouden staan meer symbool. En die rode is uh...ja ik denk dat ik er nog een prullenbak naast zou zetten, waar elke keer een rode in vliegt. En dan zou ik een trappetje maken, zodat ik er nog wel uit kon. En dan stap ik over in het bakje met de groene en dan ben ik heel blij. Als een kind zit ik dan in een groene ballenbak.”

Wat ik in bovenstaande citaat bijzonder vind, is dat S. zich zelf in het werkstuk plaatst, waardoor het thema ‘actie’ (4.1.16) op de voorgrond komt. Zij lijkt hiermee te gaan beseffen dat zij zelf invloed kan uitoefenen op haar leven en hierin zelf keuzes kan maken. Daarnaast geeft zij aan dat het opdoen van positieve ervaringen haar deugd doet, zonder dat zij zich hierbij direct afvraagt wat anderen hiervan vinden. Dit raakt aan het thema ‘innerlijk kompas’ (4.1.14).

In het gesprek zien we een verloop van het thema ‘verlatenheid’ (4.1.1.1) naar het thema ‘perspectief’ (4.1.1.5). Hierbij zien we dat het thema actie (4.1.1.6) wordt ingezet om de ervaringen die aan ‘hoop’ raken meer te kunnen ontvangen. Van daaruit lijkt het thema ‘innerlijk kompas’ (4.1.14) meer naar voren te komen.

4.2.4. WERKSTUK ‘KOELE KIKKER’:

Dit werkstuk is het enige werkstuk waar S geen poëzie heeft toegevoegd. Ik vind dit opvallend, omdat ik de poëzie in vorige werkstukken geïnterpreteerd heb, als een eerste verwoording in taal voor dingen die zij voelt en ervaart. Binnen de gesprekken kwamen we op een verdere reflectie van dat wat gezien en gehoord was, waardoor er mogelijk een diepere laag tevoorschijn werd geluisterd. Ik heb niet nagevraagd waarom bij dit werkstuk geen poëzie was toegevoegd. Mogelijk was deze tussenstap voor haar niet nodig omdat het, zoals zij het zelf benoemd, haar eerste positieve werkstuk was. Het is een werkstuk dat gericht is op de toekomst. Hiermee lijkt ze te willen zeggen dat ‘perspectief’ (4.1.1.5) meer vorm voor haar gaat krijgen. Daarnaast is het een werkstuk waarin ‘groeikracht’ (4.1.1.6) en ‘innerlijk kompas’ (4.1.1.4) zichtbaar is. Ze is trots op het werkstuk en de kwetsbaarheid is eraf. Ze mag gezien worden (4.1.1.3) en ze heeft overzicht (4.1.1.2) Hierdoor lijkt het of haar verlangens in dit werkstuk samen komen.

S4,22: *“Het is niet meer zo kwetsbaar. Ik heb mijn handen niet voor mijn ogen. Ik zit uitgebreid. Als ik even zeg dat ik de kikker ben hè. Ik zit uitgebreid. Belangrijk en speciaal genoeg.”*

S4,23: *“Ja, ik zat er wel goed bovenop. Overzicht en uitzicht op de rest. Dat was fijn! Is fijn!”*

Het effect hiervan op S. is groot.

S4,32/ S4,33: *“Er gaat een hele wereld open. ... Ja dat je je zelf kan accepteren. Zoals je bent. Wat je kan en wat je niet kan. En daar dan genoeg mee nemen. Dat is heerlijk.”*

Wat S. specifiek benoemd is dat zij naast bovenstaande, de kikker naar de hemel heeft laten kijken. In haar betekenisverlening raakt ze vanuit de religieuze dimensie (Leijssen, 2007) aan het thema 'perspectief'. Dit lijkt haar kracht te geven om dat wat in het heden van haar gevraagd wordt te kunnen dragen.

S4,85 *“Omdat alles wat nu beter gaat, met die kikker, daar moet ik wel elke dag bewust voor kiezen. En heel de dag eigenlijk mijn best voor doen om dat te realiseren. En het is heerlijk als je dan denkt van er komt ergens een keer een dag dat je gewoon mag zijn wie je bent, zonder dat dat enige energie vraagt. Dat lijkt mij heerlijk.”*

4.2.5. WERKSTUK 'SPOKEN':

Het gesprek rond 'spoken' lijkt voor R. in eerste instantie: het onder ogen zien en ordenen van de vele emoties en gedachten die spelen rond haar verliefdheid.

R1,1: *“Zoals ik het zie, dat ik soms bang ben voor dingen. Maar dat als ik gewoon beter kijk waar ik nou bang voor ben, dan is het eigenlijk liefde, warmte, ja.”*

R1,2: *“Het is iets heel vaags. Het staat niet vast. Het zweeft een beetje rond. En dat maakte me eigenlijk bang, maar aan de andere kant, het is toch fijn om het om je heen te hebben. Ze mogen best spoken.”*

In bovenstaande citaat valt mij het concrete denken op van R.. Ze vertelt hoeveel moeite ze heeft met verandering en beweging, omdat dit voor haar niet duidelijk is en haar onzeker maakt. Zij laat hier haar behoefte aan 'overzicht' (4.1.1.2) zien. Verliefd zijn en de ander een plek geven in haar eigen leven, brengt onrust met zich mee die ze in beeld tracht te brengen door dit werkstuk.

R. vertelt mij in het gesprek hoe zij ertoe komt om het werkstuk te gaan maken.

R1,4: *“Meestal tijdens het maken, want als ik het aan het maken ben heb ik nog niet helemaal voor ogen wat ik wil gaan maken. Ik wil iets met...Ik weet dat ik spoken zie en dat dat af en toe onterecht is. In de zin van: O, straks houdt het op. Straks heeft ie ineens door wat ie aan zijn fiets heeft hangen (R. is verliefd). En dan denk ik: OK, die spoken dat is eigenlijk onzin. Dat weet ik, dus daar moet ik eens iets over maken en meer op die voet. En het begint altijd met heel veel nadenken, nadenken, nadenken. En dan denk ik aan wat voor materialen. Gewoon van wat staat nu voor wat. En eigenlijk het hele denkproces, maakt*

dat ik er bewuster van word wat die spoken zijn. Wat ze met me doen. En waarom ik er bang voor ben. En is dat dan al dan wel of niet terecht.”

In bovenstaande zie we ook een verlangen naar ‘belonging’ (4.1.1.3) terug. Dit verlangen lijkt de strijd aan te gaan met haar behoefte aan overzicht, maar ook met haar worsteling om te vertrouwen op haar ‘innerlijk kompas’ (4.1.1.4).

R1,17: “Ja. Omdat het natuurlijk zo vaag is als het maar zijn kan. Het is een gevoel. Ja een gevoel kan weg gaan.”

Het lijkt erop dat alle dynamiek ervoor zorgt dat het spookt in het hoofd van R.. Opvallend is dat R. het maken van de werkstukken heeft gebruikt om over dingen na te denken, waardoor ze er meer grip op kreeg.

R1,19 “Als ik dingen maak, dat ik beseft van wat er gebeurt. Het is gewoon en het maken en het nadenken over, hoe ik dat zou maken. Maar ook waarom ik het zo doe.”

Dit raakt aan het thema ‘groeikracht’(4.1.1.6). ‘Groeikracht’ is echter een thema dat verwarring oproept bij R.. Dit heeft er mee te maken dat groeien impliciet beweging en dus onduidelijkheid met zich meebrengt.

R1,30: “Ik groei ervan,,zo vaag he. een vaag begrip. Maar je kan het niet met een vast begrip vastleggen want het is geen feit. Groeien is intern. Het is niet zichtbaar, want je groeit niet echt. Je groeit intern. Je groeit vaag.”

4.2.6. WERKSTUK ‘FIGUUR ONDER STROOM’:

Toen ik dit werkstuk zag, was mijn eerste gedachte: In dit werkstuk zie ik R. terug. Het wankele, onder stroom staande figuurtje, dat werkelijk gaat rinkelen zodra je het aanraakt. Het rood dat het enige is dat haar rust kan bieden. Toen ik echter beter keek, zag ik in het figuurtje een koorddanseres, die haar armen gebruikt om in evenwicht te blijven en daarin heel bedreven lijkt. Balans: van wankelen naar evenwicht is naar mijn mening heel beeldend voor het gesprek dat wij rond dit werkstuk hebben gevoerd. R. verwoordt haar werkstuk op de volgende wijze:

R2,1: “Nou eigenlijk dat bij aanraking er bij mij een alarm afgaat. Dus dat ik letterlijk, of figuurlijk gezien, ik soort van onder stroom sta. Ik heb het gevoel als iemand mij aanraakt of als iemand te dicht in mijn buurt komt, ja, dat mijn haren al eigenlijk overeind gaan staan.”

Eén van de thema’s die in het eigen narratief van R. een rol speelt, ‘overzicht’ (4.1.1.2), neemt ook in bovenstaand citaat een centrale rol in. R. geeft aan dat juist op momenten dat mensen te dichtbij haar komen, zij overzicht mist en het gevoel krijgt de controle te verliezen. De worsteling van R. om grip te houden op haar leven en nabijheid van anderen te weren, maakt dat er een gevaar van eenzaamheid ontstaat.

R2,16: *“Als je altijd grip wilt houden, dan moet dus alles gaan zoals jij wilt. Maar dat betekent ook dat je eigenlijk weinig mensen om je heen kan verdragen. Want die zullen altijd wel iets doen wat jij niet bedacht had. Dus grip maakt je ook wel alleen.”*

Er is een worsteling te zien die te maken heeft met het behouden van veiligheid. Veiligheid creëert zij door grip te houden op de omgeving, maar er is ook het verlangen (4.1.1.6) naar menselijk contact (4.1.1.3), die complexiteit met zich meebrengt. R. laat dit zien in haar werkstuk door de spanning die het frame laat rinkelen op momenten dat het wordt aangeraakt. Tegelijkertijd benoemt ze rustpunten die voor haar belangrijk zijn. In eerste instantie vond zij rust in de kleur rood.

R2,42: *“Jawel maar op rood daar zitten rustpunten (Als het staafje het metalen frame aanraakt dan gaat het belletje af, staat het mannetje onder stroom, maar op de rode voetjes of het hoofd is dit niet het geval).”*

Zij verwoordt dat hierin verandering is gekomen. Niet alleen de rustpunten veranderen, maar ook het frame wordt opgevuld. Zij komt hierbij zelf in actie (4.1.1.6).

R2,46: *“dat ik het een beetje ga invullen. En dan zelf. En niet met behulp van.”*

Bij R. heeft juist de voeling met menselijk contact, haar verliefdheid, gemaakt dat zij op haar gevoel ging vertrouwen en nieuwe ervaringen opdeed. Dit raakt aan het thema “innerlijk kompas” (4.1.1.4). Dit geeft haar vertrouwen in haar ‘perspectief’ (4.1.1.5).

R2,28: *“Het maakt je zelfverzekerder. Dat je ineens beseft dat je wel een eigen wil hebt. En dat wist ik altijd wel, maar ik dacht dat ik mijn eigen wil maar beter niet kon volgen.”*

R2,50: *“Vroeger zou ik altijd denken dat het allemaal niet meer goed zou komen, maar dat is niet zo. Nu heb ik gewoon het gevoel van ik ga wel zien wat er op mijn pad komt. En ik ga er zelf naar op zoek.”*

4.2.7. KUNNEN DE KUNSTWERKEN OOK NEGATIEVE INVLOED UITOEFENEN OP DE NARRATIEVEN?

Bij S. heb ik in de gesprekken geen passages kunnen ontdekken waarin de kunstwerken een negatieve invloed hadden op het eigen narratief. S. lijkt zichtbaarder te worden voor zichzelf en voor anderen. Dit is ook het centrale thema in het eerste gesprek, wat al helder wordt bij het aanbieden van het werkstuk. Ze durft zich te tonen als ze dit werkstuk aan mij geeft, heel aarzelend. In dit moment gebeurt er iets. Anderen geven positieve reacties, waardoor ze beter naar zichzelf en haar eigen kunstwerk durft te kijken en de alternatieve verhaallijn ontdekt.

S1,31: *“Ja het heeft even geduurd hoor. Het was niet gelijk toen je hem op kantoor zette. Zo snel ging het niet. En dat ik ja, er staat iets van mij. En je zegt tegen anderen, dat het iets is van mij. En anderen kennen mij. En dat het goed, dat het goed genoeg is. Dat het goed genoeg was.”*

S. gebruikt de kunstwerken om iets van haar gevoel en haar ‘zelf’ uit te beelden. Middels poëzie lijkt ze aan de beelden woorden te geven, waarbij de gesprekken tot een verdere reflectie leiden.

R. geeft helder aan dat de kunstwerken haar geholpen hebben in het vinden van woorden en het bewustwordingsproces van wie zij zelf is. Zij vertelt dat zij een beelddenker is en dat de beelden voorafgaan aan de woorden. In het gesprek met mij kon zij via de beelden deze woorden vinden en kon zij komen tot reflectie. In deze reflectie zien we haar concrete manier van denken terug. Het logisch nadenken lijkt voor haar helpend om meer grip te krijgen op de vorming van haar eigen narratief.

R2,101: “Omdat ik me bewuster ben van mijn gedachten, van mijn gevoelens en van waar ik tegenaan loop. En als ik, ik ben meer van het beeldende, dan van het praten. Alhoewel nu praat ik best veel. Maar ik heb meestal gevoelens in beelden in mijn hoofd en niet in woorden. En als ik verbeeld dan kan ik het ook beter overbrengen naar, naar mezelf, maar ook naar anderen.”

Eenmaal lijkt er sprake te zijn van verwarring rond het gebruik van de kunstwerken als hulpmiddelen om het eigen narratief woorden te geven. Dit lijkt te maken te hebben met de verandering die is ingezet in het leven van R.. Doordat er meer van haar verwacht wordt in haar dagelijks leven aan activiteiten, heeft zij minder ruimte om uitgebreid stil te staan bij reflectie.

R2,95: “Alleen op het moment gaat het bar slecht met mijn kunstwerken. Maar ik denk dat ik gewoon zoveel dingen om me heen heb die veranderd zijn, dat ik denk, dat komt vanzelf wel. En daar heb ik nu ook wel weer vertrouwen in (beweegt op dit moment veel). Ik dacht eerst dat het een fase was misschien... Maar ik denk het toch niet. Ik denk ook wel dat ik ontiegelijk veel tijd had daarvoor. Dat ik geen... omdat alles was gestructureerd dus nergens hoefde ik over na te denken. Alleen maar over wat ik wilde maken. En nu denk ik nou wat zal ik vanavond eten? Wat zal ik vanavond koken en dan niet alleen voor mijzelf. Wat gaan we vanavond doen? Gaan we een serie kijken of ... Dat vult ook zoveel op en daar haal ik ook plezier uit. Wel anders. Als ik weer kijk in die doos dan denk ik, ik heb zin om weer wat te maken eigenlijk. Ik denk dat het vanzelf ook wel weer komt en daar heb ik ook wel vertrouwen in. Eerst dacht ik van: dat is einde verhaal, leuk dat ik die werkjes nog heb, maar...is een fase. Een psychotische fase (lacht).”

R. beschrijft dat het maken van de werkstukken veel tijd en denkwerk met zich meebrengt. Deze tijd is momenteel in haar leven minder beschikbaar. Het lijkt dat R. worstelt met het feit dat dit voor haar, tot voor kort een manier was om te reflecteren, maar nu mogelijk minder vanzelfsprekend gebeurt. De worsteling wordt naar mijn mening zichtbaar doordat R. in deze passage veel onrust laat zien en daarnaast haar voor- en tegenargumenten letterlijk benoemt. R. verwoordt dat ze soms de kunstwerken koppelt aan een bepaalde fase van haar ontwikkeling. Aan de andere kant geeft ze aan op andere momenten nog steeds de wens te hebben om creatief bezig te zijn, maar hier weinig ruimte voor te ervaren. Ze spreekt in bovenstaande citaat ook vertrouwen uit dat ze hier haar weg wel in zal vinden. Mijn vermoeden is, dat als zij zich verplicht tot het maken van werkstukken of als dit opgelegd zou worden om de behandeling verder vorm te geven, dit een negatieve invloed zou kunnen hebben op haar eigen narratief. Juist omdat de werkstukken in vrijheid moet kunnen ontstaan.

5 DISCUSSIE EN BESLUIT

“Inderdaad, ik ben niet volmaakt en ik ben kwetsbaar en soms bang, maar dat verandert niets aan de waarheid dat ik moedig ben en het waard ben om van gehouden te worden en erbij te horen.” (Brené Brown²)

In deze studie ga ik er van uit dat verhalen een belangrijke rol spelen in de vorming van onze identiteit als construct. Onze identiteit heeft op haar beurt invloed op ons handelen en ons zijn. De Mull gaat hierbij naar mijn idee nog een stap verder. Hij geeft aan: “De identiteit is geen substantie dat onder ons levensverhaal ligt, maar de configuratie van dit levensverhaal zelf. In die zin hebben we geen levensverhaal, maar zijn we letterlijk dit verhaal” (2000). De Mull heeft het in navolging van Ricoeur over een narratieve identiteit, die ontstaat vanuit de verbeelding en ons ‘zelf’ in het leven roept. Het is niet iets dat aan ons gebeurt en waarbij we passief aanwezig zijn, maar waar wij actief op betrokken zijn. In deze studie heb ik antwoorden gezocht hoe het proces verloopt rond de vorming van de identiteit en de invloed hiervan op het ‘zelf’ bij twee vrouwen met ASS. Ik geef hierbij geen antwoord op de vraag of ons levensverhaal ook werkelijk samenvalt met onze identiteit.

Uitgangspunt van het onderzoek is, dat ik naar deze vrouwen kijk vanuit het standpunt van de neurodiversiteit, waarbij ik ASS niet zie als een beperking, maar als een natuurlijke variatie, die het narratief van deze vrouwen kleurt. Dit uitgangspunt heeft mijn gesprekken beïnvloed en heeft ook invloed op de resultaten die binnen dit onderzoek zijn verkregen. Ik kies hierbij bewust voor een positie die in het medisch model haar naaste ziet. Waar het medisch model zoekt naar normalisatie en symptoomreductie om zo stoornissen die belangrijke levensdomeinen verstoren te elimineren (Baker 2006), zo zoekt neurodiversiteit naar elementen die het subjectieve welzijn van een persoon nastreven (Kapp e.a., 2013). Voor mij ligt de kracht van de neurodivesteitsbeweging in het holistische van de benadering. Men gaat niet alleen uit van de mens met al zijn facetten, maar plaatst deze in de context waarin zij zich beweegt en die haar vormt. Een context die op haar beurt mede gevormd wordt door de mensen die daarin bewegen.

Het ligt niet in mijn bedoeling om de objectivering die vanuit het medisch model wordt nagestreefd te niet te doen. In navolging van Jet Isarin (2002) ervaar ik binnen de klinische praktijk waarin ik werk, dat de objectiverende beschrijving van de ASS, een deel van de eigenheid van cliënten ook zichtbaar en benaderbaar maakt. Men loopt echter vast in de relatie als deze objectiviteit de boventoon gaat voeren, omdat deze manier van kijken tegelijkertijd de ander onteigent in zijn regisseurschap. Door niet mee te gaan in de asymmetrie die gelegen lijkt zijn in het medisch model, maar te zoeken naar een symmetrische relatie, waarbij de ander zelf het regisseurschap heeft, wordt het ‘zelf’ van de ander erkend, evenals de relationaliteit van het ‘zelf’, waardoor zij gevormd wordt (schema procesbeschrijving, p. 59).

---

² Amerikaanse hoogleraar maatschappelijk werk aan de University of Houston, schrijfster en blogger (1965)

Neurodiversiteit zorgt voor dynamiek. Door hierop het accent te leggen plaats ik deze studie binnen orthopedagogiek als integratieve handelingswetenschap. Zoals Broekaert benoemt in het boek 'Orthopedagogiek en maatschappij': "De holistische en systemische dimensie wordt aan het handelen toegevoegd. Ecologie en sociaal netwerk spelen mee, maar meer dan ooit wordt het geheel benaderd als een vloeiend, integratief proces, waarvan de mens zich ten dele bewust kan zijn. Het onkenbare, de impliciete orde, het ongrijpbare patroon beïnvloedt de expliciete kenbare en waarneembare wereld" (1997).

In een onderzoek van Baumeister en Leary (1995) wordt gesteld dat mensen in principe sociale dieren zijn, één van de thema's die ik verwoord heb vanuit het grote narratief. Boyd, Richerson en Henrich (2011), geven in hun onderzoek weer dat dit niet alleen inhoudt dat mensen leren van elkaar, maar dat dit leren aan elkaar zelfs over generaties heen plaats vindt. Het onderhouden van goede en waardevolle relaties is vanuit het thema 'de mens is een sociaal dier' van groot belang. 'Verlatenheid' een thema uit de eigen narratieven van de onderzochten in mijn studie, heeft echter een sterke binding met het gevoel uitgesloten te worden van de maatschappij. Hierdoor worden mogelijkheden om contacten te onderhouden verminderd of onmogelijk. Hoe sterker dit gevoel van verlatenheid, hoe sterker ook het grote narratief, negatief ingekleurd lijkt te worden. Het 'iedereen moet presteren' en 'gedraag je normaal' roept vanuit deze verlatenheid angst op voor het niet kunnen voldoen aan deze verwachting. Verlatenheid en vervreemding is dus niet iets dat ontstaat vanuit het individu, maar draait eerder om het niet toelaten van diversiteit door de gemeenschap waarin wij leven. Verlatenheid lijkt te worden opgeroepen, door het opmerken van afwijzing. In een review van Kawamoto, Ura en Nittono (2015) vinden we terug dat sociale exclusie, wat een gevoel van verlatenheid met zich mee brengt, verschillende regionen in onze hersenen activeert die ook geactiveerd worden bij fysieke pijn. De pijnlijke ervaring van de verlatenheid wordt binnen dit onderzoek geobjectiveerd. In deze review wordt tevens aangegeven dat Masten e.a. (2011) in hun onderzoek resultaten hebben gevonden, dat dit in mindere mate lijkt te spelen bij personen met ASS. In deze studie is echter niet gecontroleerd op genderverschillen, zodat we niet weten of dit ook geldt voor vrouwen met ASS. In de review van Kawamoto e.a. wordt aangegeven dat de activering van regionen in de hersenen niet alleen de pijn signaleren, maar ook werken als een neurale alarmsysteem, die signalen van sociale exclusie detecteren. Door de detectie en de ervaring van de afwijzing lijkt vervreemding op te treden (schema procesbeschrijving, p. 59).

Het verlangen naar 'belonging', wat ik zie als de tegenpool van verlatenheid, lijkt steeds verder weg te drijven. Verlatenheid wordt in deze studie tegenover belonging geplaatst. Dit refereert aan het door Mia Leijssen (2007) genoemde paradox van het leven. Zij geeft aan dat de mens voor de opdracht staat om een balans te zoeken tussen de tegenpolen in het leven. Het één kan niet bestaan zonder de ervaring van het andere en het is de opdracht van de mens om hiertussen haar balans te vinden. Ieder zal dit doen op eigen wijze en kan hierin haar regisseursschap opnemen.

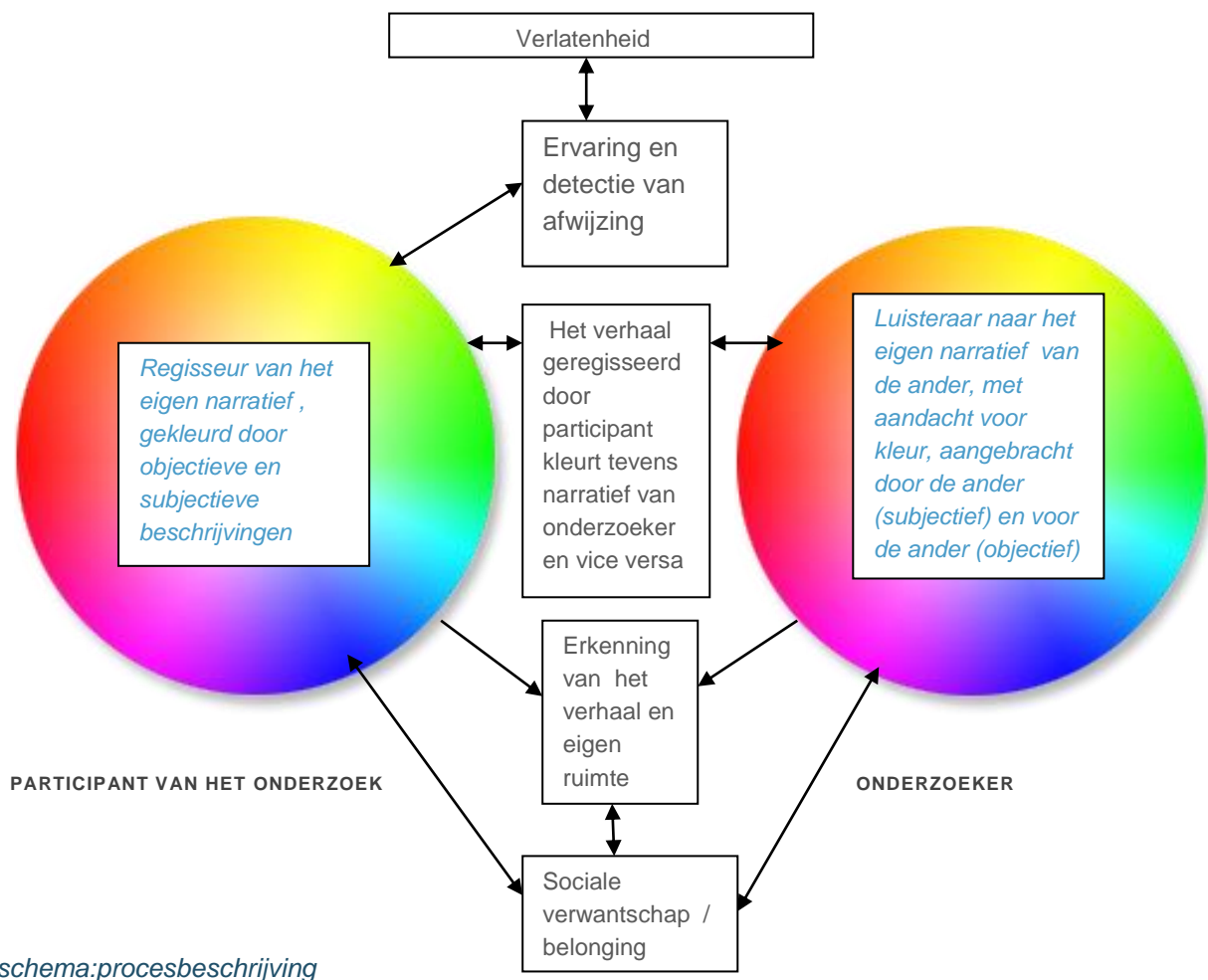
Zo kan sociale exclusie een reactie oproepen die gericht is naar het op zoek gaan naar sociaal contact. Een onderzoek dat genoemd wordt binnen de review van Kawamoto e.a., laat zien dat het op zoek gaan naar sociaal contact bij mensen die buitengesloten worden, alleen plaats vindt als er

aanwijzingen zijn dat zij een bepaalde sociale verwantschap kunnen bereiken (Manner e.a., 2007). Dit doet veronderstellen dat het thema belonging, voor deze doelgroep een belangrijk motief is om tot sociale actie te komen. Hierbij speelt het eigen narratief naar mijn mening een belangrijke rol. We geven in ons eigen narratief immers betekenis aan gebeurtenissen en verbinden ons in ons handelen aan ons 'zelf' en de ander. "Het verhaal verleent *betekenis* aan zowel de verteller als de vertelde" (Isarin, 2002, p. 85). Door het eigen narratief plaatst de persoon zich als regisseur van dat verhaal in de sociale ruimte en tracht op die manier verbinding te zoeken met de ander. Maar het verhaal verbindt pas als het gehoord en erkend wordt. Het verhaal verbindt als er een zekere sociale verwantschap bereikt wordt (schema procesbeschrijving, p. 59). Ik zie de roep naar 'het gezien worden', naar belonging, in mijn studie vooral terug bij S.. Bij R. zien we vanuit het thema 'verlatenheid' eerder een zoeken naar onafhankelijkheid.

Sociale exclusie kan ook een reacties oproepen waarbij juist dit sociale contact vermeden wordt. Twenge & Baumeister (2005) hebben onderzoek gedaan naar de invloed van sociale exclusie op mensen en zijn niet in de genoemde review opgenomen. Zij geven aan dat sociale exclusie agressie en zelfoverschatting oproept, wat ik niet terug vind bij beide participanten. Twenge en Baumeister geven daarnaast aan dat sociale exclusie het cognitief bezig zijn en het sociaal gedrag doet verminderen. Mogelijk kan hierin het thema 'jij hebt niemand nodig' dat ik benoemd heb vanuit het grote narratief een plaats krijgen. Het concept onafhankelijkheid wordt door R. gekoppeld aan dit thema en lijkt ingezet te worden om de behoefte rond belonging onschadelijk te maken. De ervaring van belonging die R. opdoet tijdens haar verliefdheid, brengt haar concept rond onafhankelijkheid en de verbinding die zij hierbij lijkt te maken richting belonging, aan het wankelen. Beide casi ondersteunen de conclusie die al in 1995 door Baumeister en Leary wordt getrokken, dat we de behoefte aan belonging, in de zin van je verwant voelen met anderen, een basisverlangen zouden kunnen noemen.

Als we de behoefte aan belonging zien als een basisverlangen van de mens vraagt dit mogelijk ook iets van de vertelde, de luisteraar van het verhaal. Het vraagt om erkenning van het verhaal van de ander. Brendtro, Brokenleg en Van Bockern hebben het in *Reclaiming Youth at Risk* over de spirit of belonging. Hierin beschrijven zij dat bij 'native Americans' belonging werd gezien als een zeer krachtige sociale waarde. Kinderen groeiden op in een grotere cirkel van belangrijke anderen. Verwantschap werd hierbij niet gezien als enkel biologisch maar als een geleerde manier van kijken met compassie naar hen die deelden in de gemeenschap. Dit vraagt van ons als luisteraar van het eigen narratief van de ander, dat wij de ander durven zien als een eigen ander en de ruimte die deze ander nodig heeft respecteren. Als ruimte wordt ervaren kan groei ontstaan, een innerlijk kompas zich ontwikkelen en wordt perspectief zichtbaar. Het 'zelf' van de ander en de ruimte die nodig is, roept ook vragen op over het 'zelf' van onszelf, over de ruimte die wij nodig hebben. Het confronteert ons met eigen grenzen, angsten, gevoelens, kennis en communicatie. Het gaat er hierbij om dat iets van de ander aan ons raakt en ons tot actie kan aanzetten. Het hiervoor open staan en de erkenning dat de ander ons vormt, zoals wij de ander vormen, maakt dat de relatie responsief en wederkerig is (Buber, 1970). Dit is meer dan een relatie die gebaseerd is op 'voor wat, hoort wat'. Het is een relatie die de ander ziet als iemand met een eigen 'zelf' die het onverwachte binnen de relatie kan brengen, waardoor er beweging ontstaat. Het is een relatie die nieuwe verbindingen

tevoorschijn kan brengen en die andere vergezichten kan oproepen. De objectiverende beschrijving van de ASS die een deel van de eigenheid van de ander zichtbaar en benaderbaar maakt, kan ervoor zorgen dat de asymmetrie van de relatie voorop komt te staan. Een asymmetrische relatie is naar mijn mening inherent aan de hulpverlening. De gehele context waarin deze gesprekken plaatsvinden worden bepaald door een zekere asymmetrie. De hulpverlener kan iets dat de ander niet kan en gaat het gesprek aan vanuit haar professie. Vandaar uit ontstaat een bepaalde machtsverhouding, die meespeelt in de relatie en in rekening moet worden gebracht. Maar dezelfde hulpverlener is niet alleen hulpverlener, maar ook een mens die zich kan laten raken door de ander. Dit ‘raken’ ontstaat niet als zij de ander onteigent, maar juist in de erkenning van ‘het zelf’ van die ander en het open staan voor de responsieve wederkerigheid (zie schema).

Binnen de hulpverlening zien we momenteel dat het protocolleren, resultaatgericht werken en transparantie een groot goed zijn geworden. De economie oefent grote invloed uit op de inrichting van de hulpverlening. Objectiverende beschrijvingen van dat wat wij om ons heen zien gebeuren, het statisch maken van onze omgeving, lijkt de wereld overzichtelijk en maakbaar te maken. Cliënten dreigen op deze manier samen te vallen met de objectiverende beschrijvingen die de ‘deskundigen’ hen opleggen en dreigen hierbij object te worden van de hulpverlening. Het eigen

narratief van de persoon met een hulpvraag, wordt op deze manier niet meer geschreven door de persoon zelf, maar ingevuld door de ander. Het regisseurschap wordt afgenomen en het gevaar bestaat dat de cliënt steeds meer één wordt met de uitingen die vanuit het grote narratief op haar af komen. De cliënt ervaart aan den lijve dat zij door de ander wordt beoordeeld ('jij bent vreemd', 'jij bent niemand /nutteloos', 'jij komt uit de GGZ', 'jij bent autistisch') en dat zij niet voldoet aan de verwachtingen die men van haar heeft ('kinderachtig gedrag hoort niet', 'je moet je verantwoordelijk gedragen', 'doe maar gewoon dan doe je gek genoeg'). Het eigen narratief wordt uitgevlakt en zelf gekozen perspectief lijkt uit het zicht te verdwijnen. Bovenstaande impliceert het belang dat de cliënt haar regisseurschap van het eigen narratief mag toe-eigenen. Daarnaast lijkt het zoeken naar alternatieve verhaallijnen van het eigen narratief samen met de cliënt, een belangrijk element binnen de hulpverlening. Door samen op zoek te gaan naar verhaallijnen die anders zijn dan de dominante verhaallijnen die gekend zijn ontstaan nieuwe verbindingen en groeit nieuw perspectief.

Ik ben mij er van bewust dat deze casestudie enkel aanwijzingen kan geven in de richting van verder onderzoek. Bovenstaande onderbouwt dat het aan te bevelen is om in onderzoek de invloed van het eigen regisseurschap en de waarde van het eigen narratief ten opzichte van het grote narratief verder onder de loep te nemen.

BIBLIOGRAFIE

- Arntz, A. , & Kuipers, H. (1998). Cognitieve gedragstherapie bij borderline persoonlijkheidsstoornissen. In: Van Tilburg, W. Van den Brink, W. , & Arntz. A. (red). *Behandelstrategieen bij borderline persoonlijkheidsstoornissen* (p. 42-64) Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research, dec. (1)* 385-405
- Attwood, T. (2007). *The complete guide to asperger's syndrome*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Baron-Cohen, S., Knickmeyer, R.C., & Belmonte, M.K. (2005). Sex differences in the brain: implications for explaining autism. *Science, Vol. .310*, 819-823.
- Baker, D.L. (2006). Neurodiversity, neurological disability, and the public sector: notes on the autism spectrum. *Disability Society, Vol. 21 (1)*, 15-29.
- Baxter, P. , & Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative report, Vol. 13*, 544-599.
- Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation, *Psych Bull* (117, 497-529), doi: 10.1177/0146167211422449
- Bölte, S., Duketis, E., Poustka, F., & Holtmann, M.(2011) Sex differences in cognitive domains and their clinical correlates in higher-functioning autism spectrum disorders, *Autism, Vol. 15*, 497-511.
- Boyd, R., Richerson, P.J., Henrich, J. (2011). The cultural niche: why social learning is essential for human adaptation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, (108, 10918-10925). doi: 10.1073/pnas.1100290108
- Brendtro, L., Brokenleg, M., & Van Bockern, S. (1990) The circle of courage. In: *Reclaiming Youth At Risk (p.34-54)*, Bloomington: National Educational Service
- Broekaert, E., De Fever, F., Schoorl, P., Van Hove, G., & Wuyts, B. (1997). *Orthopedagogiek en maatschappij: vragen en visies*. (5^e druk). Antwerpen/Apeldoorn: Garant
- Buber, M. (1970) *I and Thou* (Kaufman. W. ,vert.) New York: EbookIt
- Cheslack-Postava, K. , & Jordan-Young, R.M. (2012) Autism spectrum disorders: Toward a gender embodiment model. *Social Science & Medicine, Vol. 74*, 1667-1674.
- Clark, A., & Moss, P. (2011) *Listening to Young children: The mosaic approach* (2e druk), London: NCB
- Clearfield, M.W., & Nelson, N.M. (2006). Sex differences in mothers' speech and play behaviour with 6- 9-, and 14 month-old infants. *Sex Roles, Vol. 54*, 127-137.
- Delshadian, S. (2013). "Kom tevoorschijn en speel!". In: Wertheim-Cahen, T., & Festen, T. (red.). *Soms ben je uitgepraat: het atelier en de geestelijke gezondheidszorg* (pp 11-16) Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- Devers, K.J., & Frankel, R.M. (2000). Study Design in qualitative research-2: Sampling and data Collection Strategies, *education for Health, Vol. 13 (2)*, 263-271

- De Mul, J. (2000) Het verhalende zelf: Over persoonlijke en narratieve identiteit. In: Verkerk, M. (red.). *Filosofie, ethiek en praktijk*. Liber amicorum voor Koo van der Wal, Rotterdamse Filosofische Studies, 201-215
- Dworzynski, K., Ronald, A., Bolton, P., & Happé, F. (2012). How different are girls and boys above and below the diagnostic threshold for autism spectrum disorders? *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, Vol. 51, 788-797
- Fombonne, E. (2009) Epidemiology of autism spectrum disorders. *Pediatric Research*, (Vol. 65, 591-598).
- Freire, P. (1970) *Pedagogy of the oppressed*. New York: Herder & Herder.
- Frijhoff, W.T.M. (1993) *Cultuur op termijn: Een verkenning naar identiteit in de tijd*. Geraadpleegd via u9b=dare.uvu.vu.nl
- Griffin, E., & Pollak, D. (2009) Student experiences of neurodiversity in higher education: Insights from the BRAINHEProject. *Dyslexia* Vol.15, 23-41. doi:10.1002/dys.383
- Hayen, S. (2007). *Niet uitleven maar beleven: beeldende therapie bij persoonlijkheidsproblematiek*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Holtmann, M., Bölte, S., & Poustka, F. (2007) Autism spectrum disorders: Sex differences in autistic behavior domains and coexisting psychopathology. *Developmental Medicine and Child Neurology*, Vol. 49, 361-366.
- Howlin, P., Goode, S., Hutton, J., & Rutter, M. (2009), Savant skills in autism: psychometric approaches and parental reports. *Philosophical Transactions of The Royal Society*, (Vol. 364, 1359-1367).
- Isarin, J. (2002). *De eigen ander: moeders, deskundigen en gehandicapte kinderen filosofie van een ervaring*. Budel: Uitgeverij Damon bv
- Jaarsma, P. , & Welin, S. (2011) Autism as Natural Human Variation: Reflections on the Claims of the Neurodiversity Movement. *Health Care Anal*, (Vol. 20, 20-30) doi: 10.1007/s10728-011-0169-9
- Leary, M. R., & Baumeister R.F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. In: Zanna M. (Ed), *Advances in experimental social psychology*, (Vol. 32, p. 1-62) San Diego, CA: Academic Press
- Leijssen, M. (2007). *Tijd voor ziel*. Tiel: Lannoo nv
- Kapp, S.K., Gillespie-Lynch, K., Sherman, L.E., & Hutman, T. (2013) Deficit, Difference, or Both? Autism and neurodiversity. *Developmental Psychology*, Vol. 49, 1, 59-71. doi:10.1037/a0028353
- Kirkovski, M., Enticott, P. G., & Fitzgerald, P.B. (2013), A Review of the Role of female Gender in Autism Spectrum Disorders, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, (Vol. 43, 2584-2603).
- Kokotovich, V. (2008), Problem analysis and thinking tools: an empirical study of non-hierarchical mind-mapping. *Design Studies*, Vol. 29: 49-69. doi:10.1016/j.destud.2007.09.001
- Lai, M.C., Lombardo, M.V., Auyeung, B., Chakraborti, B., & Baron-Cohen, S.(2015), Sex/Gender Differences and Autism: Setting the Scene for Future Research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, Vol. 54, 11-24.
- Manner, J.K., Dewall, C.N., Baumeister, R.F., & Schaller, (2007). Does social exclusion motivate interpersonal reconnection? Resolving the “porcupine problem” *J.Pers.Soc.Psychol.* (92, 42-55). doi: 10.1037/0022-3514.92.1.42

- Masten, C.L., Colich, N.L., Rudie, J.D., Bookheimer, S.Y., Eisenberger, N.I., & Dapretto, M. (2011). An fMRI investigation of responses to peer rejection in adolescents with autism spectrum disorders. *Developmental Cognitive Neuroscience, Vol. 1 (3): 260-270*. doi: 10.1016/j.dcn.2011.01.004
- Norcross, J.C. (2011), *Psychotherapie relationships that Works: evidence-based responsiveness*, New York: Oxford University Press.
- Plokker, J.H. (1962), *geschonden beeld: Beeldende Expressie bij Schizofrenen*. 's Gravenhage/Parijs: Mouton
- Rhodes, G., Jeffery, L., Taylor, L., & Ewing, L. (2013). Autistic traits are linked to reduced adaptive coding of faces recognition in men but not women. *Neuropsychologia, Vol. 51, 2702-2708*.
- Rinaldi, C. (2006) *In dialogue with Reggio Emilia*. London: Routledge
- Schweizer, C. (2014) Beeldende therapie voor kinderen met autismespectrumstoornis: een beschrijving van werkzame elementen. *Wetenschappelijk tijdschrift autisme, Vol. 1, 28-35*.
- Simone, R. (2010). *Aspergergirls: een wegwijzer voor meisjes en vrouwen met het syndroom van Asperger*. (3e druk). Amsterdam: Hogrefe Uitgevers
- Spek, A.A. (2013). *Autismespectrumstoornissen bij volwassenen: een praktische gids voor volwassenen met ASS, naastbetrokkenen en hulpverleners*. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers
- Spek, A.A. (2014). De invloed van genen en omgeving op het ontstaan van autismespectrumstoornissen. *Tijdschrift voor psychiatrie, Vol. 56, 660-667*.
- Swanborn, P.G. (1996). A Common base for quality control criteria in quantitative and qualitative research. *Quality andQuantity, Vol. 30, 19-35*.
- Twenge, J.M., & Baumeister, R.F. (2005) Social exclusion Increases aggression and self-defeating behavior while reducing intelligent thought and prosocial behaviour. In: Abrams, D., Hogg, M. A. & Marques, J. M. (Ed.), *The social psychology of inclusion and exclusion*, (p. 27-46), New York: Psychology Press
- Page, M., Wilhelm, M.S., Gamble, W.C., & Card, N.A. (2010). A comparison of maternal sensitivity and verbal stimulation and unique predictors of infant social-emotional and cognitive development. *Infant behavior and Development, Vol. 33, 101-110*.
- Van Burg, E. (2011). Kwaliteitscriteria voor ontwerpgericht wetenschappelijk onderzoek. In: Van Aken J., & Andriessen, D. (red.) *Handboek ontwerpgericht wetenschappelijk onderzoek: Wetenschap met effect* (pp 146-164). Den Haag: Boom-Lemme
- Van de Putte, J. (2011), Empowerment: enkele gesprekstechnieken uit de narratieve therapie. Geraadpleegd via www.narratievetherapie.be
- Verhaeghe, P. (2013) *Identiteit*. (8^e druk). Amsterdam: De bezige Bij
- White, M. (2009) *Narratieve therapie in praktijk: verhalen die werken*. (Groot, M., vert.) Amsterdam: Hogrefe Uitgevers (oorspronkelijke werk gepubliceerd in 2007)

BIJLAGE 1

GESPREK ROND WERKSTUK "MEISJE" MET S. 1:

Datum: 12-03-2015

H: S., je hebt dat gemaakt. Kan je vertellen hoe je je toen voelde toen je het maakte? Wat ging er in je om? Hoe was je?

S1,1: Onzeker en bang.

H: Waar zat dat in?

S1,2: Dat het niet goed genoeg zou zijn. Dat het stom zou zijn. Dat het stom zou worden gevonden door anderen. Dat het kinderachtig was. Of zo iets dergelijks. En dat het, dat het, dat mensen het raar vonden dat ik zoiets zou maken.

- H: Dus je was vooral onzeker over je werkstuk?
- S1,3: ja.
- H: Kan je vertellen wat het inhoud?
- S1,4: Hoe ik me toen voelde op dat moment. En dan bang dat mensen me niet ook nog helemaal in waarde kunnen schatten over hoe iedereen gezeten heeft en hoeveel aandacht ik eraan besteed heb. Om het zo mooi mogelijk te maken, maar het is natuurlijk nooit af. Want het moet nog beter. Ik heb er natuurlijk ook heel lang over gedaan.
- H: Kan je vertellen wat je wilde uitbeelden met dit?
- S1,5: Dat ik met twee benen in twee verschillende bakken sta. En de ene is positief en stabiel dan het andere. En dat ik nog kleurloos ben. En dat ik wiebelbenen heb. En dat ik me het liefst zou willen verstoppen in de kast. En daar niet uit zou komen en zou wachten tot het allemaal over is. En dat ik toch ergens kleur heb omdat ik meisjesachtig ben en omdat ik een diadeem in heb. En een ketting. En dat er zo opeens een vogeltje op mijn schouder neer plofte. Die kreeg ik ook niet van mijn schouder meer af. Die bleef daar zitten. En dan probeer ik me te verstoppen. Net te doen of dat ie er niet zit. Dat was toen.
- H: Je zegt dat je...Ik ga even terughalen wat je zegt. Je zegt dat je in twee bakken staat, waarin de ene stabiel is en de ander niet.
- S1,6: Stabieler, niet fantastisch, maar...
- H: Hoe kom je daar aan. Wat gebeurde er op dat moment met je?
- S1,7: Dat ik hier binnen kwam. Dat ik voor het eerst het gevoel heb dat ik ook een eerlijke kans kreeg om stabiel te staan, te leren staan. En om dingen te hebben in het leven die soms anderen die ook hebben. Dat het leven zinvol is.
- H: En welke dingen denk je dan aan?...Wat maakt voor jou het leven zinvol?
- S1,8: Dat je blij bent met jezelf. Met wat je hebt. Vriendschappen, werk, woning, hobby's. Dat het nuttig is dat je er bent. Dat het een meerwaarde heeft voor iemand of iets dat je er bent.
- H: Want daar twijfelde je aan?
- S1,9: Nou dat was niet zo. Tenminste, zo heb ik het ervaren toen. Ik was wel belangrijk voor mensen, maar ik heb dat niet zo ervaren
- H: Je zegt dat je wiebelbenen hebt. Of dat je werkstuk wiebelbenen heeft. Waar relateer je dat aan?
- S1,10: Nou dat je probeert recht op te staan, maar dat het heel veel energie kost. En het eigenlijk ook niet zo goed lukt. Je doet je best om te blijven staan, net als al die anderen, alleen je moet continu dat aanspannen. Anders dan zakt het in elkaar.
- H: Kan je daar een voorbeeld van geven?
- S1,11: Gym. Nu moet ik lachen, maar gym was niet leuk. Dat je na veel drama dan toch in iemands team zit. En dan iedereen loopt te vloeken omdat jij in iemands team zit. We hoeven niet meer te spelen want jij zit in het team. En de andere groep gelijk juichen van jee, we hebben al gewonnen, want zij zit niet in ons team. En dan kwam de bal langs. En dan was ik te laat. Zoals altijd. En dan hoor je er weer niet bij. En iedereen is boos op je. En dan mag je weer met niemand mee spelen buiten. ....Een ander voorbeeld weet ik even zo gauw niet.
- H: Je zegt dat je kleurloos bent?

- S1,12: Ja die jurk is wit, omdat ik niet wist welke kleur ik hem eigenlijk anders zou moeten geven. Welke kleur ik eigenlijk mooi vind. Ik weet eigenlijk niet welke kleur ik mooi vind.
- H: Hoe komt dat denk je?
- S1,13: Omdat ik 1. Altijd onzeker ben geweest over wat ik aan had. En dan voornamelijk wat anderen daar dan van zouden vinden. En dat ik me er niet prettig in voel, wat ik aan had. En dat ik ook niet weet wat ik zelf mooi vind. Of niet mooi vind. Ik zou niet weten welke kleur mijn lievelingskleur zou zijn, als ik een kleur moest kiezen. Zou ik niet weten.....
- H: En toch heb je de jurk niet geheel wit gelaten.
- S1,14: Nee, er zit een strik op.
- H: Vertel...
- S1,15: Een meisje, en ik hou van tuttig.
- H: Je houdt van tuttig. Je *houdt* van tuttig.
- S1,16: Ja. Volgens mijn oma's woorden hou ik van truttig. Niet tuttig, maar truttig. Ik hoop niet dat mijn oma, dit hoort, trouwens.
- H: Als jij zegt ik hou van tuttig.... Dan weet je dat
- S1,17: Ja alleen, van tussen dat wat ik mooi vind en dat wat ik dan heb, is iets verschillends. Dat is niet hetzelfde. Als ik dan in de winkel sta en ik kan kiezen tussen iets tuttigs, wat ik dan wel leuk vind of iets volgens de mode / maatschappij het ding is van het moment. Dan zal ik dat eerder kiezen als dat wat ik mooi vind.
- H: Daarin maak je dus andere keuzes dan dat wat je eigenlijk voelt.
- S1,18: Ja, want anders voel ik me er ook weer niet prettig in. Als ik het dan aan heb. Ligt het weer drie maanden in mijn kast voordat ik er überhaupt over nadenk om het aan te doen. Dan na 1 jaar ga je weer eens opruimen en gooi je dingen weg die je nooit hebt aangehad. Al drie jaar niet. En die ga je ook niet meer aan doen, dus dan gooi ik het weer weg.
- H: En wat zegt dat over jou?
- S1,19: Dat ik niet zeker genoeg ben over mijn eigen keuzes. Dat wat ik mooi vind is wat ik mooi vind en een ander hoeft dat niet mooi te vinden.
- H: Maar je weet het wel wat je mooi vind.
- S1,20: ja een beetje, want ik ben niet, ik vind niet alleen maar een soort ding mooi. Ik heb verschillende dingen. Het is niet zo dat alles per definitie 1 kleur moet hebben of 1 vorm of 1 soort stof of...Ik heb van alles. Van een rood vest tot een zwart vest, tot...Van een heel aaibaar vest, tot niet aaibaar vest.
- H: En ook van iets wat jij eigenlijk heel mooi vindt, maar wat anderen misschien uit de mode vinden? En waar je blij van wordt?
- S1,21: Ja, terwijl het wel uit de mode is.
- H: Maakt dat uit, als jij er blij van wordt?
- S1,22: Nee, theoretisch niet.
- H: Ok. Eigenlijk zeg je: ik ben nog niet zover om het aan te trekken. Maar ik mag het wel hebben.
- S1,23: Maar het ligt in mijn kast. Mijn kast gaat bijna niet meer open.

- H: Ok....Weer terug naar het werkstuk. Je hebt het ook over het vogeltje. Kan je daar iets meer over vertellen?
- S1,24: Ja die plofte zo op mijn schouder en ik wilde hem van mijn schouder afduwen, maar dat ging niet.
- H: Waar staat ie voor?
- S1,25: De hulptroepen.
- H: De hulptroepen. En waar staan de hulptroepen voor?
- S1,26: Jullie, jij. Dat het kan. Opeens kon ik het niet meer van tafel vegen en kwam het binnen. Dat ik je niet weg kreeg. Dat ik niet langer meer kon doen alsof. En een soort, het was op dat moment een beetje een soort haat-liefde verhouding. Nu is dat weer anders. Toen had ik zoiets van, ja maar ik wil jou hier niet hebben zitten. Ik wil jou weg! Daarom heb ik mijn handen voor mijn ogen. Net doen alsof het er niet is. Maar ik kreeg je ook niet meer weg.
- H: Hoe kwam dat?
- S1,27: Omdat je de eerste bent die zag wie ik ben. Die mij zag. En die luisterde en hoorde en zag. Luisteren en horen, zien en kijken. Ja toen kon ik er niet meer omheen. Dus toen zat ie op mijn schouder. Zo neergeploft. Voelde ook zo echt of het zo geploft was. En hij is ook buiten proportie. Hij is groot. Want het voelde ook als iets groots.
- H: Was het prettig? Want je wilde het er ook af hebben...
- S1,28: Het was een beetje een soort van zware bevalling. Eerst proberen tegengas te geven. Doe net alsof ik er niet ben. En later kon ik het wat meer omdraaien naar een soort vriendschappelijk vogeltje wat gewoon bij je is en naast je staat. En er voor je is als het minder gaat. Die met je lacht als je lacht en als je vrolijk bent. En die met je meehuult als je verdrietig bent. Iemand die er voor je is. En die het snapt. En begrijpt. Dat was voor het eerst. Daarom is tie ook zo groot.
- H: Ik weet dat je eerder, toen je het werkstuk aan mij uitlegde, zei van ik kijk door de spleetjes van mijn handen. Kan je dat uitleggen?
- S1,29: Nou als het goed is staat 1 vinger los. De rest staat vast. Ja, eigenlijk wil je de wereld wel zien, maar je wil het niet zien. Omdat je bang bent. Bang dat als je iemand rechtstreeks aankijkt in de ogen, dat je, dat diegene zo in je ziel kan kijken en terug. Dat ik liever me zou willen verstoppen in de kast. Met mijn ogen dicht. Bang voor oordelen van anderen. Bang voor de nachten. Bang voor overdag, voor over dat ik niet goed genoeg ben, of als ik het niet goed doe. Of dat iemand me niet aardig zou vinden.
- H: Heeft het maken van dit werkstuk, jou verder geholpen?
- S1,30: Nou toen ik het gaf, toen dacht ik eerst: O, ze zullen het natuurlijk wel kinderachtig vinden. Ik heb er ook heel lang over gedaan. Alleen de reacties waren zo tegenovergesteld van wat ik dacht dat het zou zijn. Dat ik hem zelf ook leuk ben gaan vinden. Goed genoeg. En dat ik mag, een beetje gevleid voel dat ie op je kantoor mocht staan. Dat iedereen hem zag. Terwijl ik eerst dacht, O God, nu gaat iedereen dat zien en dan horen dat ik dat gemaakt heb. En het is niks. En later werd dat anders. Een beetje trotsachtige gevoelens. Die ik ook niet helemaal ken. Dus, ik ben niet zo gauw trots op iets. Dat ik me gevleid voel dat het op je kantoor mocht zijn. Dat iedereen het kan zien.
- H: Dus je vertelt eigenlijk dat je voor het eerst trots was?
- S1,31: Ja het heeft even geduurd hoor. Het was niet gelijk toen je hem op kantoor zette. Zo snel ging het niet. En dat ik ja, er staat iets van mij. En je zegt tegen anderen, dat het iets is van mij. En anderen kennen mij. En dat het goed, dat het goed genoeg is. Dat het goed genoeg was.

- H: Als jij, en dat is een moeilijke vraag, met een paar zinnen zou moeten beschrijven hoe je je ik, hoe jij jezelf zag.
- S1,32: Wanneer er voor of erna?
- H: Op het moment dat je de opdracht ging maken en op het moment dat ie een poosje op mijn kamer had gestaan?
- S1,33: Wat ik voelde?
- H: Ja hoe je naar jezelf keek?
- S1,34: Eerst heel, heel kritisch. Het heeft hier dagen gestaan. Ja maar, dat kan ik toch niet geven! En daarna, later...Ja vrolijk is nog net overdreven. Een speciaal gevoel, alsof je in de kleuterklas zit en jouw knutselwerkje het leukst, het best gelukt is van allemaal. En dat de juf dat wil showen. Ja dat klinkt een beetje kinderachtig, maar ik weet niet hoe dat ik het anders moet uitleggen. Dat iemand trots is op je knutselwerkje. Of tenminste knutselwerkje, op je werk. Als ik vroeger naar huis kwam dan werd dat in de hoek gezet en dat was nog niet eens van: O, wat mooi. Negen van de tien keer dan. Dus in het begin was het moeilijk om te geven omdat ik dacht van, ja dat is natuurlijk weer niks. Later was ik blij, omdat het is toch wel iets. Het is een stukje van mij.
- H: Nog later heeft onze teamleider gevraagd of je er iets bij wilde schrijven. Wil je het voorlezen?
- S1,35: Zo doorschijnend als glas, je wist niet dat je naakt was. Te hoog, je kunt er niet bij, een onmogelijk karwei. Je bent niets meer dan je bent. Niet dat iemand dit erkent. Zo doorschijnend als glas, je wist niet hoe naakt je was.
- H: Als je dat leest, wat doet dat met je?
- S1,36: Zeer van alle jaren. Zo doorschijnend als glas gaat meer over, dat je er altijd wel was, maar je was er niet. Je bestond wel maar je bestond niet. En dat nu als je iemand aankijkt dat hij zo door je heen kijkt. Zo voelt het in ieder geval. En je het gevoel hebt dat je continu rondloopt zonder kleding aan. Ja daar wordt je niet heel rustig en kalm van. Te hoog je kunt er niet, een onmogelijk karwei. Is het werk van het leven. Dat ik bang was toen ik het schreef, op dat moment, dat ik dat ik het niet ging halen, dat ik er niet bij zou kunnen. Onmogelijk dat het ooit beter zou worden. En je bent niet meer dan je bent, niet dat iemand het erkent dat ik was. Niks. Ik was niemand. Alleen zag ook niemand dit. Iedereen liep langs me heen of ik werd genegeerd. Op feestjes en zo. Dat er 4 uur lang niemand tegen je praat. Nog geen woord. En dat je oma je kado niet uitpakte en zo. Dus dan ben je er wel maar je bent er niet. Dat was het.
- H: Je spreekt in verleden tijd?
- S1,37: Ja, toen heb ik het geschreven
- H: Heb je iets geleerd van dit werkstuk?
- S1,38: Nou het heeft even geduurd, het kwam niet gelijk maar het gevoel dat je niet langer meer alleen bent en de last alleen moet dragen. En het gevecht alleen moet doen. En dat je wel iemand bent. Wat en hoe weet ik nog niet precies. Maar je bent wel iets. Meer als iets. Maar niet niets. Dat ik er wel ben, dat ik wel besta en dat niemand het tot nu toe ooit gezien heeft.
- H: Dank je wel

Wat 'Meisje' bij Helmine oproept:

Ik was ontroerd door het werkstuk dat S. mij liet zien. Ontroerd door de tijd en energie die in het maken van dit werkstuk moet hebben gezeten. Ik was geroerd door de manier waarop S. het werkstuk aan mij liet zien. Wat voorzichtig en meteen mijn reactie peilend zette zij dit werkstuk voor mij op de tafel. Ik merkte dat ik zelf meteen alert was geen eigen interpretatie terug te geven voordat S. haar verhaal verteld zou hebben. Ik was immers juist benieuwd naar haar betekenisverlening. Wat mij in eerste instantie boeide was het 'verlegene', het 'voorzichtige' wat uit het werkstuk voor mij sprak. Het 'voorzichtige' vond ik tegelijkertijd ook sprekend voor wat ik zelf op dat moment ervoer. Ik was wat onzeker wat dit gesprek zou brengen, welke impact de verschillende gesprekken zouden gaan hebben op S. en hoe dit invloed zou uit gaan oefenen op onze relatie. Ik was benieuwd naar de verhalen uit haar leven die haar leven beïnvloeden, maar was tegelijkertijd bezorgd dat ik niet altijd de juiste vragen zou weten. Tegelijkertijd was het werkstuk meteen een aansporing naar mij toe: Als S. middels dit werkstuk iets durfde te laten zien van wat haar bezighield, kon ik dat op zijn minst proberen te beantwoorden.

In het eerste deel van het gesprek haalt S. haar onzekerheid over het werkstuk naar voren. Daarbij voel ik een zekere verbinding. Zij verhaalt dat het voor haar belangrijk is hoe anderen reageren op haar werkstuk. Ik zelf herken dit in mijn eigen leven. Ook tijdens de het schrijven van deze masterproef ervaar ik steeds opnieuw hoe spannend het is om dat wat je gemaakt hebt op te sturen naar anderen. Dat ik hierbij een bepaalde spanning voel en mij de vraag stel, is dit goed genoeg? Vind ik het goed genoeg? En wat vinden anderen ervan? Ik leef in een westerse maatschappij, waar presteren een groot goed is. Maar is dit waarom ik deze vraag stel? In hoeverre heeft dit invloed? Of heeft dit ook te maken dat het 'werkstuk' iets laat zien van mij 'zelf' iets wat nu wordt vastgelegd, maar niet vast ligt, dynamisch is en beweegt in de golven van het leven.

Wat mij raakt in het gesprek met S., is dat zij al aan het begin van het gesprek richting geeft. Zij spreekt over de dingen die voor haar zinvol zijn en die het leven mooi maken. Hierbij neemt zij als het ware het auteursrecht van de behandeling op.

GESPREK ROND WERKSTUK "MIJN BANKJE" MET S,2.

Datum: 29-10-2015

H: Wil je eerst het gedichtje voorlezen?

S2,1: Er was eens een heel kleine kei
En die was helemaal niet zo blij
Hij kon nergens heen
en hij voelde zich o zo intens alleen
Op een dag landde op zijn schouder een mosje
Die kwam onaangekondigd ergens uit een bosje
Keitje kon niet meer ontkennen
O wat moest hij aan die aandacht wennen
Hij vond het fijn en heerlijk
Maar ergens voelde het niet helemaal eerlijk
Een warm vriendje voor hem alleen
Nu konden ze samen nergens heen
Op een ochtend haalde iemand mosje weg
Dat is je verdiende pech
Een eeuwigheid leek het te duren
Enkel minuten en uren
Op een dag zo heel spontaan

Toen keitje nog nergens heen kon gaan
Omringde mosje hem als een warm jasje
Het voelde als zo'n toegangspasje
Telkens opnieuw zou het zo gaan
Keitje hoefde niet meer op te staan
Keitje wist dat hij nooit meer alleen zou zijn
En dat vond hij o zo fijn.

H: 't is een heel mooi gedicht. OK vertel eens, wat wil je eigenlijk zeggen? Wat heb je gemaakt?

S2,2: Een bankje en een ontploft mosje met een keitje (lacht).

H: Ja 't is wel een ontploft mosje, ja. Zeg dat iets, de grootte van het mosje.

S2,3: Ja, want het was nogal (hoort praten op de gang en wacht). Ik ben nogal afgeleid...

H: Zal ik vragen of ze even ergens anders praten? (ik wacht op antwoord, dit duurt even en dan knikt S en ik voeg de daad bij het woord).

S2,4: Het kwam zo uit het niets, onaangekondigd, het overviel me zo, dat het een eh.. Het voelde als een grote ontploffing, maar dan positief.

H: Vertel eens waar het mosje voor staat dan?

S2,5: Nou in dit geval ging dat over jou.

H: O, OK

S2,6: Maar dit heb ik natuurlijk al lang geleden gemaakt en later is het ook gaan staan voor al die andere mensen die helpend zijn.

H: Maar eh.. dat is wel mooi. Want eigenlijk zeg je dus, van ergens is er een start gemaakt. Waar staat het keitje voor?

S2,7: Ikke.

H: Dat ben jij? Waarom een keitje?

S2,8: Omdat, het begint met een keitje en dan daarna word je een kei en een kei is positief. Zoals je zegt: ik ben keigoed in iets of ik ben een kei. Dat was het idee.

H: Daar zit dus al iets van, of interpreteer ik het nu te veel, iets in van... nou je kan een kei worden.

S2,9: Ja, alleen toentertijd zag ik het als in een strand vol met keitjes. Eén van de zoveel miljoen. Die er dus niet zoveel toe doen. O, dat rijmt ook nog. Later is dat geworden dat ik een keitje ben en dat ik los sta van alle andere keitjes. En dat ik nog iemand heb die naast me staat.

H: Maar jij zegt al die keitjes...Nou ga ik even terug naar die keitjes, die doen er niet zoveel toe.

S2,10: Nou die doen er wel toe, maar die waren niet helpend. Ik had een warm jasje nodig.

H OK, en je zegt: ik heb een keitje gemaakt, want dat kan keigoed worden.

S2,11: Dat was het verlangen. Of het kon of kan wist ik toen nog niet. Het was alleen maar een idee. Dat ik het fijn zou vinden als het zou kunnen.

H: Je praat in de verleden tijd omdat je het toen gemaakt hebt. Dat is allang geleden hè, Weet je nog wanneer je het gemaakt hebt?

S2,12: Toen ik nog naar het werkgebouw ging. Dus dat is ongeveer... 1,5 jaar geleden.

H: OK.

S2,13: Want dat heb ik nog op het werkgebouw zitten maken en toen met I. het keitje gezocht buiten.

H: We gaan er zo nog verder op door. Als je er nu naar kijkt en je ziet dat keitje...

S2,14: Er moet een glimlach op.

H: Daar moet zelfs nu een glimlach op.

S2,15: Ja, omdat ik ben blij. Ik heb iemand naast me zitten. Op het bankje zit iemand naast me.

H: En..en terugkijkend naar wat je daarnet zei over verlangen.

S2,16: Dat wil ik graag.

H: Is dat keitje al een beetje groter gegroeid?

S2,17: Ja, ik dacht nog een keer dat ik armpjes en beentjes eraan zou maken. Want toen dacht ik nee, ik moet hem zo laten. Maar hij heeft eigenlijk armpjes en beentjes en een gezichtje.

H: OK, dus hij wordt een beetje persoon?

S2,18: Ja

H: Of mag ik dat zo niet zeggen?

S2,19: Jawel hij wordt iemand en niet meer iets. Maar dat is nu, dat is niet toen ik hem maakte. Toen ik hem maakte was dat ik toen zo overvallen werd door het gevoel van: ik ben niet meer alleen. Iemand snapt het, voor zover dat dan gaat natuurlijk. Iemand is er voor mij wanneer ik het nodig heb.

H: OK, ik ga even structureren. Laten we eerst beginnen met: wat gebeurde er toen jij het gemaakt hebt en dan: hoe kijk je er nu tegenaan.

S2,20: Ben ik nou niet goed bezig? (fluistert dit)

H: Nee hoor, maar dan heb ik een duidelijke lijn voor mijn gesprek. Toen je het maakte, zeg je van: dat mosje, dat mosje is uhm... Nou ik vind het geen mosje maar ik vind het inderdaad een ontplofte mosbol (lacht). Vertel eens, waarom zo groot? Vertel eens wat dat met je deed, toen.

S2,21: Het was zo overweldigend, dat het voelde ook echt zo groot. En ikzelf zo klein. Nog nooit eerder ervaren. Dus dat was een nieuwe ervaring en dat was zo groot en dus omdat uit te beelden, dan...

H: Wat was er dan zo groot? Wat was nou juist de kern van het mosje?

S2,22: Veiligheid, vertrouwen, geduld, medeleven.

H: Hoe kreeg je dat? Hoe ontving je dat?

S2,23: Huilend, geloof ik (lacht).

H: Wat maakte dat je die ervaring had?

S2,24: Omdat ik keer op keer dingen deelde en keer op keer er hetzelfde uitkwam. Zeg maar.

H: En dat was...

S2,25: Positief. En ja, ik weet niet. Ik zeg het nu niet goed. Iets als samen in een bootje zitten.

H: Ja, samen op het bankje.

S2,26: Ja. Dat opeens zit je niet meer alleen op dat bankje en opeens zit er iemand naast je. Die ook blijft zitten, die nergens heen gaat. Die je er niet af kan duwen. Hoe hard je het ook probeert, maar het lukt niet. En soms is tie er even niet, maar vaak is tie er wel.

H: Dat mosje...het is geen kei.

S2,27: (lacht) Omdat dat vond ik niet leuk, ik wilde iets ...Ik moest een balans hebben tussen dat wat hard nog was en wat zacht is.

H: Dus zacht was belangrijk?

S2,28: Ja, want wat zacht nog is, dat balletje, dat stond voor goed, zacht, aardig, vriendelijk. En als ik daar een grote kei voor had neergelegd, dan had het niet hetzelfde gevoeld.

H: (humt) Is gevoel belangrijk voor jou?

S2,29: Ja

H: Want..

S2,30: (denkt lang) ik weet niet hoe ik het uit moet leggen (nauwelijks te verstaan)

H: Je weet niet hoe je het uit moet leggen. Maar daar kunnen we toch samen over puzzelen. Wat ik je hoor zeggen is, en dat vind ik heel mooi. Ik ga het even een beetje proberen neer te zetten. Ik hoor je zeggen: ik ben zelf dat kleine keitje. En dat kleine keitje kan uitgroeien tot een grote kei. Iets, want ik wil net zo goed kei-lief, kei-goed, kei-aardig zijn. Dat hoor ik je zeggen. Dus daar zit een gigantisch verlangen in. Klopt dat?

S2,31: ja

H: Daarnaast heb je mij neergezet, zoals ik dat zo hoor als een mosje wat zacht is, wat warm, wat je niet van de bank af kan duwen. Want dat hoor ik je ook zeggen. Uhm....En wat voor jou maakt dat het beeld niet hard tegen elkaar is maar gevoel uitstraalt. Dat beeld van dat keitje naast dat mosje. Wat geborgen is, misschien?

S2,32: Ja

H: Geborgenheid. OK, ja, hoor ik je zeggen, dus dat is het. Geborgenheid uitstraalt. Daarmee vraag ik: is gevoel voor jou belangrijk? En dan zeg je ja. En dan ben ik eigenlijk aan het zoeken, wat is het verlangen, naar welk gevoel verlang jij hier? Wat zegt dit?

S2,33: Dat ik op zoek ben naar vriendschap en veiligheid en geborgenheid en dat je gewild en gewenst ben. Dat je een vriendje hebt, waar je dingen mee kan delen. Waar je leuke dingen mee kan doen. Of naast wie je gewoon even kan zitten. Bij wie je je veilig voelt.

H: Ja helder. Nou heeft dat mosje verschillende kleuren groen en het keitje is heel mooi wit.

S2,34: (lacht) Ja.

H: Zegt dat iets?

S2,35: Nou het had nog geen kleur. Tenminste ik vertegenwoordig het keitje, dus het was wit, dus het heeft nog geen kleur. En deze hoorde daar. Van al die steentjes buiten was het deze, dus..

H: Die voelde goed.

S2,36: Ja want ik had er een aantal meegenomen. Nee dat is hem niet, dat is hem ook niet. Dat is hem al helemaal niet. Ja dit is hem.

H: En wat maakte dan dat het dit steentje was?

S2,37: Deze was klein en redelijk rond. Maar niet helemaal perfect rond. En dat is er eentje die zo in verhouding naast dat bolletje, alsof hij hem probeert op te schuiven en te leunen. Of hand in hand wil zitten.

H: Mag ie leunen?

S2,38: Ja

H: Mag jij leunen?

S2,39: eh.... Soms

H: Soms, als je jezelf verplaatst in het keitje mag je leunen hè? Dan zeg je meteen ja. Als ik hem even naar jou toe haal, dan twijfel je

S2,40: Ja, dat is wel raar.

H: Hoe zou dat komen?

S2,41: Ja omdat je toch nog bang bent voor afwijzing. Voor afstoting, zoiets. Van nu, nu wordt het anders. Nu, nu stopt ze ermee. Dat is het denk ik.

H: Je zei ook, Dat bolletje mos, dat kwam heel plotseling, voor mijn gevoel.

S2,42: Ja terwijl, ik was hier al een tijdje, maar dan heb je elke week gesprek en daar zit wel vertrouwen, maar toch altijd tot een bepaalde grens. En toen had ik het moeilijk en toen kreeg ik jou niet weggewerkt. Je bleef maar komen (lacht). Waar ik heel blij mee was, want dat hielp. Maar dat, ik heb heel veel moeite gedaan om je echt weg te werken, maar dat lukte maar niet. Dus...vandaar.

H: Wat heb jij gedaan om me weg te werken?

S2,43: Moeilijk doen. Terwijl dat ging niet expres en het was eigenlijk ook geen moeilijk doen. Ik had gewoon eh..er heel erg last van en elke dag als je wakker wordt van: nu zal ze er wel genoeg van hebben. Nu zal ik wel horen van joh, zet je er over heen en hou er eens over op. Want dat is wat ik altijd gehoord heb. Dat als je iets, na 3 keer dan moet je, nou eigenlijk bij de eerste keer al, dan is het daarna genoeg en dan is iedereen het zat en dan wil iedereen weg. Of ik krijg zelf een douw. Zo ging dat altijd. Dus waarom zou het nu anders zijn. Dus elke keer dacht ik van: nou nu komt ze niet meer. Wie wil er nou bij mij. Dat hele riedeltje afgaand. En toen opeens toen eh..nou niet opeens maar toen ging het niet goed en toen heb ik dingen gezegd en toen dacht ik van nu zal ze wel weggaan. En toen ging je ook niet weg. En toen was er opeens een mosje.

H: Dat is mooi wat je vertelt. (stilte) Wat deed dat bij jou?

S2,44: Hoop.

H: Wat maakte dat jij onbewust bleef proberen om mij weg te krijgen.

S2,45: Omdat ik uh...Ik was nooit, nooit goed genoeg, dus waarom zou ik het dan nu wel zijn. Dat was toen dan hè. Ik heb altijd gehoord van ik moest niet zo moeilijk doen en ik moest me niet zo aanstellen en gewoon doorgaan en het gewoon nog een keer proberen en dan zou het allemaal wel beter gaan. Dat hele verhaal. En nu kwam ik iemand tegen dat elke keer als ik mijn verhaal deed, was er tijd en ruimte en geduld en betrokkenheid en.. nou ja, al het andere positieve. Geduld, medeleven. Helpende gedachtes.

- H: En jij zegt: uiteindelijk gaf dat hoop.
- S2,46: Ja, want als je dan goed genoeg bent voor iemand, dan ben je in de toekomst misschien ook goed genoeg voor jezelf. Goed genoeg voor jezelf.
- H: OK (stilte)
- S2,47: Dus als ik goed genoeg ben, dit klinkt een beetje fout, maar als ik goed genoeg ben voor een Helmine dan ben ik misschien ook goed genoeg voor mij. Zoals ik ben.
- H: OK, en nu kan ik het even niet laten om de switch te maken naar het hier en nu. Want jij zei helemaal aan het begin van het gesprek: en nu staat dat mosje voor veel meer mensen die ondertussen naast mij zitten en bij wie ik een beetje die ervaring heb. Klopt hè?
- S2,48: Ja.
- H: Ga nou eens verder met als, als jij.... Hoe moet ik dat nou zeggen... Als ik goed genoeg ben voor een Helmine en ik ben ook nog eens goed genoeg voor ...
- S2,49: Mijn vader, mijn zus, mijn oom, mijn tante, mijn neefje, aantal personeelsleden van hier...
- H: Wat zegt dat dan?
- S2,50: Dat ik misschien toch goed genoeg ben.
- H: Hoe zit dat met die misschien?
- S2,51: Omdat, ik ben nog niet helemaal overtuigd.
- H: Dat hoor ik, maar is er iets gebeurd met dat woordje misschien?
- S2,52: Ja, er staat nou een vraagteken achter. Daar schoot ik van in paniek, maar er staat een vraagteken achter en die stond er nooit achter. Het was geen misschien, het was gewoon niet. Net als op de wip, weet je wel. Alles beweegt, van alles is in beweging. Dus ja, als ik dan goed genoeg ben voor al die mensen, zoals ik ben, met al mijn tekortkomingen en gebreken en moeilijkheden, dan moet ik het ook voor mijzelf zijn. Zover ben ik nog niet, dus er staat een vraagteken achter.
- H: OK, OK, Helder. Nou blijf ik steken met mijn gedachten als jij zegt: met al mijn gebreken en tekortkomingen en dan denk ik: je moet eens kijken wat een mooi rond keitje het is. Wat je hebt uitgezocht. Die misschien inderdaad niet helemaal rond is, maar hoe erg is dat bij het keitje?
- S2,53: Niet erg. Hij is goed voor het mosje, dus...dan moet hij ook goed genoeg zijn voor het bosje? (lachen samen)
- H: Nu we toch bij het hier en nu zijn, er is iets veranderd in de tussentijd. Hoe kijk je nou tegen het keitje, het bankje en... zou het in je beeld ook veranderen, zou je het anders maken nu.
- S2,54: Ja.
- H: Wat zou je veranderen?
- S2,55: Ik zou het bankje groter maken en het keitje hetzelfde laten, maar dan het keitje in het midden en daar dan omheen verschillende kleuren mosjes.
- H: OK, en het keitje in het midden
- S2,56: Ja, want ik voel me de laatste tijd omringd door, ja ik weet niet hoe ik dat moet zeggen, ja geborgen alsof er een hele groep mensen om je heen staat. Allemaal hand in hand en een cirkeltje om je heen maakt. Waarin je veilig bent met al die mensen om je heen.

H: Dus dat is heel prettig.

S2,57: Ben ik nu raar (fluistert dit)

H: Nee, je bent niet raar. Helemaal niet raar. Het is juist een heel mooi stuk wat je vertelt. Dat keitje zit in het midden, die mosjes die zitten eromheen, omringt door de mosjes, geborgenheid, veiligheid. Klopt dat?

S2,58: Ja

H: In het midden staat voor mij ook voor dat je best belangrijk mag zijn.

S2,59: Ja, the centre of attention, zoals het hoort eigenlijk op je verjaardag, in het middelpunt van de belangstelling.

H: Ja, wat doet dat met jou?

S2,60: Ja dat keitje groeit gelijk 2 meter.

H: Wow

S2,61: Niet letterlijk 2 meter

H: Nee, maar wat is dat voor een ervaring?

S2,62: Compleet nieuw. Heel onwennig en zo nu en dan schiet ik ook nog in de weerstand, afweeracties. Maar...

H: Wat doet dat met je hoop? Waar je in het begin zei van: ik had maar een sprankeltje hoop, maar het was er. Wat doet dat daarmee?

S2,63: Dat ik voor het eerst het gevoel heb, vaak, niet altijd, dat ik er wel bij mag zijn. En dat ik dan op mijn manier wel mee mag functioneren.

H: OK, is het belangrijk om ergens bij te mogen horen?

S2,64: ja, toch wel. Nou omdat ik deed nooit zo als op school. Bij mijn SPW had je altijd van die clubjes en als dan de een naar de wc ging dan moest de rest mee. Want: o ik kan niet alleen. Ik was altijd alleen. Ik at altijd in het klaslokaal. De rest ging met elkaar naar de kantine en ik bleef in het klaslokaal. Dingen als groepjes maken op gym vroeger op de basisschool. Altijd de laatste en dat iedereen dan liep te balen en vloeken van we hoeven niet meer te spelen want S. zit in ons team. En dat als ik een keer een team mocht kiezen dat iedereen dan wilde verdwijnen omdat ze niet in mijn team wilden. En het is fijn als je bij mensen bent die je op zijn minst tolereren. Het hoeft nog niet eens vriendschap te zijn, maar dat mensen je gewoon zo... Dat je erbij hoort. Natuurlijk wil je ergens bijhoren. Toch veel leuker om eh...

H: Ja maar zoals je het zei, dacht ik van: je bent er bijna verbaasd over.

S2,65: Ja omdat ik dacht altijd dat ik beter was alleen. Omdat blijkbaar niemand mij wilde, dus dan blijf je alleen.

H: OK en eigenlijk kom je er achter als ik je zo hoor. Dat dat 1: niet zo is

S2,66: Nee, omdat er mensen dus wel zijn op deze aardbodem die mij wel willen.

H: Dus je komt er eigenlijk achter dat je niet afgewezen hoeft te worden. Dat je wel die ervaring hebt en dat dat maakt dat je misschien wel dacht: misschien ben ik beter af alleen. Klopt dat?

S2,67: Ja

- H: En dat je nu merkt, maar mijn ervaring gaat veranderen en mijn behoefte en verlangen om ergens bij te horen...
- S2,68: Ja, die zijn nog net zo groot als altijd. Alleen niet op zo'n manier... Bv. ik heb nooit gerookt of zo.. dus er bij horen maar dan..
- H: Op je eigen manier?
- S2,69: Ja
- H: Je mag gewoon je eigen keitje zijn
- S2,70: Ja, dat zou mooi zijn.
- H: Wat is dan eigenlijk voor jou belangrijk?
- S2,71: Dat ik mag zijn wie ik ben
- H: Ja dat je geaccepteerd mag worden zoals je bent. Met alles erop en eraan.
- S2,72: Dat zou mooi zijn.
- H: Dat is een heel mooi streven.
- S2,73: Ja en ik snap ook wel dat het niet voor de hele wereld opgaat. Dat hoeft ook niet. Ik hoef niet 200 vrienden te hebben. Een paar zou leuk zijn. Dat je iets kan doen, of zo. Een keer bij elkaar kan hangen desnoods. Of een club of... Nou in sporten ben ik niet goed maar een of andere club of iets. Dat je iets gemeenschappelijks deelt en daarna gewoon aardig bent met elkaar.
- H: Zou je het aandurven?
- S2,74: Wat, om iets te gaan doen?
- H: Ja, om zo iets uit te proberen.
- S2,75: Alleen niet morgen.
- H: Nee, dat hoeft ook niet meteen morgen.
- S2,76: Ik had afgelopen weekend, had ik me voor het eerst verveeld. Dat heb ik je verteld. En toen zei ik tegen mijn vader, zei ik: ik heb nu ook voor het eerst enorm de behoefte om de buurt te verkennen. Maar dan niet in D. maar hier. Nou dat had ik in D. zelfs niet eens, dus toen had ik zoiets van o ja, ok dan ga ik nu niet gelijk op mijn fiets hier de buurt verkennen, want dat gaat niet goed. Maar... ik kan misschien wel kijken hoe wil ik het dan aanpakken, dat ik een beetje... Dat je dan op een gegeven moment zover bent dat je dan de fiets kan pakken en dat je dan naar het centrum kan fietsen of eigen boodschapjes halen of zo. Dat ik dat niet meer hoef te doen met mijn vader op een zaterdagochtend. Maar dat je dat dan kan doen wanneer jij dat wil. Dat je misschien 's avonds heel andere keuzes maakt.
- H: Wat houd je tegen?
- S2,77: De drempel. Maakt niet uit welke en ook, ja. Het is natuurlijk anders. Toen ik vandaag verdwaald was ook, zei ik tegen groepsleiding, ik zou zo de weg vragen aan iemand. Dat heb ik vaker gedaan. Alleen ik zeg dat lukte niet want ja, het is anders als je vraagt naar een of andere straat met een huisnummer, of dat je zegt: joh, ik ben de weg kwijt ik moet naar het S., van E.. Ja die geestelijke gezondheidsinstelling. En dan weet nog iemand niet dat ik daar dan cliënt ben of niet. Want voor zover zij weten kan ik daar dan op bezoek gaan bij iemand, maar dan ...ja dat is heel ongemakkelijk. En dan ga je een cursus volgen en dan vraagt iedereen: o, waar woon je? Ja, ik woon in een instelling. Die vind ik niet leuk.

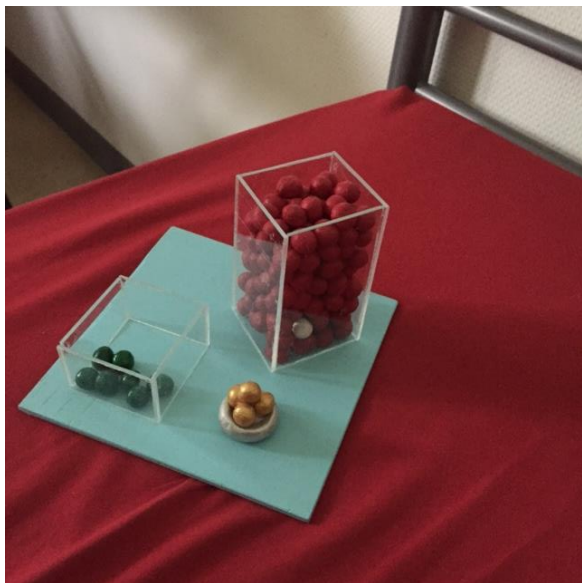
- H: Die is ook niet leuk. Kan je ook vertellen wat maakt dat dat echt niet leuk is.
- S2,78: Omdat ik ben niet de instelling. Ik zit in een instelling. Ik heb een probleem, maar, ja dit zeg ik even heel zwart-wit, want ik ben er nog niet helemaal van overtuigd, maar ik ben niet het probleem. Ik heb een probleem. Daar krijg ik hulp bij. Daarom zit ik hier. Maar dan ga je dat vertellen aan iemand die daar, heel bevooroordeeld, iemand die daar niets van snapt. En dan krijg je gelijk een afstand, iets. En dat moet ik niet.
- H: Zouden daar ook oplossingen voor te bedenken zijn?
- S2,79: Ik kan moeilijk een adres geven van een ander (lacht) Komen ze dadelijk onverwachts langs (lacht) bij een mevrouw van 80.
- H: Als je alleen het adres zou zeggen zou iemand dan meteen hieraan denken
- S2,80: Nee ik denk het niet, alleen als op een gegeven moment dan je iets opbouwt en je zegt van goh, kom een keer een kop thee drinken, ja, dan is dat wel hier. Dat is niet in een huis.
- H: Ja ik denk, het leidt te ver om dat allemaal nu uit te werken, maar ik denk dat dat wel een onderwerp is waar we eens naar moeten kijken. Wat jij eigenlijk zegt is: Ik worstel met een stuk stigmatisering in de maatschappij .
- S2,81: Ja, want ik ben bang dat ik dan in een hoekje geplaatst word waar ik helemaal niet in... nou ja ik wil niet zeggen waar ik niet in hoor, maar waar ik zelf van vind dat ik er niet helemaal in hoor.
- H: Nee en terecht. Dus daarin denk ik, dat moeten we oppakken, want wat ik je hoor zeggen is dat het je ook belemmert. In, ja daar heb ik nog geen oplossing voor bedacht, ik weet nog niet hoe ik dat ga doen. Waardoor je ook niet de mogelijkheid hebt om te gaan kijken, ja maar ik ben misschien nu wel toe aan een volgende stap waarin ik nog meer geborgenheid kan vinden, waarin ik misschien nog meer ga kunnen ervaren dat mensen mij accepteren zoals ik ben. Alleen ik heb een nieuwe drempel, want ik zit in een instelling op dit moment. En daar krijg ik hulp. En dat geeft een reactie van anderen. Klopt dat?
- S2,82: Ja
- H: Dank je wel voor het gesprek. Heb jij nog iets waarvan jij zegt dat heb je niet gevraagd en dat vind ik wel belangrijk om te vertellen?
- S2,83: Nou ja of je het erg vind dat het in eerste instantie dat het jou uit moest beelden.
- H: Nee dat vind ik niet erg. Ik snap dat ook wel, want toen had je bijna met mij alleen gesprekken omdat anderen nog voor jou erg onveilig waren. Wat ik mooi vind aan wat je vertelt is dat er ondertussen dus al een heleboel anderen zijn.
- S2,84: ja
- H: En dan denk ik: als ik dan het begin was, zolang ik niet alleen maar het begin blijf, maar dat dat verder uitbouwt, dan vind ik dat wel een compliment. Dus dank je wel.
- S2,85: Alsjeblieft

Wat 'Mijn Bankje' bij Helmine oproept:

Dit werkstuk en het gedicht heeft bij mij een aantal overdenkingen opgeroepen. Als ik naar S. haar bankje kijk, ontkom ik er niet aan dat de hulpverlening een hele grote plaats inneemt. Daarbij geeft S. in het gesprek aan dat dit over mij zelf gaat. Ik neem, op dit moment, dus blijkbaar een grote plaats in in haar leven. Het is fijn om te horen dat je belangrijk bent voor een ander, maar is dit niet egoïstisch? Het gaat immers in de gesprekken die S. en ik met elkaar voeren om het welzijn van S.. In hoeverre is mijn streven om S. werkelijk te horen en van daaruit samen te zoeken naar haar eigen weg, verandert in het worden van een voorbeeld voor S. waaraan zij moet voldoen? Kan ik de gesprekken met S. zo gaan inzetten dat zij de ruimte op het bankje zelf kan gaan innemen en waarbij de ruimte die ze mij nu toebedeelt kleiner kan worden.

GESPREK ROND WERKSTUK "BALLENBAK" MET S,3.

Datum: 01-02:2016

H: Begin maar met het gedicht

S3,1: Van rood naar groen

Het is bijna niet te doen

Hebben wil ik die ene witte

Dan zie ik het allemaal weer zitten

Niet meer alleen doen, maar samen

Al die anderen moesten zich schamen

De kleur goud is wat ik wil

Alleen vraag ik dan nu nog iets te veel.

H; Ok, zit er nog een gedicht bij of niet?

S3,2: nee het is de dezelfde, alleen kleiner

H: oh, ok. Ik ga het even draaien, dat ik ook die witte goed kan zien. Het is eigenlijk weer als de vorige keer: Je hebt het een hele poos geleden gemaakt he? En uhm, wat ik in het gesprek, ik ga het gelijk structureren. Wat ik wil is dat we het eerst hebben over, hoe was het toen je het maakte. Waarom maakte je het, wat zei het jou. En dat we straks gaan kijken van: wat is er veranderd? En zou je je werkstuk dan ook veranderen, of juist niet. En... nou zo...Dus terug even naar het verleden, Hoe was het toen je het maakte

S3,3: Ja, veel werk. En...niet leuk.

H: Veel werk

S3,4: Ja

H: En dan denk je aan het werkstuk zelf of was het ook veel werk in je leven?

S3,5: Nou, die balletjes verven dat koste een eeuwigheid. Ik dacht dat doe ik wel even, maar dat viel even een beetje tegen.

H: Ja dat geloof ik. (stilte)

S3,6: Maar op zich niet vervelend om te doen. Alleen die rode vond ik echt niet leuk.

H: Die rode vond je echt niet leuk.

S3,7: Nee. Omdat in mijn hoofd had ik het zo bedacht, dat rood staat voor wat moeilijk is, of wat ik niet wil, of alles wat maar negatief is en die groene balletjes zijn voor de dingen die fijn zijn in mijn leven. En die gouden die, op een zilveren dienblaadje, die wil ik graag, ik zou graag willen dat alle balletjes die kleur hadden.

H: Staat die gouden dan voor.... Je droom, wat je wenst, of, of interpreteer ik het nu verkeerd?

S3,8: Niet specifiek een droom, maar gewoon dat je... dat je leven bestaat uit groene en gouden balletjes.

H: ok, en...en...vertel nog eens wat de groene is? Dat is wat nu goed gaat?

S3,9: Wat toen goed ging. Ja of wat.... Iemand die belangrijk was in mijn leven. Want het zijn er ook 7.

H: Het zijn er 7? Waarom 7?

S3,10: Omdat ik kwam uit op 7. (lacht) Terwijl dat is niet mijn geluksgetal of zo, maar...ja, ik kwam uit op 7. En het ene bakje is ook expres groter als de ander, omdat het rode ook veel zwaarder woog als het groene. En dat moest, zeg maar symbool staan voor een ballenbak vol met allemaal rode balletjes die je eigenlijk helemaal niet wil. Er zit er dan eentje bij, die wil je wel. Maar die zit onderop. En je kan er niet uit, dus je kan ook niet naar de groene of zo. Je zit klem. En dan probeer je elke keer een rood balletje eruit te werken. Maar dat is heel veel werk. Het zijn er een hele hoop. En ze zijn niet geteld. Staat niet, het aantal staat niet symbool voor iets of zo. Maar het ging meer om de hoeveelheid.

H: Maar ze zitten wel in een plastic koker. Je kan er doorheen kijken. Je ziet de groene en de gouden balletjes.

S3,11: Ja, maar ook de rode. En die nemen meer ruimte in. En als je de ene witte hebt, dan komt alles goed of zo iets. Dat was de gedachte erachter.

H: Dat was je gedachte erachter. Als je die ene witte kan pakken..

S3,12: Dan komt alles goed!

H: Maar die is omgeven met rode balletjes.

S3,13: Ja en die witte zit onderop.

H: En hij zit ook nog eens onderop. En die groene balletjes... ehm... die hebben meer ruimte. Kunnen die rode balletjes ook groen worden?

S3,14: Ja.

H: O, dat kan.

S3,15: Ja in mijn hoofd

H: Hoe zou dat.... Is het gebeurd?

S3,16: Ja, al een paar keer. Sinds die tijd dan.

H: Vertel eens. Wat gebeurde er? Vertel eens het verhaal

S3,17: ehm....Dat ik me realiseerde ineens dat mijn vader zo belangrijk is en dat ie er voor mij is en alles voor me doet. En... Je hebt toch een zo'n uitspraak dat je als ouder voor je kind zou willen sterven. Maar hij wil ook voor me leven. Dat is mooi

H: Dat is heel mooi. Wat zegt dat?

S3,18: Liefde, niet op een foute manier. Vader-dochterliefde. Maar onvoorwaardelijke... Een keer ging het heel slecht en toen had ik gevraagd of hij langs kwam en toen kwam hij ook langs. En toen zei die: "ja, al moet ik lopend komen. Dat maakt niet uit. Als je me nodig hebt dan kom ik." Dat is toch schattig. Lief.

H: Wat doet dat met jou?

S3,19: Ik voel me gewenst, speciaal, belangrijk genoeg.

H: En dat gevoel, waar hoort dat dan bij?

S3,20: Bij groen

H: Dat gevoel hoort ook bij groen. Je vader hoort bij groen en dat gevoel ook.

S3,21: Ja...ja

H: Dus van 1 rood balletje worden het er 2 groene?

S3,22: Ja, o ja...op die manier. Ja...alleen soms springt ie nog wel even terug naar rood, maar dat is met alle verhalen zo. Het is niet altijd

H: Waar ligt dat aan?

S3,23: Aan hoeveel overzicht ik heb (lacht).

H: Aan je overzicht. Dus het is eigenlijk ook wel belangrijk dat die groene ruimte hebben, zodat je overzicht houdt

S3,24: Ja, terwijl ik het ook wel leuk zou vinden als die op een gegeven moment wat voller zou zitten. En de rode wat leger. Want dan heb je ook wat meer overzicht over de rode balletjes. Want nu is het een grote berg. En je kan geen kant op, want het zit allemaal klem. Dus je moet toch beginnen met de bovenste.

H: Hé, er zitten meer groene balletjes in.

S3,25: Eentje is voor mijn zus,

H: Die was ook eerst rood blijkbaar.... Of niet?

S3,26: Nou niet rood maar...

H: Zijn alle groene balletjes eerst rood geweest?

S3,27: Nee,

H: Ok.

S3,28: (wijst naar groene balletjes) Mijn zus, sommige mensen van het Spectrum, familie over zee enne en een vraagteken. En die is ook groen

H: Vertel....Was die toen ook al die vraagteken groen of is ie er nu bij gekomen?

S3,29: Nee, die was er toen ook al. Alleen nog heel ver weg en daar kon ik niks mee. Maar dat was wel, zeg maar, een groene vraagteken en geen rode vraagteken. Alleen ...ja.... Ligt ie daar te liggen. Ik kon er niets mee.

H: Waarom is het een groen vraagteken?

S3,30: Omdat ik toen, toen ik het gemaakt heb dan, wat jullie zeggen is eigenlijk, wat mijn vader zegt dat klopt en ergens heel diep van binnen weet ik dat ook.

H: Wat weet je heel diep van binnen?

S3,31: Ik ben nou een beetje vaag. Uhm... Dat ik wel gewenst ben, dat ik wel lief ben en goed genoeg en schattig genoeg en de hele rij. Maar dat geloof ik zelf niet. En daar was nooit ook maar een vraagteken bij. Want dat was gewoon niet zo. en dan was het klaar. En ik word omringd door allemaal mensen die andere dingen zeggen dan mijn hoofd. Ja. Dus ergens weet je ook wel dat het anders is dan dat jij denkt, maar kan je nog niet anders denken.

H: Ja, kan jij.... En dat is een moeilijke vraag hoor.... Maar je zegt: "Ik word omringd door allemaal mensen die zeggen dat het zo is en ik kan het op de een of andere manier niet geloven."

S3,32: Ja

H: uhm....Het zijn allemaal mensen in die balletjes. Het zijn niet zoveel gebeurtenissen?

S3,33: Ja, eentje. Hier naar toe komen

H: Hier naar toe komen

S3,34: Hij is wel heel moeilijk, maar hij is wel groen. Altijd al geweest ook.

H: Vertel eens?

S3,35: Omdat ik weet dat ..het was de juiste keus

H: Wat maakte nou dat dat voor jou de juiste keus was?

S3,36: Dat er dan ergens licht gloort aan het einde van de horizon of zo. In ieder geval dat het leven wel zin heeft. Dat , mijn levensmotto was altijd: mijn leven is een straf en ik heb het maar uit te zitten. En dat denk ik al vanaf dat ik kon praten, ongeveer.

H: Je zegt: was

S3,37: Ja, want nu heb ik een twijfel, dus..

H: Hoe zou die dan....hoe zou die dan..... even helemaal naar het nu... Hoe zou die dan nu klinken, je levensmotto?

S3,38: Ver gezocht en onnatuurlijk.

H: Nou doe maar eens.... Wat zou je levensmotto nu zijn?

S3,39: O, mijn levensmotto nu...uhm...Blijven proberen?

H: Blijven proberen....ok...De straf is er af?

S3,40: Op momenten dat het goed gaat ja. Beter gaat. Op momenten dat het minder gaat ben ik zo gemeen tegen mezelf. Want dan is iets mislukt, en dan ben ik niet goed, en dan heb ik het niet goed gedaan. Zie je wel, je kan het niet. En op momenten dat het beter gaat dan denk ik : o, ok, blijkbaar heb ik het dan goed gedaan, want iemand zegt dat dit goed is. Nou dan zal dat wel zo zijn.

H: Wat haal je daar dan uit?

S3,41: Dat als mensen om mij heen het allemaal goed genoeg vinden, of belangrijk genoeg of wat dan ook. Misschien zit daar dan wel een kern van waarheid in. Had ik het altijd mis....Een beetje zwart-wit.

H: Eigenlijk hebben we het echt over jouw levensmotto hè?

S3,42: Ja, niet dat dat nou iets is waar je heel blij mee moet zijn.

H: Maar eigenlijk zeg je die is aan het veranderen

S3,43: Ja.... langzaam

H: Ja, maar die heb je ook langzaam opgebouwd

S3,44: Ja en heel lang

H: En heel lang, dus dat die langzaam aan het veranderen is.... Wat zegt dat voor jou? Dat ie aan het veranderen is?

S3,45: Ja dat ik het dus wel kan.

H: En als je iets kan...

S3,46: Dan wordt het allemaal beter (lacht).

H: Dan wordt het beter,ok. Als je iets kan, wordt het beter...

S3,47: Ja, zwart-wit gezegd

H: Je moet het kunnen? Voor je gevoel moet je het altijd kunnen?

S3,48: Nog niet altijd... maar het zou wel fijn zijn (gaat lachen terwijl ze het zegt). Ik weet dat ik niet de rest van mijn leven alleen maar gelukkig ben en dat alles alleen maar goed gaat of zo iets. Dat denk ik niet. Dat zou ook weer niet gezond zijn. Maar dat je gewoon met regelmaat, als je 's avonds in je bed ligt en je loopt de dag langs en je denkt van: nou, ok, het was goed zo. Dat zou fijn zijn.

H: Heb je dat wel eens?

S3,49: uhm... Heel sporadisch de laatste tijd een beetje, maar...

H: Ok, dus af en toe komt het voor.

S3,50: Ja in een soort ogenblik hoor. Dat is niet iets dat ik nog vast kan houden

H: Maar even, zo van: het is goed zo..

S3,51: Ja, want gisteren zei ik dat: zaterdag ging het gewoon soepel. En ik hoorde het mezelf niet zeggen en begeleiding hoorde het wel. En die zei toen:" hoor je nou wat je zelf zegt?" en ik zei toen: "Wat zeg ik dan?" Nou het ging *gewoon* (legt veel nadruk op het woord gewoon) soepel." Nou dat had ik toch ook een half jaar geleden niet gezegd, dat het *gewoon* soepel ging.

H: Wat zeg je dan eigenlijk tegen jezelf?

S3,52: Dat ik het goed gedaan heb. Dat ik goed bezig ben!

H: Wow!

S3,53: Maar dat zeggen, rechtstreeks, dat gaat nog niet echt. Dat komt nog niet binnen.

H: OK. Dus zeg je dan eigenlijk: ik heb wel mensen nodig om dat wat ik eigenlijk misschien al wel een beetje aan het beseffen ben, nog een keer te herhalen, zodat ik het wat beter besef.

S3,54: Ja.

H: Is dat...uhm.... Ik weet niet zo goed hoe ik het moet vragen....uhm, maar het klinkt voor mij anders als jij zegt: er zijn heel veel lieve mensen om mij heen, die zeggen dat het anders is, dus dan moet ik het maar geloven....en als ik je nu hoor zeggen: ik zeg het eigenlijk zelf, maar ik heb nog anderen nodig die dat herhalen, zodat ik me daarvan bewust ben. Ik vind daar een verschil tussen zitten

S3,55: Ja.

H: Kan jij aangeven wat dat verschil is voor jou?

S3,56: Ja dat je het ene zelfstandig doet en het andere niet.

H: En wat zegt dat dan?

S3,57: Dat je toch de bevestiging nodig hebt nog van anderen? Of is dat het juiste antwoord niet?

H: Nou, er is geen juist antwoord, ik ben ook aan het zoeken...Als je iets zelfstandig doet hè... en het andere wordt je gezegd...En dit zeg jijzelf en anderen herhalen wat jij zegt...Daar zit volgens mij ergens iets verschil in.

S3,58: Ja, omdat ik hoor heel vaak niet wat ik zelf zeg. Ik kan een voorbeeld noemen. Met het woord sorry. Dat ik dan in twee zinnen zes keer sorry zeg. En dat iemand dan zeg, ja hallo S., 1 keer is genoeg. En dan later die middag snap ik dat maar niet. Enne... ik denk dan ...weetje dan kom ik daar op terug. Want ik snap het niet. Ik zei:"Nou ik snap het niet, want je zei 1 keer sorry zeggen is genoeg, maar ik heb toch ook gewoon maar 1 keer sorry gezegd? Dus ik snap het niet goed." "Nee, je hebt het wel 4 of 5 keer gezegd." "Nou, nee toch?" "ja, ja toch." Dus dan ga ik daar op letten en blijkt inderdaad, ja dat ik dat inderdaad doe.

H: Dus daarmee zeg je van: ik zeg dingen en een sorry is bij jou altijd wel gemeend, dus het is iets wat wel vanuit jou zelf komt

S3,59: Ja

H: Dan zeg je het, maar dan is het nog niet bewust of zo?

S3,60: Nou ja, omdat dat iets is dat ik ook al zolang doe als dat ik leef, zeg maar. Je weet toch ook niet anders dan.

H: Maar....o we gaan erg de diepte in hoor S., ik moet ook even denken.... Want uhm.... Voor mij klinkt dat anders, want dat klinkt als: dat doe ik al mijn hele leven lang heel veel. En als jij zegt dat je iets goed gedaan hebt, dan zeg je dat .... Nou dat deed ik eigenlijk nooit

S3,61: Nee

H: En nu doe je het zonder dat je het beseft... misschien dat je het doet...

S3,62: (antwoord meteen) Ja, want dan, de afgelopen week waren er meer van dat soort voorbeelden en dat begeleiding dan zegt van: wacht, wacht, wacht, wacht, heb je nou gehoord wat jezelf zei? "Nee, wat dan?" En dan werd het herhaald en dan wil je het liefst verdwijnen op dat moment, want iedereen is heel enthousiast. En dan kan ik daar op dat moment ook even niets mee. En denk ik: o ja, O, ja. Ja het gaat dan dus wel beter, ja. ...ja...ja,nou ja, dan heb ik dan daarna twijfel. Dus dan trek ik gelijk wat ik had gezegd weer in twijfel. Of dat het dan wel zo is of niet. En dat ik een redelijk goede dag had en dat iemand zei: hoor je nu wel dat je zei dat je een hele goede dag gehad hebt? Ja, en dan schiet gelijk de twijfel erin. Van, O was het dan wel een hele goede dag? Want ik zeg nu net dat ik een goede dag had, maar dat zeg je toch niet? Beet je op die toer.

H: En...en... wat ik hoor.... Misschien is dat helemaal verkeerd, maar ik hoor je eigenlijk ook zeggen.. uhm... iemand is dan heel enthousiast en dat schrikt mij af

S3,63: Ja. En ik heb laatst iemand aan het huilen gemaakt (lacht verlegen)

H: Je hebt laatst iemand aan het huilen gemaakt? Want?

S3,64: Omdat er was zo'n fotosessie. Daar kon je hier aan meedoen. En toen had begeleiding tegen mij gezegd van: "Joh, misschien is het wel leuk. Kom op gaan we doen. Aankleden, make-up op." Nou ja ik ben niet zo van de foto. En mijn vader wil zo graag een foto. Al jaren. En elke keer nee, nou, ok, ok, ok. De dag daarvoor dan besloten dat ik dan wel zou gaan. Het was geregeld. Ik me 's morgens aangekleed, make-up op, mijn haar. Enne dus toen ben ik geweest. En toen kwam ik terug en toen moest ik natuurlijk eerst gelijk omkleden want het zat me niet. en toen 's avonds, toen werkte ze en toen zei ik: "Ik ben geweest hè!" en toen moest ze huilen. Want ik zei: "ja, en dat komt wel door jou. Want als jij het niet gezegd had dan had ik, ik had het wel gelezen, maar dan had ik niet gegaan." Een half jaar geleden had ik ook niet gegaan, maar dat ...omdat ze zei: "Kom dat is leuk! Je bent zo mooi!" Nou goed een heel verhaal.

H: Je zegt een heleboel mooie dingen nu hè. Je hebt iemand aan het huilen van ontroering gebracht.

S3,65: Ja, ja. O, ik ben niet duidelijk dan. Uit vreugde!

H: Uit vreugde. Wat zegt dat over jullie relatie, tussen jullie twee?

S3,66: Prettig

H: Dat was prettig. En iemand wordt zo blij dat ie gaat huilen, wat zegt dat over jou?

S3,67: Dat zij zich ook prettig genoeg voelt bij mij om te zijn wie ze is.

H: Heeft dat dan met wederkerigheid, gelijkheid te maken?

S3,68: Ja, omdat ik een mens ben een geen cliënt.

H: Omdat je een mens bent. En eentje die op de foto mag.

S3,69: Ja hoe raar ze ook kijkt. Die arme man heeft wel 20 foto's genomen

H: Maar ... ze zegt tegen jou: "ga op de foto want je bent mooi, moet je doen en dat is leuk."

S3,70: Ja

H: Ze brengt blijkbaar iets bij jou teweeg waardoor je het doet. Terwijl je zegt van vorig jaar had ik dat absoluut niet gedaan. Hoe komt dat?

S3,71; Omdat ik wil, ja dat is al een tijd hoor, maar ik sta op met de gedachten dat ik...ik wil leven.....

H: Ik wil leven....

S3,72: Ja 9 van de 10 ochtenden kan ik dat zeggen als ik opsta.

H: Zo!

S3,73: Dat ik wil leven en ik wil doen wat ik daarvoor moet doen.

H: Wow! Daar zit een kracht in

S3,74: Ja, die motiveert wel, ja. Klinkt wel dramatisch (fluisterend).

H: Nee, dat klinkt als:besef.

S3,75: Ja want dat begon bij: ik wil geen slachtoffer meer zijn. En daarna is het geworden ik wil leven. Dus dan moet je opstaan en moet je dingen gaan doen. Want dan leef je. Anders leef je niet. Ik wil hier niet 10 jaar op mijn kamer zitten. En als ik op mezelf ga, wil ik ook niet alleen maar daar zitten. Ik wil

leven. En ik hoef heus niet...ik hoef niet elk land te bezoeken. Die behoefte heb ik niet. Ik hoef niet elke dag 3 uur te wandelen of zo. Maar dat je gewoon de dagelijkse dingen in het leven kan doen en zo nu en dan iets leuks.

H: En wat is dat voor jou?

S3,76: wat?

H: iets leuks?

S3,77: ja dat weet ik eigenlijk niet. ik vond bakken altijd wel heel leuk. Maar daar ben ik mee opgehouden omdat ik dan altijd de enige was die dat vervolgens allemaal op at. Enne...films kijken, leuk en ik vind het wandelen ook wel leuk. Alleen het is nog wel moeilijk. Enne bij mijn vader zijn is fijn en contact hebben met mijn zus is fijn. Dat je gewoon de bewegingsvrijheid hebt om te gaan en staan wanneer en waar jij wil. Dat je zelf je boodschapjes kan halen en zelf naar de vuilnisbak kan lopen.

H: Ik wil leven!

S3,78: Ja! Heel graag

H; En daar ga ik voor doen wat ik voor moet doen

S3,79: Ja

H: Daar spreekt ook een stuk uhm...tja...vechtlust? Ik zie je knikken

S3,80: O ja, ja! (lachen beiden).

H: Vechtlust uit.

S3,81: Ja ik wil ook.

H: Die vechtlust, die komt ergens vandaan hè?

S3,82: Ik denk deels gewoon karakter. Of gewoon, ik denk deels karakter.

H: Is dat positief?

S3,83: Dit stuk van het karakter is positief, ja.

H: Lekker, heerlijk. Daar kunnen we mooi gebruik van maken toch?

S3,84; Ja toch.

H; Ja, gelukkig.

S3,85: Ja ik wil heel graag.

H: Want ik hoor je eigenlijk zeggen:"ik vecht, uhhh..." Nee, ik weet niet of je ik je dat hoor zeggen. Uhm, we begonnen met je, je vorige motto was: het leven is een straf.

S3,86: Ja, die ik heb uit te zitten

H: Klopt het dat misschien nu wel het motto is: Ik wil leven, en ik vecht er voor?

S3,87: Vaak. Niet altijd nog. Op mindere dagen ben ik dat toch echt kwijt.

H: Ja.... Maar het is leuk om dat eens even neer te zetten.

S3,88: Want ik ben die dingen dan gewoon kwijt ook. Laatst ook met iemand een gesprek ook en toen liep het wat uit. En toen dacht ik: oh... nou heb ik teveel gepraat. En dan gaat het hoofd gaat..., nou ja, vult allerlei dingen in. Dus toen ben ik dat na gaan vragen. Toen zei ze: "S..."en toen dacht ik:" Oh,

nu komt het. Meestal als iemand mijn naam noemt, dan komt het. En toen zei ze: "ja, als ik geen tijd heb, dan zeg ik dat. Ik kan zelf op de tijd letten." En op het moment dat ze dat zei toen dacht ik: o ja en dat doe je al. Al heel lang, ook al. Dat is niet nieuw. Maar op dat moment ben ik dat... dat komt niet in mijn gedachten naar voren.

H: En,,en,,en als nou iemand zegt: S...

S3,89: Ja ho!

H: Wat gebeurt er dan?

S3,90: Oh, negatief.

H: Ja dat triggert jou hè?

S3,91: Net zoals mevrouwtje en zo.

H: Terwijl zij daar iets anders mee bedoeld.

S3,92: Ja zij wilde duidelijk zijn. Dus zij wilde duidelijk en helder zijn.

H: Dus daar zit een verschil in, ook al roept het bij jou een trigger op.

S3,93: Ja.

H: Dat is een andere boodschap.

S3,94: Ja, volledig.

H: Gebeurt dat vaker?

S3,95: Ja

H: Het zou eens leuk zijn om daar op te letten. Op het moment dat je die trigger krijgt dat je je bewust afvraagt welke boodschap er achter zit. Is het de boodschap die ik dacht te horen, of is het een andere boodschap.

S3,96: Ja, ik snap hem

H: Ik ga bijna afsluiten, maar we hadden afgesproken we beginnen bij het verleden en ondertussen zijn we bij het heden. Hoe zou je hem nu maken? Want volgens mij is hij ondertussen veranderd?

S3,97: Ja, ik zou uhm... een zacht plekje maken voor de groene balletjes. En ik zou ze groter maken. De groene balletjes. En die gouden staan meer symbool. En die rode is uh...ja ik denk dat ik er nog een prullenbak naast zou zetten, waar elke keer een rode in vliegt. En dan zou ik een trappetje maken, zodat ik er nog wel uit kon. En dan stap ik over in het bakje met de groene en dan ben ik heel blij. Als een kind zit ik dan in een groene ballenbak.

H: Wat ik zo leuk vind is dat je jezelf erbij plaatst. En een trappetje, ik moet er wel uit kunnen.

S3,98: Ja.

H: En je bent eigenlijk aan het werk want je gooit al die balletjes in de prullenbak. Hopla hopla hopla. En als je het zat bent met opruimen, dan ga je lekker in de groene ballenbak.

S3,99: Heerlijk.

H: Is dit wat je eigenlijk nu spiegelt?

S3,100: Ja, dat zijn momentjes hoor. Dat is niet de hele dag of zo.

H: Ja, is die witte bal nou nog eigenlijk belangrijk. Of gaat het veel meer om die groene?

S3,101: Ja, een beetje van beiden nog. Omdat gevoelsmatig als ik die, dat droom je, maar als je die witte zou hebben dat er dan ineens een soort gloed komt van groen overal. Omdat het zich dan oplost of zo. Net als in een sprookje of zo. Een beetje magisch.

H: Zou het kunnen dat die witte nog een beetje jouw motortje is?

S3,102: Ja, want anders dan weet ik niet goed waar ik moet beginnen.

H: Heeft die witte dan te maken met die gouden? Van ...dat is een stukje ideaalbeeld. Want ideaal zou zijn dat alles groen is en jij zo..

S3,103: Ja terwijl ik ook weet dat het niet zo zal zijn

H: Ja, maar dan snap ik de functie van die witte ook. Want eigenlijk heeft denk ik iedereen zo'n witte bal.

S3,104: Ja, dat hoop ik. Alleen hij zit nogal ver beneden. Als je er bij wil en je moet bovenaan beginnen.

H: Maar dat is misschien juist het motortje. Dat maakt wel dat je misschien regelmatig met dat trapje afdaalt om eens even een paar van die rode balletjes weg te werken.

S3,105: Ja, ik ben er mee bezig.

H: Dank je wel voor dit gesprek!

Wat 'Ballenbak' bij Helmine oproept:

Ik vond dit een heel indrukkelijk gesprek waaruit vooral hoop en vechtlust spreekt. Heel mooi vertelt S. hoe haar levensmotto aan het veranderen is. Indrukwekkend vond ik het om te horen dat zij startte met: het leven is een straf en ik heb het uit te zitten. Maar zonder dat zij dit misschien zelf door had ervoer ze ergens toch een sprankje hoop. Ze heeft dit op verschillende momenten in het gesprek genoemd: het groene vraagteken, de gouden balletjes en het witte balletje lijken allemaal iets van die hoop te belichten. Bij mij groeit tegelijkertijd het besef hoe belangrijk hoop en perspectief zijn in een mensenleven en hoe dit verbonden lijkt met 'gezien zijn'. Het mooie in dit gesprek is dat wij samen, al puzzelend, die hoop wat beter in zicht lijken te krijgen. Ontroerend vind ik de kracht die dit bij S. teweeg brengt. De manier waarop S. zich ontvankelijk toont om de moeilijke weg van zoeken, vallen en opstaan, en zich toe te durven vertrouwen aan anderen, is moedig. Dit maakt bij mij wakker dat ik hier met respect naar kijk en zorgvuldig mee om wil gaan.

GESPREK ROND WERKSTUK 'KOELE KIKKER' MET S,4.:

Datum: 29 augustus 2016:

H: Vorige keer hebben we het gesprek al gevoerd. Door een probleem met de opname doen we het gewoon nog een keertje. Het zal een heel ander gesprek worden dan de vorige keer. Dat kan ook niet anders. Dat is ook niet erg. Maar wat ik eigenlijk wel heel graag wil is een stukje over eh... het eerste stuk, we gaan ons richten op je nieuwe werkstuk. Dus de kikker op de bol, werkstuk 'Kikker'. Aan het eind wil ik nog wel even terug komen op het bankje. Ja?

S4,1: (knikt)

H: ehm... Als jij naar het werkstuk kijkt. Ik begin ook met heel andere vragen. Wat voor naam zou jij je werkstuk geven?

S4,2: ehm.... Koele kikker of zo. 'Koele kikker'.

H: Koele kikker. Ok. Daar overval ik je mee he? Hoe, waarom komt dat op, Koele kikker?

S4,3: Omdat het nogal warm is.

H: Omdat het nogal warm is (lachen samen).

S4,4: eh... Nou, omdat het een positief werkstuk is. Eigenlijk het eerste positieve werkstuk.

H: Het eerste positieve werkstuk..... vertel eens?

S4,5: Nou, omdat het eh... gericht is op de toekomst en niet op het verleden.

H: Oh...Het is het eerste werkstuk wat gericht is op de toekomst.

S4,6: Ja

H: Hoe kan je dat zien?

S4,7: Omdat ik op de wereldbol zit.....

H: Je zit op de wereldbol.

S4,8: En op mijn eigen bubbel, een combinatie van die twee. Ik zit er niet meer in, maar ik zit erop.

H: Ok, dus de bol staat voor je eigen bubbel, maar ook voor de wereldbol. En je zegt: ik zit eigenlijk op mijn bubbel, terwijl ik daarvoor erin zat?

S4,9: Ja, klem ja.

H: Klem zelfs.(even stilte) Wat heb je moeten doen om daar uit te komen, uit die bubbel?

S4,10: Hard werken (lacht even).

H: hard werken

S4,11: Veel hulp. Veel uren.

H: Dus heel veel inzet.

S4,12: Ja het was zwaar werk.

H: Het was zwaar werk. En het is je gelukt.

S4,13: Ja. Het is ook het eerste werkstuk waar ik, ik heb het natuurlijk staan op mijn kamer, als ik daar naar kijk, dat ik daar blij van word. Dat ik daar tevreden over ben. Nou dat is allemaal nieuw.

H: Ok. En heeft dat te maken met het werkstuk op zich of heeft het te maken met wat het voor jou betekent.

S4,14: Wat het betekent.

H: Ok, dus je wordt blij met dat je boven op je bubbel zit.

S4,15: Ja. Vrijheid, ruimte, controle....(even stilte)

H: En wat betekent vrijheid, ruimte en controle voor jou?

S4,16: (stilte)

H: Je noemt vrijheid, ruimte en controle. Wat versta jij onder vrijheid?

S4,17: Vrij van je eigen hoofd.

H: Daar zat je vroeger in vast dan?

S4,18: Altijd in hetzelfde cirkeltje. Elke keer hetzelfde rondje. En daar wil je dan uit, maar dat lukt dan niet. Dat je ook niet weet als je daar uit gaat, wat je dan wel wilt of wat je prettig vindt. Wat je niet hebt dat weet je niet.

H: hmmhmm... Dus je wist niet wat je wilde?

S4,19: Nou ja, zoals iedereen: blij, gelukkig vrolijk, uitgerust of zo. Maar niet specifiek wat ik nou, hoe dat dan vorm moest krijgen.

H: Dus het was te abstract op dat moment. En je hebt het nu meer voor ogen.

S4,20: Nou ja omdat het nieuw is. Het is niet iets van waar ik naar terug ga en wat ik vroeger had en wat ik toentertijd ben kwijt geraakt of zo. Dat was niet zo. Je weet ook niet zo goed waar je nou... je bent ergens naar toe aan het werken, maar je weet ook eigenlijk niet precies waarheen en dat is nou spannend.

H: Ja dat is heel spannend.

- S4,21: Want dan moet je erop vertrouwen dat als je dan gewoon eraan werkt dat je dan, dat het dan van zelf goed komt, of zo. Maar daar moet je je dan wel aan overgeven.
- H: Kan ik dat terug zien in jouw werkstuk. Dat stukje vertrouwen dat je misschien wel hebt in de toekomst? Nu meer dan in andere werkstukken?
- S4,22: Het is niet meer zo kwetsbaar. Ik heb mijn handen niet voor mijn ogen. Ik zit uitgebreid. Als ik even zeg dat ik de kikker ben hè. Ik zit uitgebreid. Belangrijk en speciaal genoeg.
- H: Ja. Je zit ook best wel stevig hè? Ik bedoel, je houdt je niet vast aan de bol. Je hebt zoiets van: nou ik zit hier!
- S4,23: Ja, ik zat er wel goed bovenop. Overzicht en uitzicht op de rest. Dat was fijn! Is fijn!
- H: Zeg je daarmee van: op dit moment heb ik best wel overzicht en uitzicht over waar ik naar toe wil?
- S4,24: Een beetje. Ja, meer dan vroeger.
- H: Heeft dat ook te maken met... daarnet noemde je ook controle. Heeft dat dan....ik heb wel enigszins controle over wat er met me gebeurt?
- S4,25: Nou wat er met gebeurt, weet ik niet. Maar wel dat je zelf de controle hebt of je iets wil of niet. Misschien is dat wel hetzelfde, maar...
- H: Nou, misschien is het ook wel iets heel anders. Het gaat dus over de controle of je iets wil of niet. Want eerder in het gesprek hoorde ik je ook al zeggen: toen wist ik niet..., alles was nieuw dus toen wist ik niet 'wat', 'wat ik miste' hoorde ik bijna?
- S4,26: Ja, alleen die roep ik de laatste tijd wel vaker. Ik ben natuurlijk bezig met dingen inhalen. Proberen. Maar dat is zo lastig. Want je weet niet wat je mist hè, als je het niet gehad hebt weet je ook niet wat je mist. Dus ja, dat is wel heel lastig. Wat mis je nou? Ja dat weet je niet want anders zou je het ook niet missen. Zo iets...
- H: Ja...ja dus je mist eigenlijk alleen maar iets wat je ooit wel ergens hebt opgevangen. Misschien niet bij je zelf maar bij anderen waardoor je...
- S4,27: Nee, nee, ik heb altijd wel behoeftes gehad aan bepaalde dingen. Maar dat nooit zo kunnen plaatsen omdat dat was niet van toepassing.
- H: Ja, dus je hebt wel verlangens gehad, zeg je eigenlijk.
- S4,28: Ja.
- H: En zachtjes aan merk je die verlangens, die mogen er zijn en die kunnen zelfs nog ingewilligd worden.
- S4,29: Ja. Op een andere manier.
- H: Ja, en daar wordt je blij van.
- S4,30: Ja, heel erg.
- H: Daar maak je een koele kikker van. En dan niet koel, van niks gaat me aan, maar ... ik ben er!
- S4,31: Ja dat ik er ook mag zijn. Dat ik neem niet de hele wereld over of zo. Maar dat er op de wereld ook een plekje is waar ik mag zijn. Zoals ik ben.
- H: Wat doet dat met jou? Er mogen zijn zoals je bent?
- S4,32: Er gaat een hele wereld open.

- H: Ja,...vertel eens. Probeer eens uit te breiden.
- S4,33: (even stil). Ja dat je je zelf kan accepteren. Zoals je bent. Wat je kan en wat je niet kan. En daar dan genoeg mee nemen. Dat is heerlijk.
- H: Zie je daardoor ook andere dingen?
- S4,34: Ja, Ik heb eh.. Ik kan een voorbeeld noemen. Mijn tante die kwam dan. Voor de tweede keer. Ik wil het contact met haar opbouwen en zij wil dat ook graag. Alleen, het zat zo dwars. En ik dacht: eigenlijk moet ik dat wel uitspreken, maar familie van mijn moeders kant is niet zo praterig. Dus eh.. dat is wel lastig. Uiteindelijk toch gezegd: "Ja, moet je luisteren, weet je, het is jouw zus, maar het is mijn moeder en eigenlijk, we zijn nu allemaal volwassen. We gedragen ons niet volwassen, maar we zijn het wel. Dat de relatie tussen mij en mijn moeder iets is tussen mij en mijn moeder en niet tussen jou, mij en mijn moeder." Nou, zij was opgelucht, want toen zat ze niet meer klem. Ik was opgelucht, omdat zij daar volledig mee in stemde. Dus eigenlijk was iedereen blij, voor iets waar ik dan heel veel moeite mee heb en wat ik dan vroeger niet zou uitspreken. En waardoor je dan daarna toch weer geen contact meer wil met elkaar, omdat je elkaar niet ziet zitten. Ik denk dat dat een goed voorbeeld is. Van iets wat ik, zeg maar, voor die kikker had ik dat nooit gedaan.
- H: Nee, want wat zegt dat dan over jou?
- S4,35: toen of nu?
- H: Nee in het voorbeeld, dat je dat zo gedaan hebt, wat zegt dat over jou?
- S4,36: Dat ik probeer me volwassen en verantwoordelijk te gedragen. En dat ik voor mijzelf belangrijk genoeg ben.
- H: Ja, dat je belangrijk genoeg bent. En heeft het ook iets te maken met dat je daarmee een bepaalde ruimte mag innemen. En jezelf ook kan afgrenzen?
- S4,37: Ja, dat je er mag zijn. En natuurlijk altijd wel proberen aan te passen, een beetje. Maar dat er, ja dat er plek is voor jou. En dat is fijn, daar word ik blij van!
- H: Dat is wel heel mooi hè!
- S4,38: Daar word ik helemaal enthousiast van. Daar krijg ik een heleboel energie van!
- H: Ok, en wat doe je met die energie?
- S4,39: slapen (lacht).
- H: Ja is dat zo?
- S4,40: Ja, nou ik heb de laatste tijd slaap ik, als ik slaap dan slaap ik als in een coma. Dus...
- H: Haal je dan, haal je rust in?
- S4,41: Dat denk ik wel, maar dat is weer iets anders. Maar, iedereen heeft me heel erg staan uitlachen, inclusief ikzelf. Omdat ik was een paar dagen naar mijn vader geweest op verlof. En daarna kwam ik terug. Naar bed, iets andere invulling gegeven aan het contactmoment 's avonds. Enne..nou dat was allemaal gebeurd. Ik denk, nou naar bed. En ik ging rechtop zitten. En ik denk: nee ik weet het, ik weet wat het probleem is. Ik had gepiept en toen kwam de begeleiding. En ik zei: "Ik weet het, ik weet het." Maar dan ben ik natuurlijk ook al stoned van mijn medicatie. Dus de ander kan het dan niet helemaal volgen. Maar ik, ja ik weet het, ik weet het, het is gewoon waken en onveiligheid. Het ligt aan hun. Ja, en dan zeggen jullie elke keer maar dat ik het mag laten en dat ik veilig ben. Maar dat weet je helemaal niet, want als ik slaap. Ja, misschien staat mijn buurman dan wel ineens aan mijn bed. Maar dat weet ik niet, want dan slaap ik. En dat wil ik niet. Zeggen ze: "Ja maar niemand

kan naar binnen.” Ik zeg: “Hoezo niemand kan naar binnen. Iedereen heeft toch een sleutel? “ Dus toen bleek dat ik dacht, al 3 jaar, dat mijn sleutel paste op de deur van de buurman en de buurvrouw. Dus ja, logisch dat je dan niet in bed stapt met zo hèhè, nou ga ik slapen en ik mag alles laten. En sindsdien heb ik meer nachtrust. Ik heb me alleen dagen heel erg dom gevoeld, maar ...

H: Is dat dom, of heeft dat te maken met jouw...

S4,42: autisme.

H: En blijkbaar ook van ons niet helder zijn door niet van te voren dit uit te leggen.

S4,43: Nee want ze hebben daar een discussie over gevoerd. Dat begeleiding zegt, ja is dat dan niet uitgelegd. Ik zeg: “Nee, ik kreeg de sleutel ik moest tekenen en dat was ‘m.” en ik wist pas na 2 jaar toen ik een keer iets weg wilde gooien en dat hok nog dicht zat dat ze toen zeiden: “Ja, maar daar past jouw sleutel ook op.” Dus, ik dacht ja maar ja, als tie daar ook op past, dan past ie ook op de burens. En dat moment van kennismaking is dan voorbij en dan komt het niet meer te sprake en dan ... en sindsdien kan ik het beter...als ik dan zeg maar naar bed ga, kan ik het beter laten. Dus dat helpt. En het komt deels ook door de kikker. Dat je dan jezelf eigenlijk, zeg maar, even boven, of buiten de situatie plaatst. En dat is heel helpend. Ik weet niet of ik dan een beetje vaag ben.

H: Dus eigenlijk.. nee ik ga proberen om dat helder te krijgen. Dus eigenlijk doordat je niet meer in de bubbel zit maar er boven op, maakt het het makkelijker.

S4,44; Ja, want dan heb je meer, zeg maar dat je beter in kaart kan brengen van waar het hem nou in zit. In plaats van alleen maar alles is moeilijk alles is zwaar. Je kan zeggen nou daar.... Het probleem zit hem daar.

H: Ja, dus je kan beter nuanceren.

S4,45: Ja daar is ruimte voor. Absoluut.

H: En je hebt dus... door je overzicht kan je beter zeggen van dat probleem zit niet daar, maar daarin. Waardoor je eerder helderheid krijgt

S4,46: Ja. en daar word ik dan weer blij van en dan zit ik weer boven op mijn bubbel.

H: Ja. Ik hoor in jouw verhaal nu heel vaak het woordje blij.

S4,47: Ja, maar ik noem net alleen allemaal voorbeelden die er niet toe doen

H: Wat zeg je? Nee dat is niet waar. Alle voorbeelden, want uiteindelijk jouw werkstuk gaat over wat er in jou gebeurt. Op dit moment. En al die voorbeelden hebben te maken, uiteindelijk, met die kikker

S4,48: Ja

H: Die meer overzicht heeft. En meer vrijheid, blijkbaar.

S4,49: Ja en wat meer vertrouwen.

H: En wat meer vertrouwen?

S4,50: Ja, 'k heb uiteraard nog regelmatig twijfel. Het is een beetje afhankelijk van wat en bij wie, maar dat ik wat makkelijker aan kan geven wat ik wil. Of wat ik niet wil.

H: Is vertrouwen belangrijk voor jou?

S4,51: Ja. Veilig voelen.

H: Veilig voelen is belangrijk voor jou. Dus dat is iets wat voor jou belangrijk is om zo ie zo de kikker te kunnen zijn. Want dat voorbeeld wat je net noemde had ook met veiligheid te maken hè?

- S4,52: Ja heel erg. Want je denkt natuurlijk van ja, ik kan wel gaan slapen maar dan weet ik het allemaal niet en ik wil het eigenlijk wel weten, maar ik wil het ook niet weten. Ja dan kan je niet slapen, nog los van je andere slaapproblemen. Dus..
- H: En wat mij opvalt in je voorbeeld, is dat jij zelf actie hebt ondernomen om die basisveiligheid te kunnen creëren.
- S4,53: Ja dat mag ook wel na 3 jaar.
- H: Nee, dat kost dus ook veel. Je hebt net gezegd dat je heel hard hebt moeten werken en dat je heel veel inzet hebt gegeven om die kikker te kunnen zijn die boven op die bubbel zat. Wat ik eigenlijk wil zeggen, doordat je die kikker bent die bovenop die bubbel zit heb jij zelf actie kunnen ondernemen. Klopt dat?
- S4,54: Ja.
- H: Wat doet dat met jou? Dat je zelf actie kan nemen?
- S4,55: Ik was 10 kilo afgevallen.
- H: Want...
- S4,56: Ja, bevrijding!! Rust en ontspanning. Kalmte in je hoofd. Echt zeer verslavend. Echt het was zo fijn! En ik heb meerdere van de aha-momentjes gehad de laatste tijd, die ga ik nu niet noemen, echt letterlijk zo'n lichtbolletje wat dan gaat branden in je hoofd. "ik heb hem, ik heb hem!" Ja daar wordt ik elke keer heel enthousiast van, echt zo'n energielading.
- H: Maar wat mij opvalt in je verhaal als jij: "Ik heb hem" hebt, dat je niet blijft zitten op die bubbel, maar dat je in actie schiet. Je doet er iets mee.
- S4,57: Nou, dat weet ik niet. Het voelt meer dat, omdat ik op die aardbodem zit, van dat je wat hoger zit en dat je wat meer overzicht hebt over het geheel. En daardoor ook meer controle hebt, en meer rust en meer duidelijkheid en meer overzicht en al die dingen.
- H: Dus je zegt dat ehm.. na al het gepuzzel, af en toe vallen nu puzzelstukjes op zijn plek in mijn hoofd. En dat is een fijn gevoel.
- S4,58 Ja heerlijk! Dat is echt fijn
- H: En dan als die puzzelstukjes op zijn plek zitten, wat dan?
- S4,59 Ja dan word ik een beetje hyper. En dan wordt iedereen een beetje gek van me.
- H: Omdat je heel blij bent. Maar blijf je dan zitten op je bol, of ga je aan de slag?
- S4,60 Nee, een rondje dansen. Niet letterlijk, maar in mijn hoofd. Uit blijheid, niet vanuit iets anders.
- H: En als die blijheid over is?
- S4,61: Dan word ik moe. Maar positief moe.
- H: Hmm, tevreden moe. Er is iets gelukt.
- S4,62 Ja, het is niet zo dat ik mezelf dan gelijk overlaad met complimenten of zo. Dat is nog moeilijk, maar zo nu en dan wel wat makkelijker kan zeggen van: nou het was goed zo. Dat is fijn. Dat je het ook daarbij kan laten.
- H: Er zijn nog twee dingen die me bij bleven. In het begin van het gesprek zei je het is een bubbel en een wereldbol. Waarom een wereldbol?

S4,63 Nou omdat er was nooit plek voor mij, op de wereld en nu wel.

H Dus jij hebt een plekje gecreëerd ergens op de wereld. Je zit er wel alleen.

S4,64 Ja maar best wel blij eigenlijk.

H: Het is niet erg dat je alleen zit?

S4,65 Nee. Nee, want dat andere, dat bankje (zie vorig werkstuk) dat heb ik natuurlijk veranderd, maar dat was eigenlijk iets vrij negatiefs.

H: Dat bankje waar we een eerder gesprek over gehad hebben, daarvan zeg je: dat was vrij negatief.

S4,66 Ja, omdat ik mezelf kleiner maakte en eigenlijk benadrukte wat ik miste, of wat ik graag wilde of wat ik niet had. En bij die kikker is eigenlijk voor het eerst dat ik op die manier heb weergegeven wat ik wel heb.

H: Hmm, het plekje op de wereld.

S4,67 Ja. Wat volledig nieuw is, zeg maar.

H: Je hebt ook een kroon op

S4,68 Ja. Ik ben een meisje, maar het moet een koninkje voorstellen. Een prinselijke kikker.

H: Dus, die kroon?

S4,69 Omdat ik wel speciaal en belangrijk ben.

H: Ok, dat betekent voor jou dat je belangrijk bent.

S4,70 Ja. En er miste iets zonder kroon. Dat was het.

H: Dus het is niet alleen maar zo: ik heb een plekje op de wereld en dat is het, maar ik mag ook nog belangrijk zijn.

S4,71 Ja. Dat is toch fijn?

H: Dat is fantastisch ja! Wie ziet dat om jou heen, dat jij belangrijk mag zijn?

S4,72 Familie, begeleiding, behandelaar, ikzelf. Meer mensen heb ik niet.

H: Doen ze daar ook iets mee? Merk je dat er iets veranderd is?

S4,73 Ja.

H: Kan je vertellen wat?

S4,74 Ehm... dat ik vaak beter aan kan geven wat ik nodig heb, of wat ik wel of niet wil, of dat iets genoeg is. En dat mensen dan beter weten wat ze daar dan mee moeten dan iemand die natuurlijk niets zegt. Dat klinkt wel logisch.

H: Ja.

S4,75 Ja, ik doe anders.

H: Is het contact met mensen ook veranderd?

S4,76 Ja.

H: Makkelijker, of verdiept of soms ook ingewikkelder....Zou ook misschien kunnen?

S4,77 Nee, positief en veilig, omdat ik de voorwaarde kan scheppen. Dat had ik vroeger niet. Bijvoorbeeld, dat ik het dan toch tegen mijn tante zeg, dat had ik vroeger niet, van nou ik wil dat graag met jou doen, maar zo en zo en ik wil niet dat dat er dan tussenstaat. Nou en dan is iemand het er ook nog mee eens. En vraagt daarna mijn toestemming of ze het er wel over mag hebben, kletsend met mijn moeder. Dat kan ik dan wel waarderen. Anders zou ik, als ik dat soort dingen niet aangeef, dan wordt er ook niet naar gevraagd, en dan blijft het er altijd tussen staan. En dat houdt dan in dat je dus op dat moment met diegene geen relatie op kan bouwen, omdat dat niet goed voelt.

H: Nee, niet veilig genoeg ook.

S4,78 Nee.

H: Helder. En ...en dat jij die kroon op hebt hè, het gevoel dat je belangrijk bent, van hé ik ben er. Doet dat ook iets met je houding?

S4,79 Ja ik loop rechter. Ik zie meer. Daar ben ik niet altijd even blij mee, maar ik zie meer.

H: En wat doet dat met jou dan, dat je meer ziet. Want de kikker kijkt ook wat meer de ruimte in. Hij kijkt niet naar beneden. Hij kijkt echt zo richting...

S480 Ja het was bedoeld dat ie keek naar de hemel, maar...

H: Ok, nou dat kijkt ie ook wel, vind ik. Je ziet meer. Je zegt, ik ben er niet altijd blij mee.

S4,81 Nee, ik zie soms dingen dat ik denk: hallo, waar ben ik? Maar dat heeft dan niets met mij te maken maar met al het andere.

H: Maar de wereld is dan groter voor je geworden?

S4,82 Ja, maar wel op zo'n manier dat jij daar ook je weg tussen kan vinden. Langzaam. Het begint nu te komen.

H: Je hebt ook nog controle. Je kan nog steeds ook op afstand kijken. Je... je..., daarnet verbeterde je mij even, want je zegt: ja hij kijkt naar de hemel. Dat is een goede verbetering hè. Waarom de hemel?

S4,83 Omdat ik wilde kijken naar iets moois.

H: En de hemel is voor jou mooi?

S4,84 Ja dat hoop ik altijd maar. Dat weet ik niet. Ik ben niet gelovig of zo. Maar dat je, dat ik kan proberen een leven te leiden dat vol te houden is en dat acceptabel is en zo nu en dan misschien leuk, dat is prima. En dat je dan weet in je hoofd dat er ergens komt er ook een keer een rustmoment en vanaf dat moment is alles..... ja....een beetje picture perfect, natuurlijk, alles alleen maar... je danst op de wolkjes, je hebt allemaal een kroontje op je hoofd en dat je allemaal vriendelijk bent tegen elkaar. Lachen en dat je dan rust hebt.

H: Je zegt ergens speelt er voor mij wel het beeld van hier moet ik werken om het goed te krijgen en er komt misschien een tijd dat het meer vanzelf is.

S4,85 Omdat alles wat nu beter gaat, met die kikker, daar moet ik wel elke dag bewust voor kiezen. En heel de dag eigenlijk mijn best voor doen om dat te realiseren. En het is heerlijk als je dan denkt van: er komt ergens een keer een dag dat je gewoon mag zijn wie je bent, zonder dat dat enige energie vraagt. Dat lijkt mij heerlijk. Niet dat ik dat van plan ben nu te doen, maar dat klinkt heel aantrekkelijk.

H: En dat laatste beeld is een beeld van op het moment dat je dood bent dan?

- S4,86 Ja, maar ik heb die plannen niet. Maar als je kijkt, het leven dat ik heb blijft elke dag een strijd. Het gaat nooit vanzelf en dat gaat waarschijnlijk ook niet gebeuren in de toekomst. Dus je moet elke dag eigenlijk ervoor kiezen en moeite voor doen en op jezelf letten en... nou ja, al die dingen. En dat je dan gewoon ergens zo iets hebt van: er komt een dag dan mag ik dat allemaal laten en dan kan ik gewoon mezelf zijn en dan kost het geen moeite en dan hoef ik me niet aan te passen. Dan kan je gewoon rondhuppelen zoals je bent. Zonder enige energieverspilling. Zonder dat het energie vraagt zelfs.
- H: En die dag, die staat voor jou op het moment?....
- S4,87 Ja, wanneer het mijn tijd is. Ik heb nu andere plannen (lacht).
- H: Jij zegt in het leven zal het altijd strijd worden? Of zeg je: zal het altijd een bepaalde energie kosten om te leven zoals ik nu bezig ben?
- S4,88 Ja, nu voelt het nog een strijd. Dat je elke dag bewust moet kiezen dat je er weer voor gaat en dat je de hele dag bezig bent met omdat te realiseren. Dat is vermoeiend.
- H: Ja dat is ook vermoeiend. Kan dat ook nog veranderen denk je? Kan dat ook nog minder vermoeiend gaan worden op den duur?
- S4,89 Dat is wel de bedoeling. Dat zou leuk zijn.
- H: Geloof je daarin?
- S4,90 Ik kan het nu nog niet zien. Mensen zeggen het wel, maar nee..ik kan het nu nog niet voor me zien.
- H: Nee... je bent nu nog bij de dag bezig en daar heb je je handen aan vol, om daar wel zo stevig op te zitten.
- S4,91 Ja, het gaat niet vanzelf
- H: Het gaat niet vanzelf, het kost jou inzet.
- S4,92 Ja, heel veel.
- H: Ja, maar?....
- S4,93 Het levert nu ook wel meer op, zeg maar als een tijdje terug. Dat wel. Maar het is niet zo dat als ik 's morgens opsta, dat het dan ineens allemaal vanzelf gaat. Het is echt een bewuste keuze van: ok, ik ga mijn bed opmaken, ik ga mijn gordijnen openen ik ga met ontbijt. Want dat is goed voor je. Weet je, dat is geen automatisch knopje zo van eh..., nou zo iets simpels als je bed opmaken. Ja, daar moet ik wel voor kiezen. Anders dan lukt het niet. Maar als je met alles dat moet doen, ja daar word je heel moe van.
- H: Ja, en toch zit je rechtop, bovenop die bol. Hoe kom je aan die kracht?
- S4,94 Ja omdat ik wel belangrijk ben!
- H: Dat is je kracht en dat is ook je motor om het doen?
- S4,95 Ja. Dat ik wel belangrijk en goed genoeg ben en lief genoeg.
- H: Mooi...Een allereerste werkstuk wat je gemaakt hebt, wat we besproken hebben voor de masterproef, dat was dat meisje met die wiebelbenen, die helemaal in het wit was. Als je dat meisje nu zou moeten maken, zou ze anders staan?
- S4,96 Ja, ik weet niet precies hoe, maar anders. Anders, maar als ik daar naar kijk, dan heb ik nog wel zo iets van: ja, dat was zo.

H: Ja, het begin van je proces eigenlijk hè?

S4,97 Ja.

H: En dat kan je ook zien denk ik. En dat is nu geworden tot die kikker die bovenop de wereldbol zit. Daartussen heb je het bankje gemaakt. We gaan nu de overstap naar het bankje nemen. Dat bankje hebben we een keer besproken. En ehm... je hebt dat bankje veranderd. Eh...en daar heb ik ook een foto van gemaakt en die wil ik ook in de masterproef verwerken.

H: Kan je vertellen wat er veranderd is?

S4,98 Ehm.. dat ik ehm... Ik moet het keitje voorstellen. Dat ik oogjes heb. En dat ik voetjes heb, omdat ik heb leren lopen. Symbolisch natuurlijk. Enne dat ik nog wat handjes heb waar ik niet weet waar ik ze moet laten. En dat ik toch, ja toch een soort exposed zit, want je zit open. En dat er dan toch nog, ja dat er toch iemand veilig naast je zit.

H: Dat is dat bolletje mos?

S4,99 Ja. En daarvoor was het natuurlijk, was het alleen maar keitje. Ja dat was zo kwetsbaar.

H: Is het juist in de kwetsbaarheid veranderd?

S4,100 Ja, omdat ik, om wat ik zei: ik heb voetjes gekregen om mee te lopen en handjes gekregen en ik weet dan niet waar ik die dan moet laten en een paar ogen. En het voelt, ik weet niet, toen ik het veranderde toen voelde het meer als van dat het keitje er mag zijn. Wel...wel langzaam de middelen krijgt om zelf op pad te gaan.

H: Het wordt meer zichzelf?

S4,101 Ja.

H: Wat mij nog steeds opvalt. Het is het zelfde keitje hè? De kern is hetzelfde gebleven?

S4,102: Ja

H: Ehhh... maar er is iets toegevoegd.

S4,103 Ja, ogen, handen en voetjes.

H: En het zijn wel belangrijke dingen, ogen handen en voetjes, om 'ik' te worden.

S4,104 Ja.

H: Het heeft nog niet zo heel veel plek. Het heeft maar een klein plekje op de bank.

S4,105 Ja, maar het voelt als genoeg. Het voelt niet alsof ik geen plek. Meer dat ik het liefst gewoon naast iemand zit. Dat mosje, dat zie ik als een ander maatje. Dat je het nog steeds fijn vindt om het liefst gewoon naast iemand te zitten. Het liefst de hele dag.

H: Maar, is dat mosje ook veranderd?

S4,106 Hij heeft meer kleur, maar dat gaat niet dus... in mijn hoofd heeft hij nu meer kleur.

H: En wat houdt dat in? Wat betekent dat voor jou, meer kleur?

S4,107 Meer mensen.

H: Meer mensen. Ok, want toen stond dat mosje heel erg voor hulpverlening en stiekem zei je zelfs voor mij, nu zijn het dus eigenlijk wat meer mensen.

S4,108: Ja het was eigenlijk dat laatste.

H: Ja, en nu zeg je het zijn meer mensen, maar ik hoor je ook zeggen dat het niet meer alleen hulpverlening is, maar meer een maatje. Klopt dat?

S4,109 Ja mijn vader is mijn maatje geworden. Omdat ik zelf ook dingen beter weet, hoe dat dat werkt. Kun je dat ook beter aangeven. En hij is daarin ook heel erg veranderd. Het is niet meer, als ik paniek heb dan is hij niet meer in paniek. Dat helpt. Dat soort dingetjes.

H: Is de relatie met je vader daardoor veranderd?

S4,110 Ja. Meer gewoon als vader en dochter en niet meer zozeer als crisisopvang. Klinkt misschien een beetje vreemd.

H: En wat is het verschil? Kan je dat uitleggen?

S4,111 Dat is leuker, positiever. Dat, ja, in het begin kon ik het eigenlijk helemaal niet aan. En dan had ik zelf geen overzicht en dat soort dingen. En dat moesten dan anderen proberen te realiseren en dat is heel lastig. Vooral als je natuurlijk geen echte hulpverlener bent. Dus, dat gaat nu anders.

H: Dus eigenlijk zeg je daardoor doe ik ook meer positieve ervaringen op samen met mijn vader

S4,112: Ja, ja we kunnen nu weer samen lachen en zo over iets grappigs. En hij ...hij durft me ook alleen te laten. Hij kan ook aangeven als hij eens een keer iets niet wil of iets niet zitten. Terwijl voorheen was dat, dat ging niet.

H: Zou het mosje nog zo groot zijn dan? Of zou het meer gelijkwaardig zijn?

S4,113 Ja dat weet ik niet. Ik denk, ja. Ik word nog steeds heel vaak. Bijvoorbeeld toen ik hier binnen stapte, dan wil je jezelf inhouden. Omdat je geleerd hebt dat je niet al te enthousiast moet zijn. Terwijl je dat eigenlijk wel bent. Dus eigenlijk wil je iedereen omhelzen van o, wat leuk en wat schattig en wat fijn. En dat hou je dan binnen. Dus dan ben jij kleiner en dan wordt de rest groter.

H: Wat zou het doen als je dat niet binnen laat?

S4,114 Dan krijg je een hyperactief vijfjarig kind.

H: Is dat zo?

S4,115 Nee, nee.

H: Dat geloof ik ook niet.

S4,116 Ja dat is er zo ingeramd. Dat ik niet enthousiast moet zijn over dingen. Ik ben de hele weg bezig met hoe moet ik dat nou doen? Ja dan maak je jezelf kleiner en de rest groter. denk ik.

H: En de vraag is of je dus niet eens moet uitproberen: als ik ook dat los laat ...

S4,117 Dat wil ik dadelijk wel even herkansen hoor

H: Dat is goed. Experimenteren kan denk ik ook. Dat is een vraag: terug naar de kikker kijkend, ben je daar niet zachtjes aan toe?

S4,118 Ja heel erg. Daar heb ik zin in.

H: Dat je gewoon kan experimenteren. En wat gebeurt er nou als ik enthousiast ben. Want natuurlijk, we hebben elkaar weken niet gezien. Ik heb vakantie gehad. Ik ben nu van de afdeling af. Mag ik dan enthousiast zijn. Gewoon eens experimenteren. Want die kikker kan wel een duwtje hebben. En ik vraag me af, dan ga je misschien ook je handen beter gebruiken.

S4,119 Ja ik weet nog niet waar ik ze moet laten.

H: En daar mag je mee gaan experimenteren. Of zeg ik nu iets heel vreemds?

S4,120 Nee dat ben ik al wel aan het doen, maar op een slakkentempo.

H: Op een slakkentempo, of op een voorzichtige manier?

S4,121 Ja dat laatste. Een voorzichtige manier.

H: Vind je dat verkeerd

S4,122 Nee positief toch?

H: Dat denk ik ook, want het is ook veilig en voor jou is veilig, heb je net verteld, erg belangrijk

S4,123 Ja want hoe veiliger ik me voel, hoe meer ik mezelf kan zijn. Hoe dat er dan ook uitziet.

H: Ja, helder.

S4,124: Ik heb dat, toen mijn tante kwam, toen heb ik dat ook toch nog niet helemaal hoor. Maar toen hebben we ook afgesproken, nou dat moet gewoon groeien. En dat is dan ook prima.

H: Blijkbaar heb je het daar zelfs ook over gehad.

S4,125 Ja, Zij was daar blij mee, want ik weet hoe dat gaat want: moet ik nou bellen, niet bellen. Mag ik wat vragen, moet ik niet vragen. En dan vullen mensen dus dingen in, continue IVEA in plaats van NIVEA (niet in vullen voor een ander)

H: In Vullen Voor Een Ander, ja

S4,126 Ja, in plaats van dat dan gewoon even aan mij te vragen, maar ik snap het wel. Dus het is fijn dat je het zelf naar voren kan brengen. Kan je daarna heel enthousiast worden en zo

H: Dat bedoelde ik ook daarnet met: je schiet ook in actie. Je bent het zelf aan het creëren. Je doet hier iets mee.

S4,127 Ja, ja, ja. Dat is waar. Probeer ik ja. O wat leuk, dus ik mag gewoon enthousiast zijn! (lacht) Dus ja ik vind hem niet te groot dat mosje

H: Ok, hij is groot genoeg voor jou.

S4,128 Ja symbolisch waar je je handjes niet omheen passen, omdat het te groot is. Dat is toch mooi?

H: Want...

S4,129 Nou omdat al die mensen die dan dus naast je staan, die je nooit allemaal tegelijk kan omhelzen, omdat dat te groot is, dat je daar wel naast mag zitten. Dat is toch fijn!

H: Fantastisch! Ja. Daarmee zeg je ook: er staan heel wat mensen naast me.

S4,130 Ja. Dat is toch fijn?

H: Dat is heel fijn! We sluiten het af, dank je wel.

Wat 'Koele Kikker' bij Helmine oproept:

Als ik dit gesprek terug lees, merk ik dat S. haar regisseurschap van het gesprek iets onder druk lijkt te komen. In het gesprek breng ik een aantal maal naar voren dat ik opmerk dat S. zelf in actie lijkt te schieten nu ze meer overzicht en controle krijgt. S. zelf lijkt zich hier niet van bewust en ervaart dit op een andere manier. Aan de ene kant wil ik de initiatieven die ze neemt aan haar teruggeven, om zo een mogelijk bewustwordingsproces te doen groeien, maar S. lijkt dit niet op te pakken. Ik kom hier in het gesprek later nog eens op terug, maar vraag me hierbij af of dit voor haar op dit moment belangrijk is om te onderzoeken, of dat het meer te maken heeft met de waarde die ik hierin leg. S. heeft het over vertrouwen en het plekje dat er is waar zij is zoals ze mag zijn. De vraag die ik mij zelf stelde na dit gesprek is: durf ik hier ook in te vertrouwen? Kan ik S. de ruimte geven die ze verdient, waarin ze haar eigen proces mag gaan en kan ik het gesprek in haar handen geven, zonder te duwen en trekken, omdat ik misschien iets wil horen dat voor haar op dat moment niet aan de oppervlakte hoeft te komen. Wat ik tevens opmerk is dat de relatie tussen S. en mijzelf stevig is. Zij is sterk genoeg om mij op mijn plaats te zetten en voet bij stuk te houden. Ze blijft hierdoor zelf sturing geven aan dit gesprek. Hierbij kan het korte tijd duwen en trekken voor haar wel nieuwe verten bieden, die zij kan gaan ontdekken. Ik denk dat je dit terug ziet in het laatste deel van het gesprek waarin zij zelf haar in actie schieten koppelt aan voorzichtig gaan experimenteren.

Daarnaast zie ik in dit gesprek heel helder de religieuze dimensie, zoals Mia Leijssen die beschrijft terugkomen. Wat ik hierin terug zie is de worsteling bij S. over haar beeld van de hemel als beeld voor het hiernamaals en als een 'hemel op aarde'. Eigenlijk proberen we samen grip te krijgen op de vraag of dit mogelijk is: hemel op aarde voor S.. Is dat niet een vraag die ieder van ons regelmatig stelt?

GESPREK ROND WERKSTUK "SPOKEN" MET R,1.:

Datum: 10-04-2015

H: Je zei al, het zijn een soort spoken of zo?

R1,1: Zoals ik het zie, dat ik soms bang ben voor dingen. Maar dat als ik gewoon beter kijk waar ik nou bang voor ben, dan is het eigenlijk liefde, warmte, ja

H: En je zegt dat je er bang voor bent?

R1,2: Ja, dat begint eigenlijk een beetje te kenteren, maar... Omdat ik er eerst bang voor was. Ik dacht als ik het heb, dan kan je iets kwijt raken. Het is iets heel vaags. Het staat niet vast. Het zweeft een beetje rond. En dat maakte me eigenlijk bang, maar aan de andere kant, het is toch fijn om het om je heen te hebben. Ze mogen best spoken.

H: Ze mogen best spoken....Wat doet het dan met je?

R1,3: Nou toen ik dit gemaakt had, toen besepte ik eigenlijk dat die angst eigenlijk onterecht is en dat het eigenlijk wel prettig is dat ik dat nu om mij heen heb. Ze komen zo veel minder bedreigend over dan dat ik dacht.

H: Liefde bedoel je. Wanneer is dat besef gekomen voor je gevoel? Gaat dat tijdens het maken of...

R1,4: Meestal tijdens het maken, want als ik het aan het maken ben heb ik nog niet helemaal voor ogen wat ik wil gaan maken. Ik wil iets met...Ik weet dat ik spoken zie en dat dat af en toe onterecht is. In de zin van: O, straks houdt het op. Straks heeft ie ineens door wat ie aan zijn fiets heeft hangen [R. is verliefd] (H.P). En dan denk ik: OK, die spoken, dat is eigenlijk onzin. Dat weet ik, dus daar moet ik eens iets over maken en meer op die voet. En het begint altijd met heel veel nadenken, nadenken, nadenken. En dan denk ik aan wat voor materialen. Gewoon van wat staat nu voor wat. En eigenlijk het hele denkproces maakt dat ik er bewuster van word wat die spoken zijn. Wat ze met me doen. En waarom ik er bang voor ben. En is dat dan al dan wel of niet terecht.

H: OK, kan je vertellen.... Een deel van het proces hè, je zegt dan: ineens ga ik dan bedenken waarom ben ik er bang voor. Waarom was je er bang voor?

- R1,5 Omdat het onbekend is. Omdat ik, in ieder geval, ik woon nu 4 jaar in M. [woonplaats] (H.P.) en ik heb er voor gezorgd dat ik onafhankelijk van vrienden of familie. Vrijwel dan. Dus ik vermaak mezelf. De bib. [bibliotheek] (H.P.) is van dan tot dan open. Ik bepaal wat er in mijn huis gebeurt. Ik weet hoe laat ik ga eten. Ik weet wat ik ga eten. Ik weet hoe laat ik wat ga kijken. Alles was helemaal vast gelegd en duidelijk. Ja het klinkt een beetje groots, maar liefde verstoort het. Maar eerst zag ik dat als eng, want dat betekent dat al mijn theorieën over: alleen zijn is het beste en ik heb niemand nodig, dat die eigenlijk een beetje in de prullenbak belanden. Ik vond zelfs mezelf onbetrouwbaar, omdat ik me dus al die tijd of voor de gek heb gehouden of... ja....
- H: Wat heb je gedaan? Probeer het eens af te maken?
- R1,6 Nou dat ik mezelf voor de gek heb gehouden....nee dat denk ik toch niet. Ik dacht eerst, misschien heb ik die 4 jaar een hele grote mond gehad door te zeggen: nee, ik doe alles alleen. Ik vind het leuk en dat kan ik. Maar ik denk eigenlijk dat het gewoon echt op dat moment zo was. Dat is dus een beetje de kentering. Ik denk niet dat ik op dat moment loog. Ik denk dat ik op dat moment dat ook echt zo voelde en dat het ook prima was zo. En misschien dat ik juist daardoor open sta voor liefde.
- H: Zou het kunnen dat juist dat je rust heeft gegeven?
- R1,7 Ja, dat denk ik wel. Ja, dat ik niet onbetrouwbaar ben. Of dat ik niet wispelturig ben of hoe je het ook noemen wilt. En dat dat gewoon een deel van mijn leven was en dit is weer een nieuw deel. Dat betekent niet dat heel mijn vorige leven een groot verzonnen toneelstuk was. Dat is eigenlijk een hele grote opluchting, dat ik daar nou achter ben. Dat dat niet zo is. Ja, dat geeft toch wat meer eigenwaarde terug.
- H: En dan zeg je het zijn spoken?
- R1,8: Eigenlijk niet.
- H: Nou heb je ze wel van verschillend materiaal gemaakt?
- R1,9 Ja, omdat het spoken zijn en het is er niet één. Het is niet met één ding vast te leggen. Het is niet één spook, die eh...Het zijn er meer!
- H: Waarom zijn het er meer? Wat maakt dat het er meer zijn?
- R1,10 Spoken kunnen pas spoken als ze met zijn tweeën of meer zijn. Een spook in zijn eentje, ja dat is geen spook. Dat is een eh..ja, ik weet niet... dat is een vlekje.
- H: Kan je wegpoetsen?
- R1,11 Ja, en bij deze, als je er eentje hebt weggeslagen blijft die ander er nog dus...
- H: Je zegt het is een heel denkproces, terwijl ik dat aan het maken ben.
- R1,12: Ja, ik loop meestal eerst een rondje en daarna kom ik pas thuis. Dus als ik dan mijn rondje aan het lopen ben dan denk ik: ik moet iets met die spoken. Zijn het wel spoken? Nee, het zijn geen spoken en dan onderweg kom ik altijd een beetje tot antwoorden. Ja, het is mijn vast rondje buiten. Ik neem geen andere route, dat is het beste. Dan heb ik het meeste denkruimte.
- H: Weet je nog welke opdracht je van mij gekregen had?
- R1,13 Nou, da's een goeie. Ik begin met die opdracht en daarna verzand ik in ...dus dan zou ik eigenlijk die opdracht niet meer zo goed weten.
- H: Is dat erg dat je de opdracht niet weet?

- R1,14: Nee, ik denk het niet. Het is de uitkomst. Ik denk misschien heb ik wel heel iets anders gemaakt dan de opdracht, maar ik heb er wel wat aan. Ja, het klinkt een beetje zweverig. Maar ik heb er denk ik wel wat aan.
- H: Ik probeer ook alleen de aanzet te zijn.
- R1,15 Maar dat is het ook. Het is denk ik een aanzet en daarop ga ik denken van: waar komt het vandaan? Waar gaat het heen? En dan ben je met een totaal ander... op een gegeven moment veel verder bezig dan de vraag eigenlijk.
- H: Toen jij dit pakte, toen zei jij tegen me van: Ja, ik heb het wel gemaakt, maar eigenlijk ben ik er nu niet meer zo mee bezig. Is dat zo?
- R1,16 Nou ja, ik was de hele tijd bang dat het op zou houden en dat was eigenlijk een beetje een overschaduwende angst op een gegeven moment. Dat ik moeite had om daar niet aan te denken: dat het op zou houden.
- H: Dat het op zou houden, jullie relatie?
- R1,17: Ja. Omdat het natuurlijk zo vaag is als het maar zijn kan. Het is een gevoel. Ja een gevoel kan weg gaan. De bib. blijft. Maar nu heb ik ook door dat als het dus gaat overschaduwen dan kan het, dan wordt het straks nog 'selffulfilling prophecy'. Maar als jij alleen maar bedenkt van: oh straks is het over. Dan ben je niet meer jezelf. Dan ben je alleen maar aan het jezelf staande houden van: ik hoop niet dat het gebeurt. Ja ik weet niet... Dat loslaten. Het gaat nu goed. En we hebben het leuk. Dus waarom zou ik er eigenlijk nu niet van genieten. Ja als het er volgende week niet meer is dan... Ik zou niet weten hoe blij ik hier dan nog zit, maar daar wil ik me niet mee bezighouden eigenlijk. Dat is dus een beetje de conclusie die ik eruit heb getrokken.
- H: Dus eigenlijk zeg je: de spoken spoken gewoon niet meer.
- R1,18 Nee want ik zie nu dat ze vriendelijk zijn. Dus dat er helemaal niets aan de hand is. Ja er is niks.
- H: Kan je daarmee zeggen dat jij eigenlijk door het maken van zo'n werkstuk ook groeit.
- R1,19 Ja dat denk ik wel. En dat is vaak, vind ik wel. Als ik dingen maak dat ik besef van wat er gebeurt. Het is gewoon en het maken en het nadenken over, hoe ik dat zou maken. Maar ook waarom ik het zo doe. Het klinkt heel uitgekookt eigenlijk, maar het is gewoon iets dat een beetje rond sijpelt dat een beetje... en ik denk dat het wel goed is.
- H: Heeft het te maken met verwerking?
- R1,20 Ja. Het is bijna denk ik net als een fotoboek of zo. Nou is het soort van herinnering. Als ik ernaar kijk denk ik van: O, ja, net als dat je een foto ziet dat je samen heel gelukkig bent. Dat als je ernaar kijkt dat je denkt van o ja, het is inderdaad wel goed. Maar dat heb ik nu een beetje bij dit. Als ik er nu naar kijk dan denk ik, nee het is gewoon goed.
- H: Dus het helpt je eigenlijk ook nog om dat vast te houden?
- R1,21 Ja. Als ik ze nou iedere keer zie liggen denk ik: o ja, o ja. Ik hoef er ook nou niet helemaal meer zo aan herinnerd te worden. Ze zitten gewoon al in mijn hoofd. Dus als ik er al naar toe neig, dan denk ik van ja, ja, daar ga ik.
- H: Ik blijf een beetje op het materiaal zitten hè. Want de ene is hard en de andere is veel zachter?
- R1,22 Nou dat was de enige manier om die hartjes zwevend te krijgen.
- H: O, ja, logisch. Heeft het voor jou... Je zegt van de therapie is de aanzet...of heb ik dat verkeerd verstaan?

- R1,23: Nou, ik heb eigenlijk meer aan de vraag die je stelt van: is dat wel terecht? Over een onderwerp. En dat is eigenlijk een soort van het zaadje eigenlijk en daar begint het mee.
- H: Dus ik stel een vraag bij iets dat jij meestal stellig zegt en dan ga je...dan ga je aan de slag
- R1,24: Ja en vroeger was ik vooral bezig met het vraagteken. Dat ik dacht van: ja waarom dat vraagteken, altijd die vragen. Ik begrijp het niet. Wat is er nou anders? Maar nu zie ik het meer als een opening om verder te denken.
- H: Hoe is dat gekomen, die verandering?
- R1,25 Misschien sta ik iets meer open voor andere mensen. Ja ik denk het wel. Ik zag het eerst misschien eerder als een aanval, misschien. Zo van: ik zeg hier een feit en je maakt er een vraagteken van. Dat is natuurlijk zo onruststokend als het maar zijn kan. En nu zie ik het meer als, nu geeft het eerder rust dat vraagteken. Dan kan je denken: o, dus is het is geen feit eigenlijk. Toen zag ik het meer van: O nee, dus mijn feit wordt nou onderuit gehaald.
- H: Zegt dat ook iets over jou zelf?
- R1,26 Ja....
- H: Je begon volgens mij, misschien wel voor de opname van het gesprek, toen zei jij: ik ben minder zwart-wit.
- R1,27 Ja het is zo. Ik denk zelfs ook dat het komt omdat ik.. Het is deels ook omdat ik nu met T [vriend] (H.P.) ben en omdat ik zie dat ik soms dingen los kan laten. En dat het allemaal zo zwart-wit niet is. Dat ik ook best eens naar mijn gevoel kan luisteren. Want dat is het enige dat ik nu moet doen. Op het gebied van relaties moet ik naar mijn gevoel luisteren, terwijl normaal gesproken, was alles gebaseerd op feiten. Al mijn keuzes in ieder geval. Nu vraagt T. van: over eten, waar heb je trek in? Dat ik eerst dacht van: ja serieus, ga je dat nou aan mij vragen? Hoe kan ik dat dan weten? Ik doe toch al gewoon zoals het altijd is. En nou zie ik pas dat het eigenlijk zo normaal niet is. Dat je alles op feiten doet. Ik bedoel, als jij zin hebt in chocola. Eerst stelde ik me die vraag niet, maar nou denk ik: o waar heb je zin? O, eigenlijk in chocola. O, ik weet het dus wel! Dat is een voorbeeldje dan hoor. Dit gaat dan over eten, maar het kan ook over een ander onderwerp zijn. Het is meer, ik denk dat ik daar flexibeler in ben.
- H: Heb je ontdekt wat je innerlijk kompas is? Of dat je een innerlijk kompas hebt?
- R,28: Dat ik hem heb. Hoe die precies werkt dat is een tweede. Want het is nog vaak dat ik er niet echt uit kom, maar ik durf er wel meer naar te luisteren en meer te denken van: o, volgens mij weet ik het wel. En dan probeer ik dat dan gewoon te doen, wat ik weet. Ik denk dat dat...Dat is natuurlijk logisch want als je alleen bent dan heb je allemaal regels en dingetjes en die ontwikkel je en die hou je aan. Je hebt ze niet eens meer door. Maar als er iemand anders in je leven komt dan worden die dingen doorbroken. En dan valt het je ook op hoe vast je daarin zat. Of hoe spastisch je met sommige dingen omgaat. Met tijden of met dat soort dingen. Wat gebeurt er als je 10 minuten later bent en niet op een afspraak, maar gewoon, weet ik het, 10 minuten later thuis bent. Of wat gebeurt er dan? Ja eigenlijk niks. Maar eerst was het gewoon paniek. Ja dat klopt niet, heel mijn avond in de soep. En nu gebeurt het en er gebeurt niks. En daar kom ik nu langzaam steeds meer achter.
- H: Wat doet dat met je eigen 'ik'?
- R1,29: Ik groei ervan, ik vind dat een stom woord, maar ik groei ervan.
- H: Waarom vind je dat een stom woord?

- R1,30: Ik groei ervan,,,zo vaag he. een vaag begrip. Maar je kan het niet met een vast begrip vastleggen, want het is geen feit. Groeien is intern. Het is niet zichtbaar, want je groeit niet echt. Je groeit intern. Je groeit vaag.
- H: Maar het is wel een begrip wat gekoppeld is aan een proces.
- R1,31: Maar je kan het proces niet fotograferen, je kan het niet vastleggen. Maar dat voelt niet slecht.
- H: OK, maar dat is heel anders. Dat is wel nieuw
- R1,32 Ja en het is zoveel meer ontspannen. Ja, ik ben rustiger. Maar om alles toe te wijzen aan...Dat is dan ook zo groot. Maar het is wel een deel van het zwart-wit wat is verminderd
- H: Ben je rustiger of zijn de momenten die goed gaan voor jou ook intenser?
- R1,33 Ja, het is natuurlijk minder als dingen voorspelbaar zijn. Dan denk ik niet o yes! Je komt wel eens iets tegen onderweg, maar je bent wel iets vlakker als alles loopt zoals het loopt. De enige piek die je bijna hebt is als je in paniek bent, omdat het niet loopt zoals je had bedacht dat het moest lopen. En nu is het echt veel meer [maakt een golfbeweging met haar hand] (H.P.).
- H: Nu is het heuvelachtig?
- R1,34 Ja. Het is niet alleen maar dat ik in de gloria ben.
- H: Want ik zie ook af en toe heel erg paniek bij je.
- R1,35 Ja, maar dat is ook de paniek dat het allemaal zo anders is. En dat het eigenlijk heel fijn is, maar soms ook kan het ineens beangstigend zijn. Maar dat neemt wel af, die paniek.
- H: Omdat je gaat wennen aan de veranderingen in het proces waar je in zit
- R1,36 Ja dat zeker. Maar er komen ook weer dingen. Dat is bij ieder zijn leven. Daar ben ik nou ook wel achter. Ook bij normale mensen.
- H: Ik denk: uiteindelijk ben je heel normaal. Iedereen heeft wel wat.
- R1,37 Daarom. Daar kom ik ook achter. En dat ik daar ook niet speciaal voor hoeft te veranderen. Ja, het ` zij zo.
- H: Maar dat is wel iets nieuws.
- R1,38 Ik weet het, soms zelfs wel leuk. Maar goed, dat kan dan persoonlijk zijn
- H: Maar dat is toch heel mooi R.?
- R1,39 Ja, vind ik wel. Ik raad het iedereen aan. Neem Autisme! Maar ik vind het echt zo naar niet. Er valt prima mee te leven. Je moet wel weten waar je grenzen liggen en zo. En dat ben ik een beetje aan het uitzoeken denk ik. Ik denk dat het wel goed komt.

Wat 'Spoken' bij Helmine oproept:

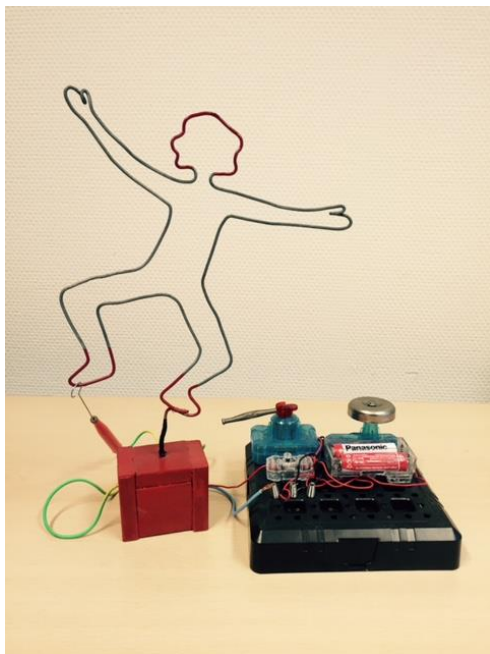
Het gesprek rond 'spoken' lijkt voor R. in eerste instantie onder ogen zien en ordenen van de vele emoties en gedachten die spelen rond haar verliefdheid. Mooi vind ik het dat R. juist hierdoor ook achter nieuwe inzichten komt en dit voor mij hardop verwoordt. Zo kan ik volgen hoe zij denkt en welke gevolgtrekkingen zij maakt. Hierbij laat zij mij iets van haarzelf zien, wat mij dankbaar stemt. Ontroerend vind ik de worsteling die ik bij R. zie rond het zich hechten aan haar vriend. De ambivalentie die ze voelt om los te laten wat voor haar in het verleden houvast heeft gegeven (haar eigen structuur) en zich toe te vertrouwen aan een nieuwe, voor haar onbekende toekomst. Daarnaast raakt het me dat R. langzaam aan ontdekt dat haar leven ook bepaald

kan worden door de dingen die ze voelt, zoals in het gesprek terug komt: haar innerlijk kompas. Ik word me er opnieuw van bewust hoe belangrijk structuur is om iemand houvast te geven in zijn of haar leven, maar ook hoe al die vaste structuren exploratie van gevoel in de weg kunnen staan. Hoe zorg je ervoor dat de houvast die je kan creëren door vaste structuren niet belemmerend wordt en het gevoelsleven van iemand overschaduwt?

Tevens valt mij op hoe concreet het denken van R. is. Ze vertelt dit heel mooi door te benoemen hoe belangrijk voor haar feiten zijn in haar leven en hoe moeilijk het voor haar is om iets wat ze niet vast kan leggen, haar innerlijke groei, voor haar hanteerbaar te maken. Ook in haar werkstuk zie ik dit concrete denken terug.

GESPREK ROND WERKSTUK "FIGUUR ONDER STROOM" MET R,2.:

Datum: 23 november 2015

H; Kan je vertellen waarom je dit gemaakt hebt?

R2,1: Nou eigenlijk, dat bij aanraking er bij mij een alarm afgaat. Dus dat ik letterlijk, of figuurlijk gezien, ik soort van onder stroom sta. Ik heb het gevoel als iemand mij aanraakt of als iemand te dicht in mijn buurt komt, ja, dat mijn haren al eigenlijk overeind gaan staan.

H: Ja, er gaat letterlijk een alarm af (als je het poppetje aanraakt gaat er een belletje af).

R2,2: Ja.

H: Enne, dit heb je een poos geleden gemaakt. Toen speelde dat heel erg?

R2,3: Ja, ik denk dat ik het eigenlijk een beetje als gevaar zag of zo.

H: OK, want..

R2,4: Ik weet niet, dan komt iemand wel heel dichtbij. Op een afstand, dat is gewoon een prettiger en een overzichtelijker gevoel dan iemand die heel dicht op je staat.

H: Heeft het met overzicht te maken voor jou?

R2,5: Ehm.. overzicht en misschien niet altijd weten wat je met aanraking moet. Dat hoeft niet, weet ik veel, dat kan ook gewoon uh...een verjaardagswens zijn of zo. Dat is ook al aanraking. Dat is ook een beetje ongemakkelijk. Vooral ongemakkelijkheid levert het op.

H; Heeft het dan ook met verwachting te maken?

R2,6: Ja het is natuurlijk de verwachting dat als je jarig bent, dat je dan netjes een hand geeft dat wel.

H; Maar met de verwachtingen naar jou?

R2,7: Ik kan het niet echt uitleggen, het is meer een gevoel. Ik kan het niet beter uitleggen, dan dat ik het gemaakt heb op dat moment zoals ik het voelde.

H: OK. We gaan even naar dat gevoel terug hè. Je zegt: ik sta onder stroom op moment dat ik aangeraakt word.

R2,8: Ik sta gewoon compleet op scherp, eigenlijk.

H: OK. En ... als jij op scherp staat, wat gebeurt er dan met jou?

R2,9: Dan word je een beetje onhandig. Dus dan, als je dan 3 kussen moet .... Ja, hoe zeg je dat, ongemakkelijk. Ik kan het niet anders zeggen. Dus onhandig ook wel denk ik.

H: Is het veranderd?

R2,10: Ja, ik denk het wel.

H: Hoe komt dat?

R2,11: Uhm.... Nou ja met die verjaardagsdingen dat blijft onhandig, maar qua aanraking, dat denk ik. Dat ik nu weet, dat het ook... ik voel en weet dat het ook prettig kan zijn.

H: OK, dat heb je ondertussen ervaren?

R2,12: Ja.

H: Heeft dat jou ook veranderd als persoon?

R2,13: Ja, ik denk dat ik wat makkelijker in omgang ben en wat minder schichtig. Wat minder alert, hoe zeg je dat, ja.... Alsof ik het gevoel heb dat ik alles in de gaten moet houden en er niet iets gebeurt waar ik geen grip op heb, of....

H: Was dat belangrijk voor je, grip op iets hebben?

R2,14: Ja.

H: Is dat nog belangrijk? Of is dat ook veranderd?

R2,15: Het is heel erg veranderd, maar grip, ik denk dat je dat altijd een beetje blijft houden, omdat dat wel in je zit. Maar ik beseft ook dat me dat wel heel veel.... Grip houden geeft ook heel veel stress. Dus eigenlijk dat je stress voorkomt, maar je veroorzaakt er ook stress mee....

H: Ga eens verder..... waarom?....

R2,16: Als je altijd grip wilt houden, dan moet dus alles gaan zoals jij wilt. Maar dat betekent ook dat je eigenlijk weinig mensen om je heen kan verdragen. Want die zullen altijd wel iets doen wat jij niet bedacht had. Dus grip maakt je ook wel alleen.

H: OK. Wat heb je geleerd van juist die grip loslaten dan?

R2,17: Dat het eerst zorgt voor extra spanning, maar dat het daarna eigenlijk als je je daar een beetje overheen zet. Dat klinkt wel heel simpel, maar als je langzaam los leert laten, dat het eigenlijk ook wel heel erg relaxed is om het even niet te moeten hebben.

H: Heeft het bevrijdend gewerkt?

R2,18: Ja zeker. Er zijn heel veel regels waar ik me niet meer aan hou. En eerst was het gewoon echt... Dan dacht ik: ja als ik me al niet aan mijn eigen regels hou, dan ....ja.... dan is alles wel heel vaag.

H: En nu hou je je niet meer aan je eigen regels?

R2,19: Nee, ik kan het niet eens meer.

H: Je kan het niet eens meer.

R2,20: Het lijkt wel of ik een beetje tegendraads ben geworden. Alsof ik altijd regels heb opgelegd gekregen van iemand anders. Dat ik het nu maar eens even zelf ga bepalen. Want ik vraag mij af of het nu mijn regels waren. Of het ook was wat ik echt wilde. Het was ook meer wat ik vond dat ik moest willen.

H: O. En jij vond dat je dat moest willen.. want

R2,21: Het was helder. Dus als ik bedenk van: ik ga elke week hetzelfde eten, maar dan wel iedere dag iets anders, maar dat moet wel zo. Want anders moet ik nog eens gaan nadenken over eten, uhm... dan vond ik gewoon dat ik moest willen dat ik geen, niet ergens zin in zou moeten hebben. Want als ik dat zou doen, dan zou er alleen maar chaos zijn. Dan kan je nooit meer naar de winkel, want dan weet je niet meer wat je daar moet doen, wat je moet halen, wat je moet... Nu... ja...Misschien is het ...ja....bijvoorbeeld

H: Zeg je daarmee dat de structuur die misschien wel een middel was, echt een doel werd op dat moment?

R2,22: Ja. Dat was gewoon, als je dat niet deed dan liep alles in de soep. Dan was het einde zoek, dan zou ik chaotisch worden en dan .... Ik word er misschien wel chaotisch van nu, maar ik weet niet of dat erg is. Misschien ben ik gewoon zo.

H: OK, dus het is helemaal niet erg om chaotisch te zijn?

R2,23: Nee.

H: Wat levert dat je op? Die bevrijding, die zo van oh, ik hoef me niet meer aan mijn eigen regels te houden?

R2,24: Meer sociale contacten, ruimte om eens iets leuks te gaan doen of van plan te wijzigen. Om niet van te voren, als je ergens heen gaat al helemaal uit te stippelen wat je precies moet gaan doen en waar je wat moet gaan eten, waar je... naar welke winkel je wel of niet gaat. Ik kan gaan en als je ergens langskomt en je wilt kijken dan ga je kijken. Dat geeft niet. Het geeft niet als je chaotisch door de stad loopt en dat je ..nee, je hoeft dat niet gestructureerd te doen eigenlijk. En als ik dat niet trek, dus als ik te moe ben voor dat soort dingen, dan moet ik dat gewoon niet gaan doen. En dat weet ik ook van mezelf. Want dan levert het inderdaad stress op, als ik niet weet wat ik ga doen.

H: OK. Dus je zegt: als ik moe ben dan moet ik dat soort dingen niet doen, want dan levert het stress op, maar dan is dat de keuze.

R2,25: Ja want dat is mijn eerste zwakte, dan zou ik inderdaad baat hebben met structuur. Want ik weet dat als ik moe ben dan, dan is het eerste wat me in de steek laat, is mijn gevoel denk ik. Van wat wil ik, of hoeveel kan ik, of hoeveel kan ik aan, of hoeveel energie heb ik om echt de stad in te gaan of tegen mensen te kunnen.

H: Weet je wat ik.... Ik hoor je eigenlijk een beetje vertellen: ik ben gaan leren naar mijn eigen gevoel te luisteren. Klopt dat?

R2,26: Ja. Als ik ergens geen zin in heb dan moet ik niet meer. Vroeger moest ik op maandagavond naar de bib., want dat was helder. En het was ook heel helder. En het heeft me zeker geholpen, maar het is ook wel eens fijn om gewoon te denken: nee! Nu effen niet. Niet zeuren.

H: En..en..je zei, het heeft me in eerste instantie wel geholpen, hoor ik je daarmee zeggen: ik ben nu een stap verder?

R2,27: Ja. En ik denk dat ik beter naar mijn gevoel ben gaan luisteren omdat ik, omdat ik verliefd ben geworden. Dus dan moet je dat gevoel wel.... Als je daar niets mee doet, als je denkt: nee, verliefdheid dat bestaat niet, dat zit niet in mijn schema, of daar doen we niet aan. Maar dat gevoel is

er wel, dus dat betekent... Daar heb ik dus wat mee gedaan en dat heeft iets positiefs opgeleverd. Dat was wel een gevoel, 't was geen feit, je kon het niet meten, je weet het niet zeker, ik bedoel...Dus ik denk dat ik vanaf toen dacht van als ik gewoon wel naar mijn gevoel luister, wat valt er te verliezen?

H: En wat levert het op?

R2,28: Veel....Het maakt je zelfverzekerder. Dat je ineens beseft dat je wel een eigen wil hebt. En dat wist ik altijd wel, maar ik dacht dat ik mijn eigen wil maar beter niet kon volgen. En een groter sociaal netwerk denk ik.

H: Ik weet nog dat jij één van de eerste keren bij mij kwam. En dat jouw doel was: leren omgaan met het sociale netwerk. En het liefst ze zo veel mogelijk in mijn regels inpassen, zodat ze niet gevaarlijk zijn, voor mij.

R2,29: Ja, dat betekende eigenlijk voornamelijk naar familie bellen.

H: Ik weet dat we toen soms afspraken doornamen en dat je zelfs als er iemand op bezoek kwam, dan bespraken we het voor: hoe je dat ging doen. Dat is dus nu heel erg veranderd.

R2,30: Ja, maar ook omdat ik het niet meer alleen hoef te doen, denk ik. Het voelt een beetje als een opluchting, zo van: o als ik vast loop, ik heb een soort van back up. Zo voelt het.

H: Hmhm. Met dat je een partner hebt gekregen heb je een back up

R2,31: Ja. Dus als ik de supermarkt in loop, voor mijn verjaardag of voor visite en ik weet het niet, kan ik het altijd vragen. En het is niet dat ik constant vraag, maar...Zelfs als ik het niet vraag en ik doe het in het mandje dan weet ik, dan is het goed. Er loopt toevallig iemand mee dus. Als het echt heel raar is, dan hoor ik het vanzelf wel. En ik merk dat eigenlijk niemand, dat ie dat nooit zegt van: goh, zou je dat nu wel doen of zou je dat nou wel eten of zou je dat nou wel kopen? Dat het altijd gewoon prima is. En dat er ook niets gebeurt.

H: Ben je jezelf beter gaan leren kennen?

R2,32: Ja, dat kan ook bijna niet anders.

H: OK.

R2,33: Want als je eerst alleen maar regels hebt en die regels vervallen dan moet je jezelf ergens tegen komen. Het is gewoon hoofdvulling. Regels.

H: Hoe ben jij dan R.? Wat hoort nou echt bij jou?

R2,34: (stilte)

H: Blijkbaar doe je het heel goed op gevoel eigenlijk.

R2,35: Wat hoort bij mij? Misschien wel geen regels.

H: Misschien wel geen regels... (lange stilte)

R2,36: Misschien ben ik wel meer een gevoelsmens dan een regelmens.

H: Dat is wel een hele mooie hè?

R2,37: Misschien is dat juist de start geweest van de regels.

H: Vertel eens... waarom?

R2,38: Omdat op gevoel, dat is niet helder. Dat is niet zwart-wit. Dat is vaag. Vooral als je onzeker bent, dan heb je weinig aan gevoel.

H: Dus zeg je: ik had toen wel regels nodig? Omdat eigenlijk mijn gevoel heel eng was.

R2,39: Ja.

H: Maar zeg je daarmee ook dat de regels gemaakt hebben dat je iets stevigere in je schoenen stond, waardoor je kon leren werkelijk naar je gevoel te luisteren?

R2,40: Ik denk dat die regels meer gewoon nodig waren om mijn eigen leven eerst op poten te zetten. Dus als je eerst met regels leeft, dan kan je in ieder geval een soort van frame maken. En als dat bestaat...

H: Dat heb je hier (wijzend naar het werkstuk) gedaan, je hebt het frame gemaakt.

R2,41: Ja, en als dat er eenmaal staat dan kan je dat op gevoel gaan invullen. Dus ja, dan kan het zijn dat je dat frame dus aanpast. Dat je...

H: En als ik nou naar jouw werkstuk kijk, een frame, dat is het echt, leeg zelfs. Ik kan er dwars doorheen kijken.

R2,42: Jawel maar op rood daar zitten rustpunten [Als het staafje het metalen frame aanraakt dan gaat het belletje af, staat het mannetje onder stroom, maar op de rode voetjes of het hoofd is dit niet het geval] (H.P.).

H: Rood zijn de rustpunten. OK, dat is altijd geweest hè? Is dat nog steeds zo?

R2,43: Ja ik word nog steeds rustiger en blij wanneer ik rood verf. En van rode spullen of als ik die zie. Maar dat is niet meer het enige waar mijn ogen van gaan fonkelen, laat maar zeggen. Dat was wel. Dat ik meteen als een soort ekster rond liep. En meteen als ik rood zag, dacht: o dat is een leuke...

H: En dat is nu aan het uitbreiden naar andere kleuren?

R2,44: Ja, nog niet heel erg maar wel.

H: Dat is wel mooi, wat je zegt. Nu zou je hem invullen denk ik. Zou je werkstuk er anders uitzien?

R2,45: Ja de stroom zou er af zijn.

H: De stroom zou eraf zijn. OK. En zou het alleen een kader zijn?

R2,46: Nog wel, maar ik denk, dat ik nu ik het hier ga stoppen, ik het een beetje ga invullen. En dan zelf. En niet met behulp van.

H: Zou je er al een hart in kunnen maken?

R2,47: Ja.

H: Zou je bv. kunnen zeggen van: Ik ben mijn hart aan het volgen?

R2,48: Ja. Dat zeker, want ik was hier niet weggegaan als ik naar mijn regels had geluisterd. En naar voorspelbaarheid. Nu is het natuurlijk vaag. Ik vind dat eigenlijk wel een heel prettig idee.

H: Want je sluit de behandeling hier af. En je zegt van: dat is nu vaag. Daarmee laat je een stuk bescherming los hè?

R2,49: Ja.

H: Wat gaat dat je brengen, je hart volgen? Als je naar de toekomst kijkt?

- R2,50: Vroeger zou ik altijd denken dat het allemaal niet meer goed zou komen, maar dat is niet zo. Nu heb ik gewoon het gevoel van: ik ga wel zien wat er op mijn pad komt. En ik ga er zelf naar op zoek. Misschien dat ik weer wat meer dingen kan gaan maken. En dat ik daar wat meer ruimte voor heb.
- H: Ik hoor daar een stukje vertrouwen in. Klopt dat?
- R2,51: Ja, ik heb er geen slapeloze nachten van eigenlijk. Sinds ik heb gezegd dat ik hier wil stoppen ben ik juist opgelucht en vrolijk.
- H: Heel goed. Word je er sterker van?
- R2,52: Ja. Ook gewoon het gevoel van ik heb het niet écht nodig. Vooral als ik bedenk dat ik het eerst al akelig vond als jullie op vakantie gingen. Ik dacht toen:.. Het is toch voor autisme, dan moet het toch allemaal helder zijn. Elke week hetzelfde, het liefst. Dan kun je toch niet zomaar op vakantie gaan. Terwijl ik nu denk van: ja, goed recht. Ga maar lekker. Ik vind het ook wel eens lekker als ik niet op gesprek hoef. Ik zoek het zelf wel uit en dat kan ik prima!
- H: Daar hoor ik heel veel kracht in R..
- R2,53: Ja, zo voelt het ook. Ik ben niet zo goed in spelen dus, in doen alsof. Anders zou ik wel gebroken zijn en hier met dikke jankogen zitten.
- H: Maar dat hoeft niet hè. Want ik heb eigenlijk meer aan een krachtig persoon die hier weggaat en die zegt van: ik kan de wereld aan, dan..
- R2,54: Ja maar misschien ook, ik heb genoeg vrijwilligerswerk waar ik het naar mijn zin heb gehad. Dus ik, ja..Bij bijna al het vrijwilligerswerk wat ik heb gedaan vond ik het leuk dus.
- H: Vertrouwen.
- R2,55: Ja, ik kijk gewoon eerst hoe het gaat met de schoenmaker [haar werk] (H.P.). En dan ga kijken hoe verder.
- H: Als ik nou kijk naar jouw identiteit, naar wie is R.?
- R2,56: Dan zou ik vroeger hebben gezegd een uitkeringstrekker die niks doet en die een last is voor zichzelf en voor een ander.
- H: En wat zou je nu zeggen?
- R2,57: Een uitkeringstrekker die zelden nog een last is voor zichzelf en misschien wel voor een ander, maar dat maakt mij eigenlijk niet zoveel uit. Ik geloof niet dat het zo erg is.
- H: Maar uitkeringstrekker klinkt ook een beetje als uhhh....
- R2,58: Lanterfanter.
- H: Lanterfanter. En vind je dat nog?
- R2,59: Nee, maar ik vind het wel moeilijk dat ik het krijg. En dat ik wat ik nu heb bedacht, eigenlijk heb ik er zelf wel een goed gevoel over en als ik er langer over nadenk, denk ik van: ja, je krijgt gewoon uitbetaald en je doet niks. Ja ik doe natuurlijk iets in het huishouden, maar goed. Mijn gevoel zegt dat dat best even kan.
- H: Dat kan even, hoor ik je zeggen.
- R2,60: Ja, ik denk niet dat ik daar gelukkig van word als ik dat alleen maar doe.
- H: Dus...

- R2,61; Dus ik ga over twee maanden of over een maand, ga ik weer kijken naar vrijwilligerswerk. En dan voel ik me weer uh.... Dan betekenen ik ook iets voor de samenleving. Heb ik iets terug te geven.
- H: Is dat belangrijk voor jou?
- R2,62: Ja.
- H: Want...
- R2,63: Omdat er zoveel mensen zijn die keihard werken en kapot thuis komen. Enne... ik vind dat ik daar ook iets voor terug moet doen.
- H: Dus je wilt je steentje bijdragen aan de samenleving.
- R2,64: Ja aan de samenleving. Dat vind ik wel belangrijk.
- H: Ja, dat heb je altijd belangrijk gevonden hè?
- R2,65: Ja. Waarschijnlijk ook vanuit thuis. Omdat mijn vader ook een zelfstandige ondernemer is. En ..uh .. die heeft zelf ook nooit gebruik gemaakt van de sociale voorzieningen. En eigenlijk niemand in onze familie. Het zijn eigenlijk allemaal zelfstandige ondernemers. Dus ik denk dat dat wel meespeelt. Een uitkering dat is echt het laagste eigenlijk. Niet dat het zo voor mij gezien wordt. Want mijn vader vindt het gewoon ok dat ik dat heb. Die vindt dat eigenlijk ook wel terecht. Maar zelf heb ik dat gevoel wel heel erg. Dat ik vind dat je het zelf moet verdienen. Je moet je eigen geld verdienen. Je moet... dat geeft de meeste voldoening.
- H; Je zegt eigenlijk van: er zit een stukje traditie in.
- R2,66: Ik denk het wel.
- H: Vanuit vroeger. Alleen al vanuit mijn familie dat er meer zelfstandige ondernemers waren.
- R2,67: Zelfstandige ondernemers die dan mensen in dienst hadden. Die dan weer niet meer kwamen opdagen, lui op de bank zaten en weer in een uitkering kwamen. Dat is een beetje negatief beeld tegenover uitkering. Tegenover mensen die niet meer, die een werkgever leegzuigen.
- H; Maar het heeft jou wel gevormd. En dat is voor jou ook wel een belangrijke waarde geweest. De hele tijd hè?
- R2,68: Ja
- H: Is het ook een stukje nieuw perspectief dat je hebt. Zo van: ja maar ik kan dus blijkbaar ook echt wel iets!
- R2,69: Ja, maar ook mede door dat ik zelf (nadruk op woordje zelf) ben gestapt naar die schoenmaker. Het was mijn eigen idee. Dat wilde ik allang. Dat was ook mijn eigen gevoel eigenlijk. Dat was niet een opgelegd iets. Of dat iemand het voorstelde. Het was gewoon mijn eigen plan geweest.
- H: Ja, wat heeft de therapie hierin gedaan. Heeft de therapie hierin iets gedaan? Of zeg jij van: nee, dit is vanuit mijn eigen kracht ontstaan.
- R2,70: Twijfel ik over.
- H; Ja, dat snap ik
- R2,71: Misschien dat ik wel wat vertrouwen heb gekregen dat ik naar mijn gevoel mag luisteren. Ik vond het altijd leuk bij die schoenmaker, om daarheen te gaan en mijn schoenen te brengen en te kijken. Dus, misschien dat ik het vertrouwen heb gekregen om meer naar mijn gevoel te luisteren. Maar ik denk

ook .... Ik weet niet of dat daardoor is gekomen. Het kan ook gewoon zijn dat de jaren voorbij zijn en....

H: Het is ook gewoon tijd. Tijd heelt

R2,72: Een combinatie. Dat kan je nooit met zekerheid zeggen. Jullie denk ik ook niet, van waar komt dat vandaan?

H: Nee, ik ben eigenlijk alleen maar nieuwsgierig. Zo van: hoe zie je dat?

R2,73: Nou ja, ik denk dat ik meer te weten ben gekomen over autisme, dus daarmee indirect ook over mezelf. En als je dat meer begrijpt, dan kan je er een hele hoop mee verklaren. Dat is best makkelijk. Dus ik denk dat dat ook rust heeft gegeven. Dat je altijd denkt: Er is iets, maar ik weet niet wat en als dat autisme is, dan is dat fijn, want dan is het wel verklaarbaar. Dan is het allemaal niet raar dat ik zoveel vrienden niet heb en dat ik daar ook niet zo behoefte aan heb. En ik heb heus wel die behoefte. Want eerst dacht ik, ik heb het gewoon niet. Maar ik heb het wel, maar met mate. Dat hoeft niet ...En als ik geen zin heb om iemand te zien, dan zeg ik dat nu ook gewoon. En vroeger zou ik zeggen: ja, Ok, terwijl je denkt van o shit....ik wil niet.

H: Daarin ben je ook veranderd hè?

R2,74: Ja. Eerst zou ik denken, dat zou ik niet durven te zeggen, maar nu zeg ik gewoon: ik blijf vanavond een avondje thuis. Ook al heb ik al de hele week thuis gezeten. Eerst zou ik denken van: ja maar je hebt al de hele week thuis gezeten. Dan kan je dat niet zeggen. Waarom niet. Als ik die avond thuis wil zijn, het maakt niet uit of dat gisteren of eergisteren ook was.

H: Ja, dus ook daarin voel je beter wat je zelf wil.

R2,75: Ja en dat het niet erg is als ik het zeg. Want ik denk ook: nou als iemand dat wel erg vind, ja, dan is dat hun probleem. Niet het mijne.

H: Dat laat je ook makkelijker achter je liggen. Dat is veranderd hè?

R2,76: Eerst hield het me heel erg bezig wat een ander vond. En natuurlijk nu ik net weer een beetje begin met sociale contacten ben ik daar ook wel eens onzeker in. En dan denk ik ook weleens: wat moet ik nou? Moet ik iets meenemen of zo? Maar ik laat het ook wel heel gauw weer los.

H: En..en.. wat ik je hoor zeggen is van: ik merk dat ik meer grip heb, ook op mijzelf.

R2,77: Ja

H: Verandert het jouw toekomstbeeld?

R2,78: Ja, ik denk dat ik eerst naar de toekomst keek, bijna in huilen uitviel. En nu heb ik er wel zin in. Ben ik wel benieuwd eigenlijk. Ja, ben ik wel nieuwsgierig. Daar ben ik wel achter gekomen, dat ik eigenlijk wel heel nieuwsgierig ben. En dan niet op een negatieve manier. Maar dan gewoon toch wel enthousiast. Ik best wel enthousiast kan zijn over dingen. En druk. En minder, ik dacht altijd dat ik saai en afgevlakt was. Maar ik geloof het niet.

H: Dat moet je me eens verder uitleggen. Ik heb je weleens horen zeggen van: voor mij moet er niet teveel veranderen. Zo begon je hè? Niet teveel veranderen. En ....

R2,79: Maar mijn nieuwsgierigheid die wint vaak van dat soort dingen. En die wint steeds vaker.

H: OK...

R2,80: Dus als ik denk: ik ga naar de supermarkt. Was het eerst: je hebt gezegd je gaat naar de supermarkt. Nu denk ik:ja, maar ik wil eigenlijk ook even daar heen, want daar ben ik wel heel

nieuwsgierig naar en ik wil daar even kijken. En is dat erg, als je afwijkt van je plan. Dat was eerst dus wel. Dat had ik ook opgeschreven: Niet afwijken van je plan. Maar daar kan je ook wel weer plezier uithalen. Gewoon dat mijn nieuwsgierigheid laten doen.

H: Jouw nieuwsgierigheid geeft jou heel veel.

R2,81: Ja, ik denk het wel.

H: Wat geeft het jou?

R2,82: Het zorgt ervoor dat ik niet in mijzelf gekeerd blijf. Daar ben ik te nieuwsgierig voor om alleen maar in mijn eigen hoofd te blijven. Ik ben ook benieuwd naar wat er in een andermans hoofd omgaat. Of wat er te doen is, waar ik nog niet ben geweest.

H: Zou je kunnen zeggen dat je heel erg aan het exploreren bent?

R2,83: ja, ik denk het wel.

H: En zou je kunnen zeggen dat je het eigenlijk wel heel erg fijn vindt?

R2,84: Ja.

H: Dat is iets nieuws wat je ontdekt voor jezelf?

R2,85: Nou, dat ik nieuwsgierig was, dat was eigenlijk meestal een vloek voor mij. Want die nieuwsgierigheid verpestte vaak mijn plannen. Of kon eventueel mijn plan verpesten en zo zag ik het ook echt wel. Als een behoorlijk irritante eigenschap. Als een dwarsligger. En nu, ik weet niet, het is juist prettig om enthousiast te zijn. Om te denken, goh hoe zal het daar zijn en om weer die energie te voelen.

H: Je bent het gaan herwaarderen?

R2,86: Ja, ik ben er blij mee eigenlijk. Ook al vind ik het soms ook irritant, maar ik vind het toch wel leuk.

H: Ja, want het geeft dat je dingen ontdekt die je anders niet zou ontdekken?

R2,87: Nee.

H: Dus het brengt je meer dan dat het je kost.

R2,88: Ja.

H: En dat ben je gaan waarderen

R2,89: Ja.

H: Als ik zeg, dat ik jou heb zien veranderen van iemand die inderdaad krampachtig de wereld probeerde ...

R2,90: vast te houden

H: In de greep te houden, naar iemand die ...

R2,91: de wereld maar laat doen.

H: Ja maar ook de wereld inkijkt vanuit een stukje uhm....

R2,92: bewondering en interesse.

H: Ja, bewondering en interesse. Dan herken je dat dus.

R2,93: ja

- H: En ook een beetje onbevangenheid. Zo van, nou kom maar op. Het is een uitdaging.
- R2,94: Ja, want wat kan er nou eigenlijk gebeuren? Als ik links ga of rechtsom of mijn rondje niet exact hetzelfde doe als gisteren. Dat is wel leuk, want nu zie ik ook weer eens wat anders.
- H: Dit is heel mooi wat je zegt. Dit is echt prachtig. Want inderdaad, je ziet wat anders en je gaat er ook weer anders op reageren, dus je leert er ook weer van. Wat hebben jouw kunstwerken daarin gedaan?
- R2,95: Die hebben me ook wel zelfvertrouwen gegeven. Alleen op het moment gaat het bar slecht met mijn kunstwerken. Maar ik denk dat ik gewoon zoveel dingen om me heen heb die veranderd zijn, dat ik denk, dat komt vanzelf wel. En daar heb ik nu ook wel weer vertrouwen in (beweegt op dit moment veel). Ik dacht eerst dat het een fase was misschien.. Maar ik denk het toch niet. ik denk ook wel dat ik ontiegelijk veel tijd had daarvoor. Dat ik geen... omdat alles was gestructureerd dus nergens hoefde ik over na te denken. Alleen maar over wat ik wilde maken. En nu denk ik nou wat zal ik vanavond eten? Wat zal ik vanavond koken en dan niet alleen voor mijzelf. Wat gaan we vanavond doen? Gaan we een serie kijken of ..Dat vult ook zoveel op en daar haal ik ook plezier uit. Wel anders. Als ik weer kijk in die doos dan denk ik, ik heb zin om weer wat te maken eigenlijk. Ik denk dat het vanzelf ook wel weer komt en daar heb ik ook wel vertrouwen in. Eerst dacht ik van: dat is einde verhaal, leuk dat ik die werkjes nog heb, maar...is een fase. Een psychotische fase (lacht).
- H: Zou je kunnen zeggen dat een stukje van je creativiteit wat in je zat, dat toen in de werkstukken ging zitten en dat dat nu gaat zitten in het exploreren van de wereld.
- R2,96: Ja, en het opnieuw leren afspraken maken met iemand. Dat kost me nu denk ik meer energie, maar ik denk dat het na een poosje dan ook weer makkelijker af gaat. Het gaat al steeds makkelijker af. In het begin was het: o, ik krijg een berichtje, of ik wil afspreken. Dan had ik zoiets van: wat moet ik nou opschrijven, wat moet ik nou typen? Wat zeg ik nou? Ik wil niet teleurstellen, maar ja... en nu kennen we elkaar al weer beter en nu kan ik zeggen van: nou, vanavond geen zin of juist wel zin.
- H: Het gaat dus goed.
- R2,97: Ja,
- H: Wat deed het toen, je werkstukken maken?
- R2,98: Verklaren. Verhelderen
- H: Dus eigenlijk meer grip krijgen
- R2,99: En van wat is er, waar loop ik tegenaan. En als ik het verbeelde kon het me ook wel helpen. Dus als ik iets maakte, zorgde ik er wel voor dat het...probeerde ik wel iets te maken wat ook weer positief kon helpen. Het kon wel eens een negatief werkstuk zijn, maar wel met een gaatje, laat maar zeggen naar het positieve.
- H: Vind jij dat het belangrijk is geweest binnen jouw identiteitsontwikkeling?
- R2,100: Ja, zeker.
- H; Want...
- R2,101: Omdat ik me bewuster ben van mijn gedachten, van mijn gevoelens en van waar ik tegenaan loop. En als ik, ik ben meer van het beeldende, dan van het praten. Al hoewel nu praat ik best veel. Maar ik heb meestal gevoelens in beelden in mijn hoofd en niet in woorden. En als ik verbeeld dan kan ik het ook beter overbrengen naar, naar mezelf, maar ook naar anderen.
- H: Heb jij ze nu nodig? Op dit moment?

R2,102:Nou wel als hobbymatig, gewoon om lekker bezig te zijn. Het helpt me ook. Normaal gesproken was er niets dat me in de weg lag om het niet te doen.

H: Maar nu zeg je ook iets anders, hobbymatig, dat is iets anders dan: ik heb het nodig om mezelf te begrijpen.

R2,103:Ja, toen had ik het ook gewoon nodig, anders zou ik.... Ik weet niet... het was mijn gezelschapspartner denk ik. Nu heb ik ook ander soort gezelschap en dat is ook goed. Maar ik heb er ook veel plezier aan beleefd.

H: Ja, maar dat mag ook, toch? We hebben toen over jouw werkstukken altijd best wel uitgebreid gepraat. Wat deed dat om dat met mij te bespreken?

R2,104:Nou ik vond het prettig, omdat ik dan het gevoel had dat ik iets kon, dat ik het goed kon uitleggen. En dat iemand me begreep en dat jij me misschien iets beter kon uitleggen als ik, soms begreep ik het nog niet precies. Dan begreep ik wat ik gemaakt had, maar begreep ik niet precies... of begreep... ik had nog niet echt heel erg de link van OK, het ligt daaraan en daaraan. En dan kon jij soms een diepere laag geven, waardoor me dat weer aan het denken zette en kon ik weer een nieuw werkstuk maken. Dus je zette me daardoor op een andere manier aan het denken, omdat wat ik neerzette was wat ik dacht. En wat jij daar aan toevoegde was wat ... ja... jij dacht.

H: Ja, mocht dat naast elkaar staan?

R2,105:Vaak wel, maar soms moest ik dat ook eerst even accepteren. Dat er ook een andere gedachte is.

H: Had dat te maken met een vast plaatje wat jij in je hoofd had en dat je dan moest wisselen?

R2,106:Ja.

H: En klopt het dat je dat nu veel makkelijker kan?

R2,107:Ja, omdat ik veel minder op scherp sta. Hoe zeg je dat, of je constant heel alert ben.

H: Dus eigenlijk: je alert-stand maakte dat je ook je eigen wereld beperkte.

R2,108:Ja...ja.

H: En juist doordat je meer ontspannen bent, het gevoel hebt, ik ben ook een stukje bevrijd, ik mag mijn gevoel volgen,...

R2,109:Ja zo voelt het ook.

H: Kan je eigenlijk veel meer aan. En kan je ook heel veel verschillende dingen aan.

R2,110:Ja

H: Ook verschillende zienswijzen aan?

R2,111:Ja ook. En toen gunde ik mezelf ook veel minder. Ik zat altijd bovenop mijn geld. Te zitten en nog eens te zitten. En nu koop ik ook wel dingen. Toen kocht ook bijna geen nieuwe kleding. Dan moest het echt wel goed stuk zijn. Qua schoenen ook. Nu koop ik ook meer, ook dingen die geen nut hebben.

H: Ben je blij met jezelf nu?

R2,112:Ja. ik word ook moe van het idee, als ik denk aan al die regels. Hoe heb ik dat vol kunnen houden joh? Ik lijk wel een heel ander persoon.

H: Maar het heeft je wel ergens gebracht. Ergens is er wel een basis gelegd, maar daarna ben je gaan groeien.

R2,113: Ja, die boosheid, ik weet nog op die andere afdeling heb ik echt heel vaak woede-explosies gehad. Dat ik iemand, ik heb iemand een keer bij zijn pols gegrepen. Enne kijk, met deuren slaan, mijn hoofd tegen de muren aan. Dat ik nu denk van, Jezus, wat heb je je gedragen zeg, doe effen normaal. Je bent niet alleen. Toen zag ik gewoon overal onrecht. En alles wat onrecht was, daar ontvlamde ik op. Het was echt gewoon explosie.

H: Maar, het onrecht is denk ik niet veranderd hè?

R2,114: Nee, maar ik reageer er veel minder explosief op. Ik was thuis ook altijd... o, R. is boos. Dan moest iedereen het ontgelden. Maar ik kan niet meer zo goed bij dat gevoel. Laatst ben ik nog wel boos geweest. Dat ik echt, dat ik het gevoel had dat ik wilde slaan en T. keek zo [kijkt verbaasd] (H.P.)... en die moest gewoon lachen (gaat zelf ook lachen). Echt zo van ga jij maar even afkoelen. Dat was ook iets met onrecht. Toen dacht ik: O, dat is voor het eerst eigenlijk weer dat ik echt boos boos was.

H: En schrik je daarvan?

R2,115: Ja

H: Want...

R2,116: Gewoon dat ik denk: oh, dat is erg zeg. Dat is zo lang geleden dat ik het zo heb gehad. En het is nog best onredelijk ook. Ja, het begint wel met iets heel redelijks. Maar ik word heel onredelijk. Dus dan ga ik er van alles bij halen. Dat er niet toe doet. En toen dacht ik ja nu, nu zag ik ineens heel goed van hoe het toen ging. En toen was ik tot ik was afgekoeld, ook daarna vond ik nog steeds dat ik in mijn recht stond.

H: Dus daarin ben je wel heel erg veranderd ook.

R2,117: Ik kom daar nu op terug. En toen heb ik dat ook wel eens gedacht. Als ik iemand gekwetst had in dat hele gebeuren die daar niets mee te maken had, dan zou ik daar op terug komen, maar niet zomaar.

H: Dus je bent wel heel erg gegroeid

R2,118: Ja, want ik had het laatst met A. erover, die zat ook op die afdeling. Die zei ook, oh je kon wel heel erg boos worden, dat kon ze zich ook bijna niet meer voorstellen. Want ja het was meer dan wekelijks.

H: Het is gek om terug te kijken hè?

R2,119: Ja, en dat ik dan naar de afkoelkamer moest. Dan zeiden ze: R., ga maar naar de SOVA-ruimte. En dan liep ik weer zo stampend (lacht). Dan denk ik oh arme, arme! Als ik het hier af en toe zie dan denk ik: ja het zijn ook allemaal maar gewoon mensen die werken. En die ook allemaal weer de hele avond door elkaar geschopt worden, omdat iemand allemaal andere kinderen van streek heeft gemaakt. Dat besef ik nu heel erg. Toen ja....

H: Grappig hè? Dat je ziet dat je zo gegroeid bent?

R2,120: Ja, maar waarschijnlijk ook hoe moeilijk ik het met mezelf had, want anders kon ik zo boos niet worden. Het was ook gewoon woede op mezelf. Want dat... Het begon meestal met woede op anderen en uiteindelijk op mezelf. Omdat ik boos was, ik weet niet, ik kon het zo verdraaien en dan was ik het. En dan maar weer met mijn hoofd tegen de muur of zo iets. Dat doe ik echt al heel lang niet meer.

H: Maar daarmee zeg je van: ik was toen ook heel ongelukkig.

R2,121: Ja.

H: Ik had het heel moeilijk met mezelf

R2,122:Ja.

H: En blijkbaar ben jij dat een stuk ontworsteld en heb je ook wel meer grip gekregen waardoor je beter weet wie jezelf bent.

R2,123:Ja.

H: En dat heeft je denk ik wat gegeven, waardoor je nu bent zoals je bent.

R2,124:Ja, dat klopt.

H: We gaan de behandeling afsluiten. Het is ook echt het juiste moment.

R2,125:Ik vind van wel.

H: Kan je vertellen waarom?

R2,126:Uhm..omdat ik vroeger een afspraak zag als een strohalm. Zo van oh.. gelukkig, eindelijk. En nu denk ik eerder van: o ja, shit een afspraak. Ja klinkt een beetje lullig maar ik merk dat ik het niet meer nodig heb. En vroeger was het echt, ik stapelde alles op wat ik die week had meegemaakt. En misschien vergrootte ik het nog eens wat en werd het een beetje uit zijn context gerukt bij mezelf.

H: Maar je zegt iets heel moois hè? Ik merk dat ik het niet meer nodig heb.

R2,127:Ja.

H: Ik merk...

R2,128:Dat het een opgave wordt in plaats van hulp

H: En dat ik het leven aan kan, en dan heb je het ook echt niet meer nodig. Dat is het mooiste compliment wat je hulpverlening kan geven. Dat je niet afhankelijk meer bent van de hulpverlening. Je kan op eigen kracht. Zo gewoon mogelijk. En je mag zijn wie je bent.

R2,129:Ja, ik kan niet eeuwig in behandeling blijven voor autisme. Weet je als je diabetes bent dan hoef je ook niet elke week op gesprek om het er eens over te hebben hoe dat nou precies werkt. Dat weet je op een gegeven moment. Je moet je bloedsuiker in de gaten houden.

H: En dat is met autisme misschien ook wel zo.

R2,130:Ja gewoon af en toe opletten dat je niet te veel doet en dat weet ik en dat kan ik ook wel toepassen nu.

H: Dat is een hartstikke mooie afsluiting R.. Dank je wel!

Wat 'Figuur onder stroom' bij Helmine oproept:

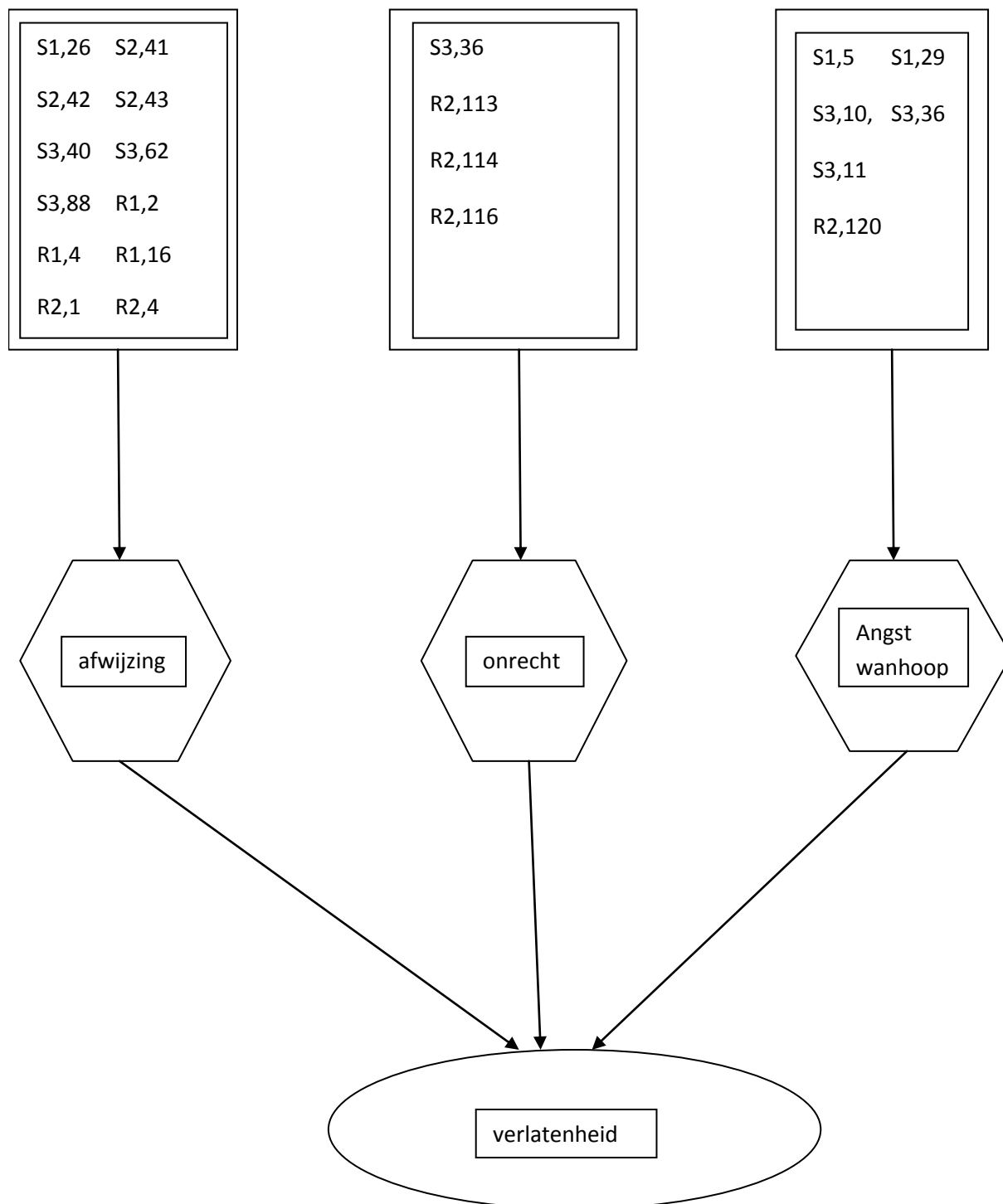
Toen ik dit werkstuk zag, was mijn eerste gedachten: Dit is echt R.. Het wankele, onder stroom staande figuurtje, dat werkelijk gaat rinkelen zodra je het aanraakt. Het rood dat het enige is dat haar rust kan bieden. Toen ik echter beter keek, zag ik in het figuurtje een koorddanseres, die haar armen gebruikt om in evenwicht te blijven en daarin heel bedreven lijkt. Balans, van wankelen naar evenwicht is naar mijn mening heel beeldend bij bovenstaand gesprek.

Aangrijpend hierin vind ik de worsteling van R. om grip te houden op haar leven en de consequentie hiervan: geen anderen in je nabijheid hebben, waardoor je je alleen voelt. Ik word hierdoor ineens bepaald bij de worsteling die ik vaak in gesprekken terug hoor. De worsteling die te maken heeft met het behouden van veiligheid, door grip op de omgeving, maar ook het verlangen naar menselijk contact die complexiteit met zich meebrengt. Bij R. heeft juist de voeling met dit menselijk contact gemaakt dat zij op haar gevoel ging

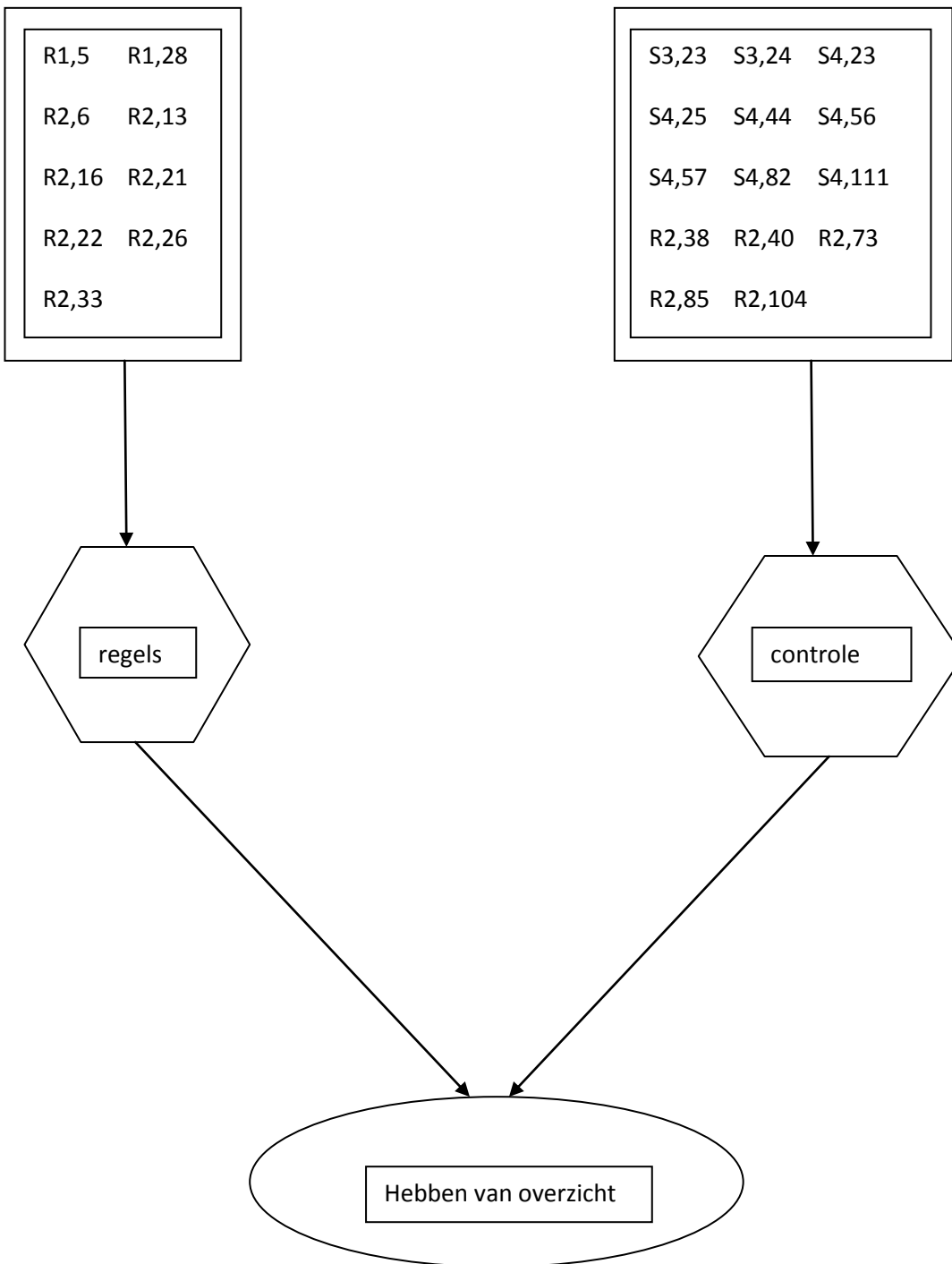
vertrouwen en nieuwe ervaringen opdeed. Binnen autismezorg zie ik, dat we veel tijd besteden aan houvast bieden door verheldering en structurering in de omgeving. Van R. leer ik dat verheldering van eigen gedachten en gevoelens en leren hierop te gaan vertrouwen heel essentieel is binnen de behandeling.

BIJLAGE 2:

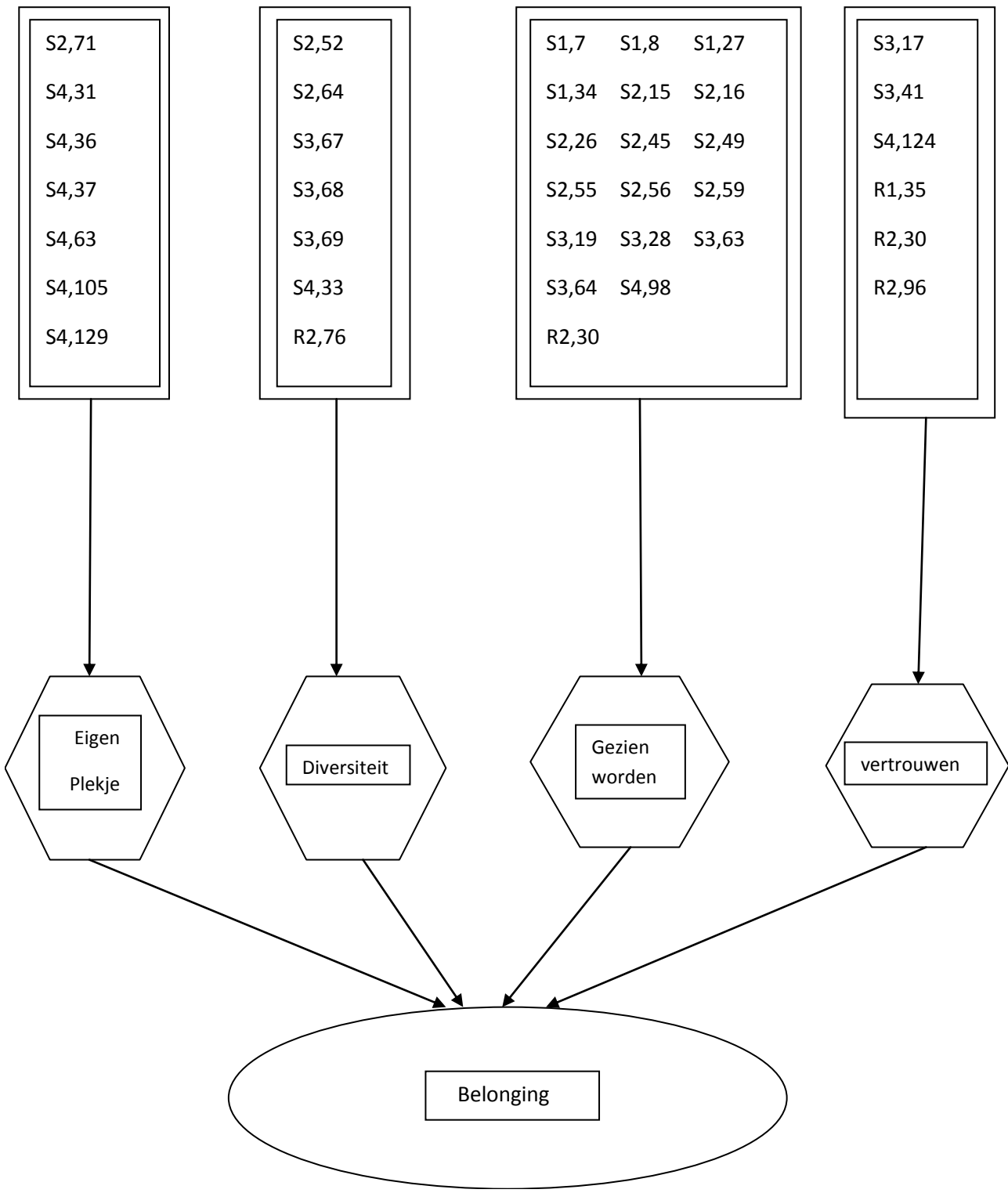
Schema 'Verlatenheid':

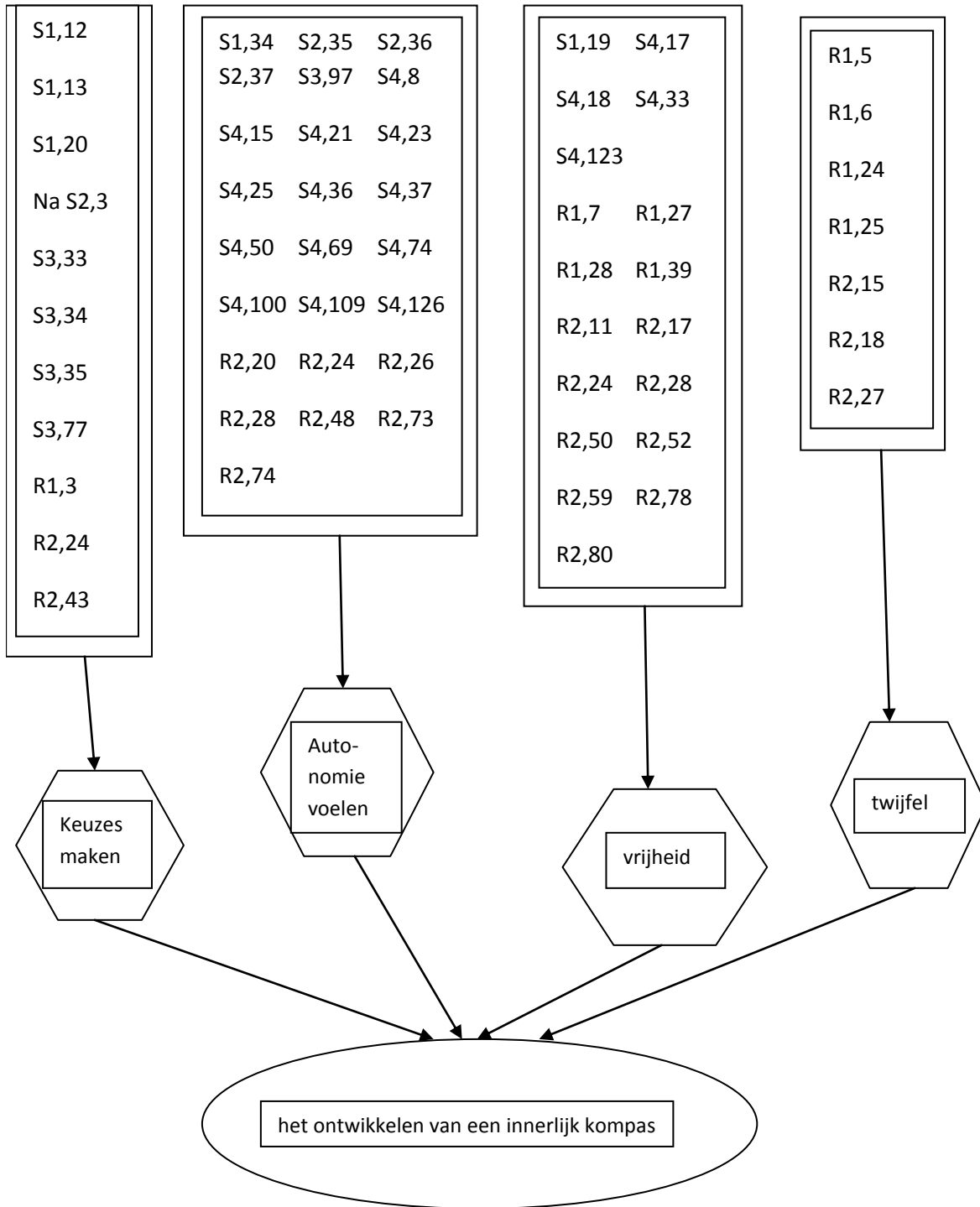
Schema 'Het hebben van overzicht':

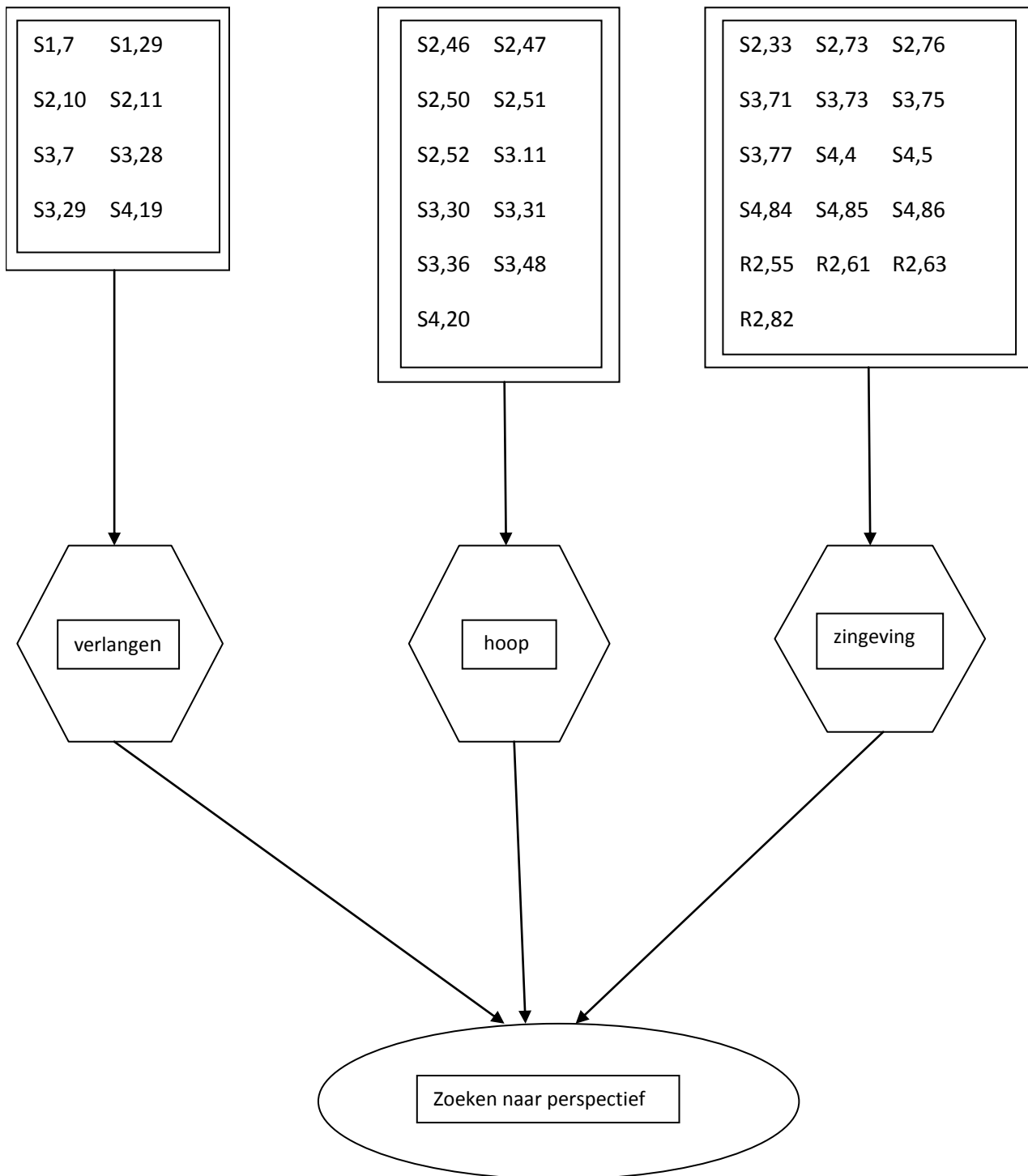
Schema: 'Een verlangen naar belonging':

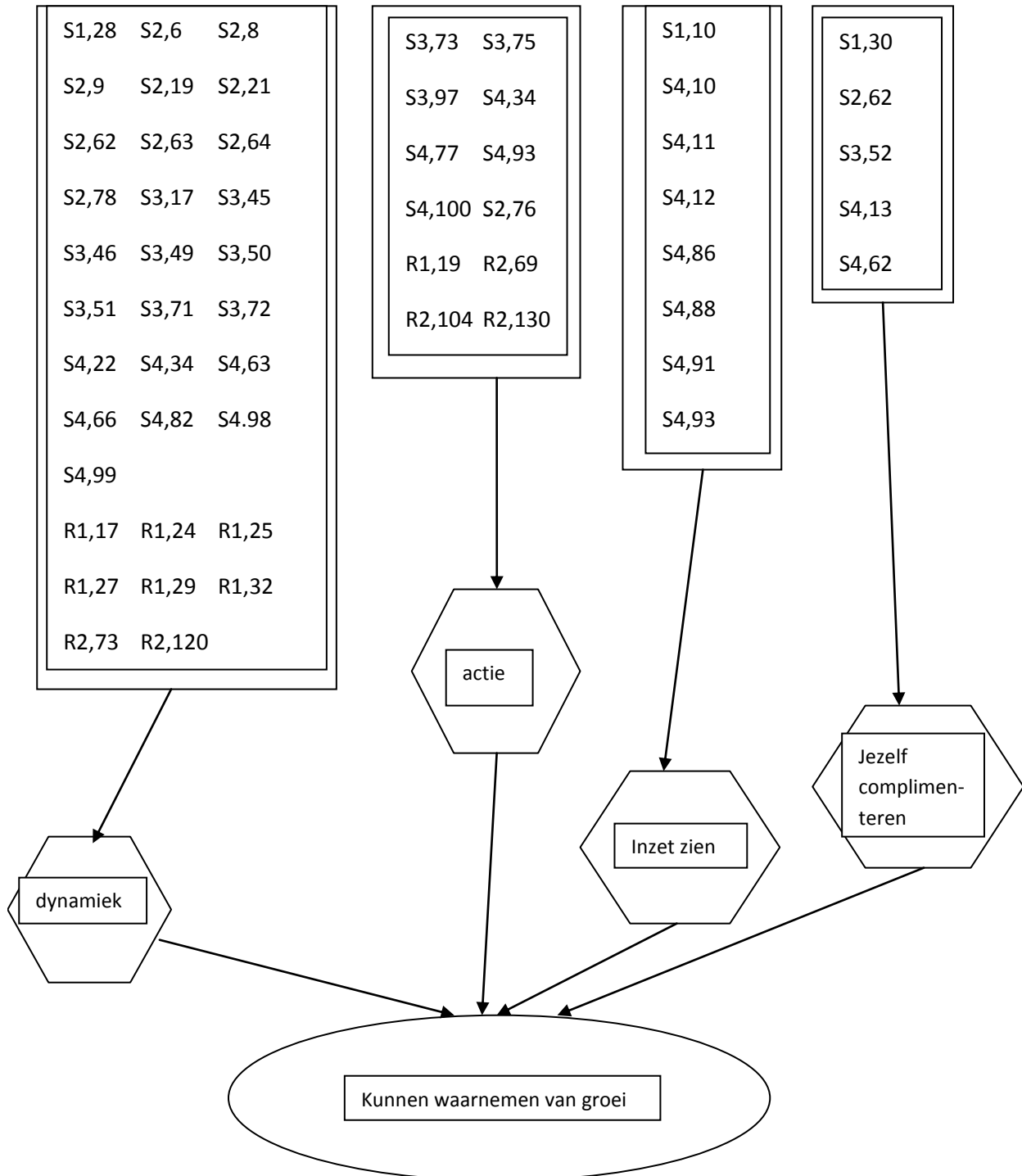
Schema: 'Het ontwikkelen van een innerlijk kompas'

Schema: 'zoeken naar perspectief'

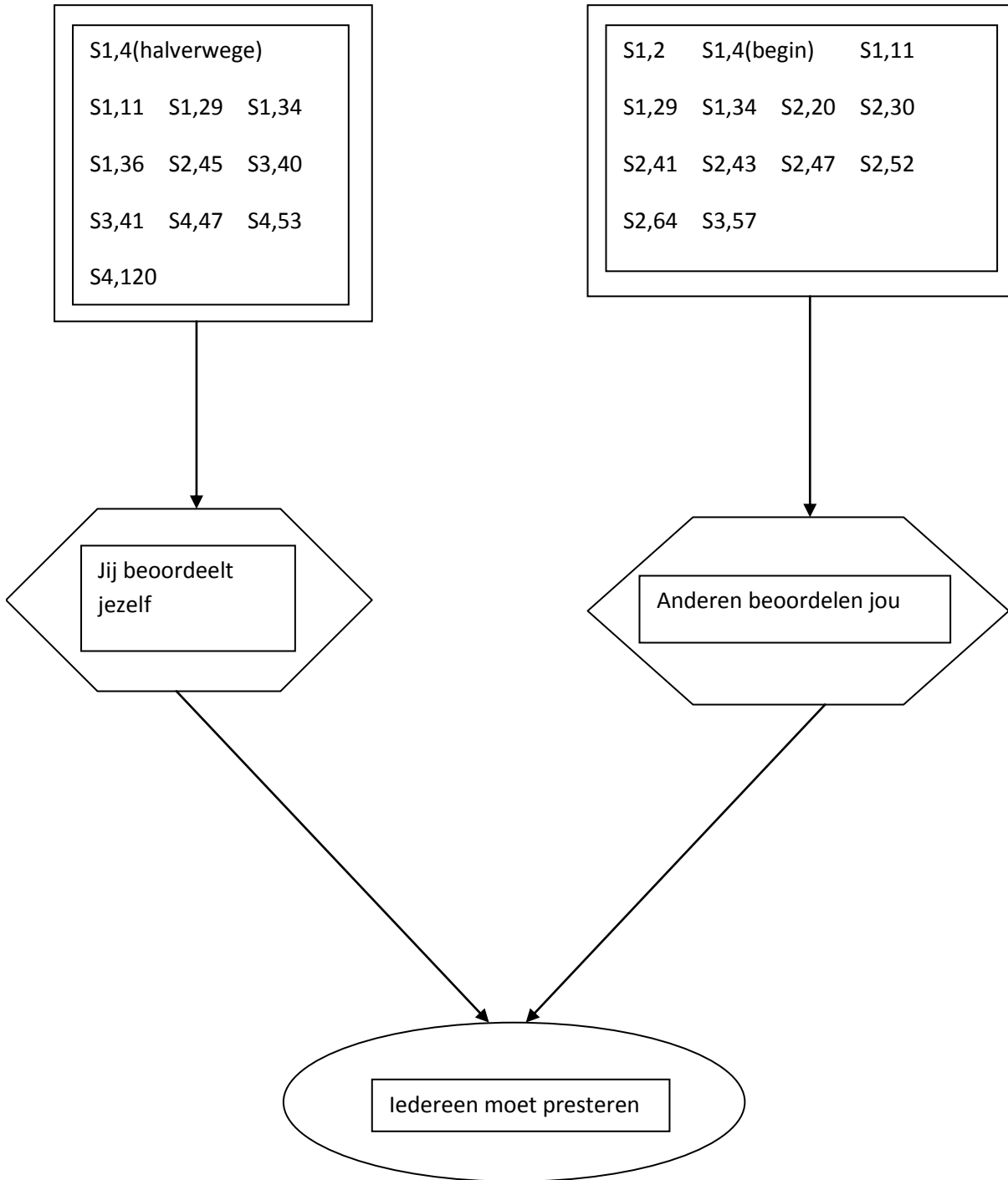
Schema: 'Groeikracht'

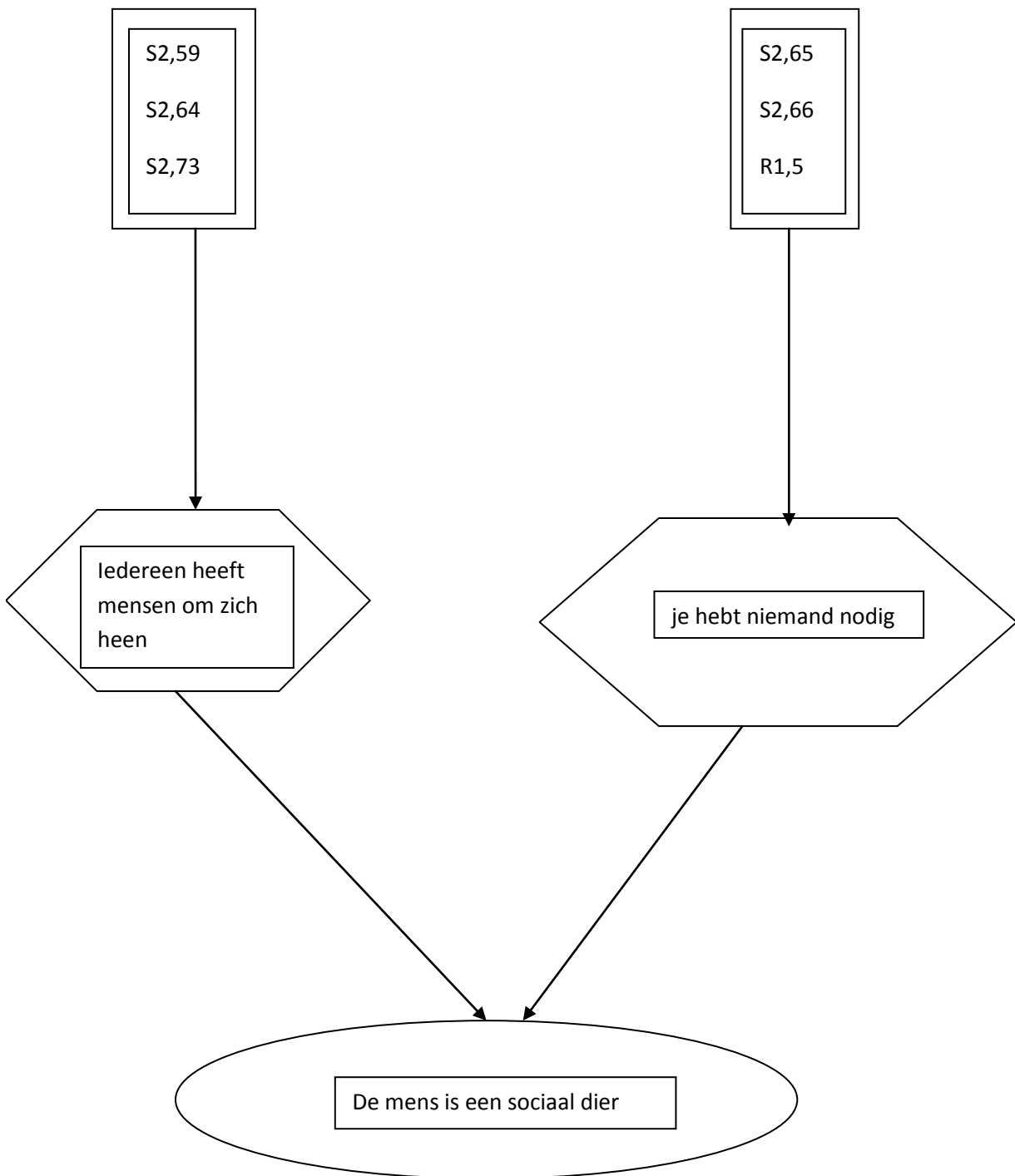

BIJLAGE 3:

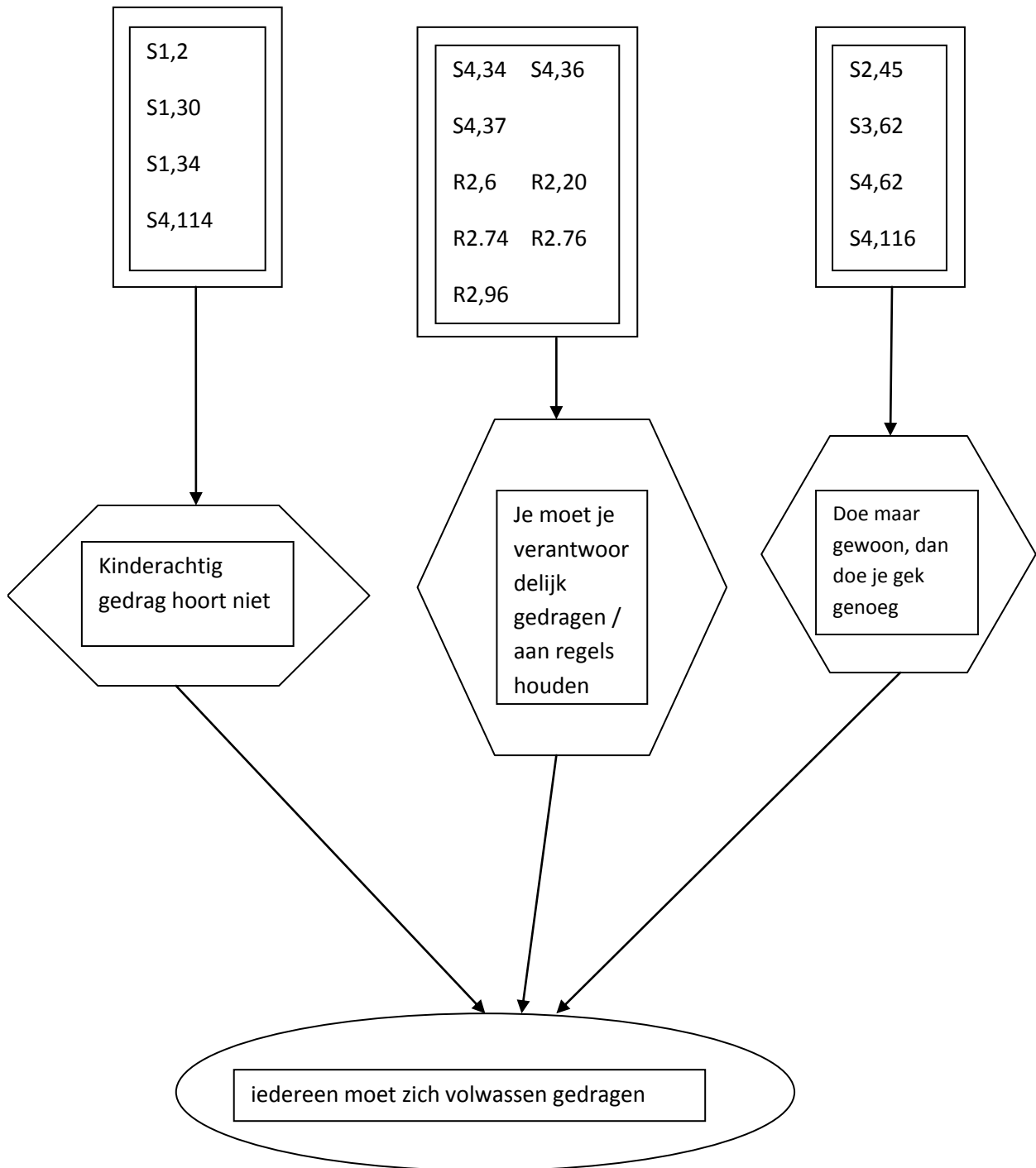
Schema 'Iedereen moet presteren':

Schema 'De mens is een sociaal dier':

Schema 'Iedereen moet zich volwassen gedragen':

Schema: 'gedraag je normaal'

